श्रीरघुवीराचार्यविरचितम्

श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रम्

संस्कृत, हिन्दी, गुजराती

वृत्तालय-मंदिरम्

संवत १८८६
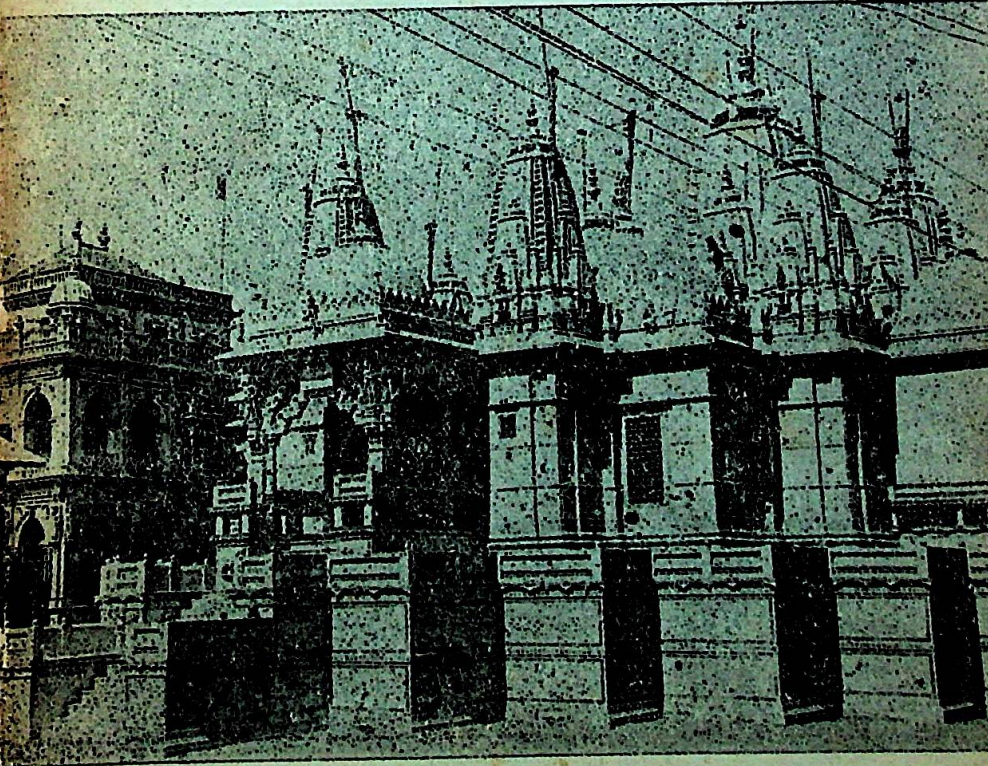
आप जिन नई पुस्तकोंकी प्रतीक्षा में थे वे पुस्तकें काशी में छप गई हैं।

"ऋते ज्ञानान्न मुक्तः"

ज्ञान के विना मुक्ति नहीं होती। अतः अपने ज्ञानकी अभिवृद्धि के लिये निम्नलिखित पुस्तकें अवश्य पढ़े क्योंकि यह चमत्कारी दिव्यब्रह्मज्ञान मानवजीवन को स्वर्गीय बनाकर इच्छित सुख देनेवाला है।

१ श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुः	मूल्य रू०	१५. ००
२ श्रीहरिसम्भवमहाकाव्यम्	,, ,,	१०. ००
३ श्रीज्ञानविलासः	,, ,,	७. ००
४ श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रम्	,, ,,	४. ००
५ श्रीप्रश्नोत्तरसागरः	,, ,,	४. ००
६ श्रीगीर्वाणबोधः	,, ,,	२. ००
७ श्रीप्रश्नोत्तर सागर गुजराती	,, ,,	००. ६०
८ श्रीसत्संग प्रार्थना	,, ,,	००. ४०

प्राप्तिस्थान

१ हरिप्रकाश शास्त्री,
श्रीस्वामिनारायण मंदिर मछोदरी,वाराणसी

२ श्री जीवा भगत, स्वा-मंदिर, वडताल

३ शास्त्री नरनारायणदास, स्वा-मंदिर, अमदावाद

४ शास्त्री धर्मवल्लभदासजी, स्वा-मंदिर, जुनागढ

५ स्वामी हरिवल्लभदास, स्वा-मंदिर, गढडा

नोट :—मुख्य पृष्ठपर वृत्तालय मंदिर का चित्र पं. भ. श्रीकांनजी भक्त, वडताल के सौजन्य से प्राप्त

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम्

श्रीयोगानन्दमुनिग्रन्थमालायाः चतुर्थं पुष्पम्

सनातनधर्मधुरंधरश्रीरघुवीराचार्यविरचितं

श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुसारभूतं

श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रम्

सनातनधर्मधुरंधरश्रीविहारिलालाचार्यविरचितया

सिद्धान्तोद्घाटिनी-समाख्यया सहितम्

प्रस्तावनाप्रतन्वानः, गुजराती-अनुवादकश्च

शास्त्री श्वेतवैकुण्ठदासः

प्राचीनन्यायाचार्यः, वेदान्ततीर्थः, सांख्ययोगवारिधिः,

संपादकः, प्रकाशकः, हिन्दी-अनुवादकश्च हरिप्रकाशशास्त्री,

वेदशास्त्री, वेदान्ततीर्थः, सांख्य-योग-पुराण-इतिहास-शास्त्राचार्यः.

२०२५ वसन्तपञ्चमी १९६९

प्रकाशकः—हरिप्रकाश शास्त्री
श्रीस्वामिनारायण मंदिर
मछोदरी बाग, वाराणसी (उत्तर प्रदेश)

मूल्य रु०—५

मुद्रकः—नरेन्द्रकुमार प्राणलाल आचार्य,
आचार्य मुद्रणालय, कर्णघण्टा, वाराणसी

समर्पणम्

अविभाजित दिव्य सत्संगको समर्पित

हरिप्रकाश शास्त्री
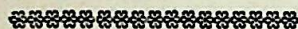
संपादकीय
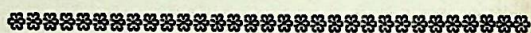
अमूल्य इस ग्रन्थरत्नकी प्राप्ति और प्रकाशनसे मुझे अपार आनन्दका अनुभव हो रहा है। एवं अपने पूर्वाचार्योंके प्रति श्रद्धासे हृदय भर जाता है। तथा इसके प्रकाशन कार्यमें सहयोग एवं आशिर्वाद देनेवाले मेरे गुरु सद्गुरु पुराणी स्वामी श्रीहरिप्रियदासजी तथा शास्त्री पुराणी मुरलीधरदासजी एवं अमदावाद देशके पण्डितप्रवर संतस्वरूप शास्त्री स्वामी श्रीगोपाल-चरणदासजी आदि गुरुजनोंका मैं आभारी एवं ऋणी हूँ। तथा मुद्रण, संशोधन, प्रकाशनमें अत्यधिक सहयोग देनेवाले मेरे परम स्नेही मित्र श्रीप्राणलाल भाईशंकर आचार्य, वेदान्ताचार्य, एम० ए०, तथा शास्त्री श्रीनारायणप्रसादजी, साहित्यवेदान्ताचार्यके अत्यधिक सहयोगके लिये मैं उन सबका आभारी हूँ। और इसी प्रकार आगे भी उन सबसे प्रेरणा एवं मार्गदर्शन मिलता रहेगा यही मेरी मंगलमय श्रीजीप्रभुसे प्रार्थना है।

वसन्तपञ्चमी संवत् २०२५

हरिप्रकाश शास्त्री

प्रस्तावना

आमनुष्यादक्षरादिपर्यन्तं सर्वजनसंशोधितचरणकमलयुगलः दिव्यमूर्त्ति-मत्सांगवेदादिभिस्स्तूयमानदिव्यचरित्रः निष्कारणकेवलापरकारुण्यादेवासंख्यजनात्यंतिक-कल्याणाय भागवद्धर्मसंस्थापनाय चाक्षरब्रह्ममुक्तादिभिः सहैव सर्वावतारैकहेतुः स्वय-मक्षराधिपतिः श्रीस्वामिनारायणस्तेन स्वावतरणेन भारतभूमिः समलंकृता—

यस्य स्मरणमात्रेणैव जन्मरणाख्यसंसाराद्विमुच्यते, तस्य दर्शन-स्पर्श-सेवा-समागमेन संसाराद्विमुक्तिस्स्यात्तत्र किमु वक्तव्यम् ।

स्वयं सर्वज्ञत्वात् पूर्णकामत्वाच्च भ्रम-प्रमाद-विप्रलिप्सादिदोषरहित्वाच्चानेकशास्त्र-प्रतिपादिततात्त्विकसदुपदेशद्वारा नैकमुमुक्षुस्वाश्रितजनानां मुक्तिद्वारं निरावरणीकृतम्, परं ब्रह्मणा स्वाश्रितसमज्यायां मुमुक्षुजनहिताय स्वमुखचन्द्रात् स्नावितानि स्ववचोऽमृतानि, श्रीस्वामिनारायणभगवतः परमकृपाभाग्भिः श्रीमुक्तानन्दमुनि-श्रीगोपालानंदमुनि-श्रीनित्या-नन्दमुनि-श्रीब्रह्मानन्दमुनि-श्रीशुकानन्दमुनिभिः संगृहितानि तेषां काव्यरूपेण श्रीशतानंद-महर्षिणा संग्रथितः "श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुः" इति नाम्ना प्रसिद्धो ग्रन्थः ।

तस्य 'सेतुमालाख्यटीका स. ध. धु. श्रीरघुवीराचार्येण कृता, तट्टीकायां प्रत्येकतरंगे तरंगगतवार्तासाररूपश्लोकेन श्रीहरेः प्रार्थना तेनैव कृता, टीकागतश्लोकान् पृथक् समुद्धृत्य श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रं रचितम् , तस्य श्रीरघुवीरात्मजश्रीविहारीलाला-चार्येण सिद्धान्तोद्घाटिनो व्याख्या कृतेति सुज्ञैर्वेदितव्यम्—

श्रीहरिः मनुष्यलोके स्वस्य स्वकीयानां च सम्बन्धात् समग्रजीवानामात्यन्तिक-कल्याणं कर्तुं दिव्यवाक्यामृतैः भागवद्धर्मप्रवर्तकः श्रीस्वामिनारायणः मम हृदयारविन्दे सदैव निवसतु, आत्यन्तिकमोक्षाय यावन्ति साधनानि सन्ति तेषु कठिनतरसाधनं किमिति प्रश्नस्य प्रत्युत्तरे सर्वसाधनेभ्यो भगवन्मूर्त्तौ मनसः तैलधारावच्छिन्ननिरंतरस्मृतिसन्तान-स्वरूपवृत्तेरवस्थितिकरणं तदेव कठिनतमं साधनमस्ति । स्वस्यैकान्तिक्या भक्तेरंगभूतं वैराग्यं मह्यं दद्यात् । मम सदा ध्येयोऽस्तु । प्रत्यक्षभगवत्स्वरूपे निश्चयो देयात् । श्रीहरौ ममैकान्तिकी भक्तिरस्तु ।

मायिकविषयसम्बन्धिनीं वासनां नाशयतु । अखिलब्रह्माण्डोत्पत्तिस्थितिप्रलयकर्त्ता श्रीपुरुषोत्तमश्रीस्वामिनारायणः असद्विषयेभ्यः पातु । अक्षरात्परे स्वरूपे दृढा स्थितिरस्तु । स्वभक्तानामन्तरे स्वध्यानस्य सिद्धेरसिद्धेश्च करणता सिद्धान्तत्वेन कथिता । तस्मिन् श्रीहरौ मे भक्तिरूपा शेमुषी भवतु । एकान्तिकभक्तानां स्वधर्म-ज्ञान-वैराग्य-माहात्म्यज्ञान-युक्तभक्त्याख्याः चत्वारो गुणाः, तान् श्रीहरिर्मह्यं ददातु ।

इत्यादिना पूर्वोक्तप्रकारेण श्रीरघुवीराचार्येण श्रीहरेः प्रश्नोत्तरात्मकं यद्यद् रहस्यं तत्तत् सर्वं स्तुतिरूपेण याचितमस्ति । तस्मादस्य ग्रन्थनाम श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रं सार्थकत्तरं विद्यते । अस्याध्ययनेन प्रत्यक्षश्रीस्वामिनारायणभगवत्स्वरूपे दृढतरनिश्चयो भवति । स्वधर्म-ज्ञान-वैराग्य-माहात्म्यज्ञानयुग्भक्तिमतां सतां दर्शन-स्पर्श-वन्दन-पूजन-वाक्या-वधारणादिलक्षणेन समागमेनैव मोक्षद्वारमपावृतं स्यात् । अथ च श्रवण-कीर्त्तनादिनवधा-

स्वरूपभागवद्धर्मस्य पोषणमपि धर्मादिगुणगणमण्डितानां सतां प्रसंगादेव भवति । नित्यं सन्तोऽभिगन्तव्याः सतां प्रसंगान्मम वीर्यसंविदो भवन्ति हृत्कर्णरसायनाः कथाः तज्जोषणादाश्वपवर्गवर्त्मनि श्रद्धारतिर्भक्तिरनुक्रमिष्यति, न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः । कार्यः संङ्गोऽन्वहं सतां सन्तो ब्रह्मविदः शान्ता नौ दृढेवाप्सु मज्जतां इत्यादि शास्त्रप्रतिपादितं सन्माहात्म्यं विद्यते अस्मिन्स्तोत्रे प्रायशः नैकतरंगेषु भगवतः भगवद्भक्तानां साधूनां माहात्म्यं श्रीहरिणैव स्वमुखेनोच्चारितम् । श्रीहरिः तदैकांन्तिकभक्तानां च समागमः हे हरे मम देवः इति श्रीरघुवीराचार्येण याचितः ।

दुर्गपत्तन-सारंगपुर-कार्यायन-लोहग्राम-पञ्चालग्राम-वृत्तालय-श्रीनगरादिषु नैकपुर-ग्रामविशेषेषु तात्त्विकोपदेशश्च स्वरूपाणि आत्यन्तिकस्वभक्तसमुदायमुक्त्यत्यर्थं प्रकृतिजन्यसमग्र-तत्त्वानां लक्षणानि हेयोपादेयतया कथितानि आध्यात्मिकोपदेशं निमित्तीकृत्योच्चारितानि स्ववाक्यामृतानि सर्वतो मुमुक्षुजनैः ग्राह्याणि सन्ति, अन्ततो गत्वा धर्मधुरंधरआचार्य्यवर्य्येण ।

हेतुः सर्वावताराणामवतारी स्वयं प्रभुः । पिता श्रीसहजानंदः सर्वोपरि विराजते ॥

'यं साम्येन वदन्ति येऽक्षपरं सर्वावतारैर्जनाः ।
मन्दास्ते त्ववतारिणोऽस्य न परं जानंति तत्त्वं प्रभोः ॥
यस्याज्ञां निवहन्ति मंगलकरां सर्वेऽक्षराद्याः सदा ।
वन्दे तं पुरुषोत्तमं च सहजानन्दं सदानन्ददम्' ॥

इत्यनेन श्रीस्वामिनारायणमहाप्रभोः रहस्यरूपं सर्वावतारित्वं सर्वोत्कृष्टस्वरूपं प्रतिपादितम् । फलश्रुतिरपीदं पठिष्यति स्तोत्रं यो वा श्रोष्यति चादरात् । पुरश्चरिष्यति तेभ्यस्तु प्रसन्नो भविता हरिः ॥

तस्मिन् श्रीहरौ प्रसन्ने सति देहिनां दुर्लभं किमपि नास्ति तेषां सर्वमनोरथास्तूर्णं सफलाः भविष्यन्ति तस्मिन् न संशयामित्यनेन कथितम् , आशीर्वचनमपि महानन्ददातुः श्रीस्वामिनारायणात् मे याचितं रहस्यसेविनां भक्तजनानां मंगलं भवतु इति कथितम् । मनुष्यादारभ्याक्षरपर्यन्तानां स्वस्य च लक्षणकथनपूर्वकसमग्रतात्त्विकरहस्य समुपदिष्टं तदेव मुमुक्षूणां स्वाश्रितानां हिततमो विषय उक्तः ।

श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रेण, प्राप्यस्वरूपश्रीहरिः तत्प्राप्तिसाधनानि च, पुनः पुनः स्तूयन्त अत एव स्तुत्यस्य परब्रह्मणः स्तोतॄणां मुमुक्षूणां च सेव्यसेवकभावभजनीयभक्तभाव-प्राप्यप्रापकभाव-गुरुशिष्यभावानां सम्बन्धः । तात्त्विकविज्ञानेनात्यन्तिकी मुक्तिरेव प्रयोजनम् । अधिकारिणस्तु स्वाश्रितमुमुक्षव एव तस्मादिदं स्तोत्रमवश्यमेव मुमुक्षुभिः पठितव्य-मिति शम्—

भवदीयो निवेदकः
शास्त्रिश्वेतवैकुण्ठदासः
प्राचीनन्यायाचार्य-वेदान्ततीर्थ-सांख्ययोग-वारिधिः वृत्तालयनिवासी ।

श्रीरघुवीराचार्यचरितम् ।

भगवत्सहजानन्दसूक्तिसारप्रकाशकम् । रहस्यं वै ते सुगम्भीरं प्रथयत् यत्कृताविदम् ॥ १ ॥
तस्य श्रीरघुवीराख्यदेशिकेन्द्रस्य पावनम् । सङ्गृह्य सारतो वृत्तं रहस्यादौ निबद्धयते ॥ २ ॥

यस्त्वयमाचार्यपदे भगवता सहजानन्देन सनातनधर्मपथसंरक्षणाय समुद्धरणाय च समुत्तित्तीर्षतां दुरन्तसंसृतिगर्ततः प्रवर्तनाय चौद्धवसम्प्रदायस्य संस्थापितो रघुवीरनामा तस्यैव भ्रातृव्यः । तस्य जन्मस्थानमामलीयाख्यो ग्रामः, भगवता श्रीसहजानन्देन स्वावतरणेन पवित्रितो योऽयमुत्तरकोसलाख्यो देशस्तदन्तर्गतः । जन्मसमयश्चास्य (संवत् १८६८ फाल्गुनकृष्ण-चतुर्थी) अयं च शैशव एव परहितैकप्रवृत्तिरनभिभूतो दुर्गुणैरभिसेव्यमानश्च सुगुणैः सत्यैकप्रियः प्रियः पित्रोरिव लोकानामपि बभूव । यथाकालं यथाविधानमुपनीतोऽयं कालेनाल्पेन वेदे वेदाङ्गे च निष्णातो बभूव । विद्ययेव विनयेन च परिपूर्णः, यौवनश्रियेव विवेकश्रियापि समाश्लिष्टः-विद्याधनाभिजनसमुत्कर्षेणेव सरलस्वभावेनाप्युपलक्षितः, आभाषणेन च मृदुमधुरेण धर्म्येणाकर्षकः शुश्रूषुजनचेतसां बभूव । यदा भगवान्सहजानन्दः स्वेन धार्यमाणां धर्मरक्षणैकशेषभूतां परहितैकाधायकां देशिकादेशानुवर्तनलक्षणामप्याचार्यधुरं चिरमूढां बाह्यव्यापृतिगर्भतयाऽन्तरारामतालक्षणापरिमितात्मानन्दैकानुभवोपरोधिकां समुचिते पुरुषे समवरोप्य क्वाप्यानन्दमये स्वात्मैकसंवेद्ये दहराकाशे निलयनमाकाङ्क्षमाणो व्यचिन्तयत्; तदाऽस्य हृदयपदवीं द्वावेवाविशतां गुणोपनीतौ भ्रात्रोः पुत्रौ । ययोरन्यतमोऽयं रघुवीराचार्यः, अपरश्चायोध्याप्रसादाख्यः । द्वयोरेनयोरात्मनैकेन चिरादूह्यमानं श्रीमदौद्धवसम्प्रदायनिर्वहरणभारं विभज्य स्थापयन् पुत्रभावेन तौ स्वीकृत्याचार्यपदेऽभिषिच्य विभज्य दक्षिणोत्तरविभागेनाचार्यपदं श्रीरघुवीराचार्याय लक्ष्मीनारायणाधिष्ठिते दक्षिणविभागे श्रीमदौद्धवसम्प्रदायप्रवर्तनैकशेषभूतं तदाचार्यपदं प्रायच्छत् ।

अयं च रघुवीराचार्यः (संवत् १८८२—कार्तिकशुक्लैकादश्यां) सम्प्रापिताचार्यपदस्तिरोहिते भगवति सहजानन्दे स्वयमादेशं भगवतः पुनः पुनरनुस्मरन् सदुपदेशमुखेन परमहंसानां च परिषन्मुखेन परितः प्रवर्तयन्नौद्धवसम्प्रदायमनुदिनमनुवर्धमानयाऽऽचार्यसम्पत्त्या बभूव सर्वेषामेव हरिभक्तानां स्पृहणीयचरणकमलः । ये च भगवतः सहजानन्दस्य चरणकमलसमाश्रयाः परमहंसाः सर्व एव ते भगवत आदेशमनुस्मरन्तस्तस्यास्य श्रीरघुवीराचार्यस्यादेशमनुवर्तमाना यथापूर्वं परितो मुमुक्षुजनमण्डलमुपदेशैः समुद्बोधयन्तो लोकहिताय व्यचरन् । अयं चाचार्यस्तेषु भगवच्चरणकमलसमाश्रयलक्षणमतिशयमात्मनोऽपि माननीयं भावयन्विशेषतः प्रेम बहुमानसम्मिश्रां दृष्टिमादधान आसीत् । अस्य चाचार्यस्य गृहानधिवसतोऽपि नैकं वा कर्म कामारम्भायाभूत्; येन वासनालेपदूषितं कर्म निबन्धाय भवेत् । परं सर्वमेव श्रीलक्ष्मीनारायणचरणपरिचर्यैकशेषभूतं पारमैकान्तिकधर्मप्रवर्तनैकान्तं सद्विद्याप्रवर्तनैक-

प्रयोजनं प्रशान्तिप्रधानं परमहंसानामप्यादरणीयमभूत्। अयं चाचार्यो भगवन्मूर्तिप्रतिष्ठापनेन तत्त्वनिबन्धनिर्माणेन चादेशं भगवतोऽनुपालयंस्तत्र तत्र भगवन्मूर्तीः प्रतिष्ठापयामास, चकार च बहूंस्तत्त्वहितपुरुषार्थैकान्तान्निबन्धान्। मन्दिरेषु प्राधान्येन वृत्तालये भगवतो लक्ष्मीनारायणस्य पार्श्वे द्वारकानाथस्य प्रतिष्ठामकारयत्। दुर्गपुरे च रेवतीबलदेवयोस्तथा कृष्णस्य। तथा धौलेय (धोलेरा) नगरे दुर्गपुरे (गढडा) जीर्णदुर्गे च (जूनागढ) भगवतो हरिकृष्णस्य प्रतिष्ठामकारयत्। स्तम्भनगरे च (खम्भात) कारयित्वा हरिमन्दिरं भगवन्तं हरिकृष्णं राधासनाथपार्श्वं कृष्णं च प्रतिष्ठापयामास। भृगुपुरे च (भरूच) श्रीकृष्णं रेवतीरमणं बलदेवं च प्रतिष्ठापितवान्। सूर्यनगरे च (सूरत) नारायणमुने राधाकृष्णस्य चार्चां प्रतिष्ठापयामास। मोहमय्यां (मुंबई) भगवन्तं हरिकृष्णं गोलोकविहारिणं च राधासमाश्लिष्टपार्श्वं प्रतिष्ठापयामास। निमाडदेशे च धराख्ये (धरगाम) ग्रामे च भगवतो नारायणस्य प्रतिष्ठामकारयत्। वरयानाख्ये नगरे (बुरानपूर) लक्ष्मीनारायणार्चां हरिकृष्णार्चां च यथाविधानं प्रतिष्ठापयामास। सावद्ानपुरे (सावदा) राधाकृष्णार्चां प्रतिष्ठापितवान्। सौराष्ट्रदेशे मणिभद्राभिधे पुरे (माणावदर) भगवन्मन्दिरं कारयित्वा भगवन्तं हरिकृष्णं प्रतिष्ठापयामास। ऊनाख्ये ग्रामे बालमुकुन्दस्य प्रतिष्ठामकारयत्। तत्र तत्र प्रतिष्ठामहोत्सवे यश्च हरिभक्तानामादरातिशयः, यच्च प्रतिष्ठाविधानेऽप्रस्खलितं तत्तद्वैदिकं कर्म, विप्राणां च सहस्राधिकानां भोजनदक्षिणादिसन्मानानं सर्वमेव तत् भगवतः सहजानन्दस्य समय इव लेशतोऽप्यन्यूनमभूत्। अस्य चाचार्यस्य प्रशान्तपावनेन स्वभावेन सत्सङ्गसम्पत्तिरनुदिनमनुवर्धमाना नानादिगन्तेषु व्याप्ताऽभवत्।

अनेन विरचिता निबन्धाः—द्वादशस्कन्धात्मको हरिलीलाकल्पतरुः। यत्र भगवतः सहजानन्दस्य चरितं विस्तृतमनुवर्ण्यते (१) सर्वमङ्गलव्याख्या भावप्रबोधिन्याख्या (२) जनमङ्गलटीका भावार्थप्रकाशिकाख्या (३) शिक्षापत्रीभाष्यम् (४) श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धोः सेतुमालाव्याख्या (५) इदं च श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रम् (६) एवमयमाचार्यो निबन्धमुखेन भगवन्मन्दिरस्थापनामुखेन सदुपदेशाधानेन च चिरं विधायौद्धवसम्प्रदायप्रवृद्धिम्। वयसि चरमे सञ्जातात्मारामतैकरुचिः सर्वमारम्भं बाह्यं परिहरन्नध्यारोपयंश्चाचार्यपदमन्यस्मिन्नात्मनैवोपनीतमाबाल्यादाहितसद्विद्याभ्यासं भ्रातुः पुत्रं निजतनयभावेन स्वीकृतं भगवत्प्रसादाचार्यमाचार्यपदेऽभिषिच्य स्वयं समुपरुद्धबाह्येन्द्रियप्रवृत्तिः सर्वान्तरात्मनि भगवति पुरुषोत्तमे मनः समाधाय तत्प्रणिधानैकपरो बभूव। अथ कालेनात्मनः कलेवरं जीर्णमिव वासःखण्डं सुखेन परित्यजन् सर्वान्वर्णिनः साधूनात्मनश्चरणकमलसमाश्रयांश्चाहूय भगवतः सहजानन्दस्य चरणकमले समनुस्मरन्समयसमुचितान्सदुपदेशान्विधाय श्रीभगवत्प्रसादाचार्याय सम्प्रदायपरिपालनैक शेषभूतमाचार्यपदनिर्वहणमेव परमं धर्ममावेद्य (संवत् १९१९—माघशुक्लद्वितीयायां) प्रशान्तश्वासः प्रलीनः परे ब्रह्मणि परमानन्दमये परमं निर्वाणमविन्दत।

श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुसारभूतं

श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रम्

श्रीस्वामिनारायणाय नमो नमः

सनातनधर्मधुरंधरश्रीरघुवीराचार्यविरचितं

श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रम्

सनातनधर्मधुरंधरश्रीविहारिलालाचार्यविरचितया

सिद्धान्तोद्घाटिनी-समाख्यया सहितम्

श्रीकृष्णः पुरुषोत्तमः स्ववचनैः पीयूषसारोत्तमैर्भक्तेंद्रान्निजपादपंकजरतान् योऽवर्द्धयत्संततम् ।
ध्यात्वा भक्तिवृषात्मजं च तमहं तत्पादसेवाप्रदं स्तोत्रं चारुरहस्ययाचनमिदं संव्याकरोमीष्टदम् ॥
हरिवाक्यसुधासिंधुसेतुमालासमुद्धृतम् । रहस्ययाचनस्तोत्रं व्याकुर्वेऽहं यथामति ॥ २ ॥
तेन स श्रीहरिकृष्णः प्रीयतां प्रपितामहः । पितामहश्च पिता मे मुन्याद्यास्तच्छ्रिता मयि ॥३॥
सिद्धांतोद्घाटिनी व्याख्या रचिता तदनुग्रहात् । उद्घाटयितुशीलेयं सार्था सिद्धांतमस्यतः ॥४॥

अत्रभवान्सर्वहेतुरवतारी श्रीपुरुषोत्तमः परब्रह्मपरमात्मा श्रीकृष्णो धाम्न्यक्षर-पुरुषराधारमाद्यनंतमुक्तवृंदसेवितपादपंकजः सन्सदा विराजतेतराम् । स एव स्वयं भगवान्स्वस्यैकांतिकभक्तेभ्यः स्वस्योत्तमोत्तमानुपमालौकिकमहानंदप्रदानायानंतजीवोपरि कृपां कृत्वा स्वैकांतिकपार्षदैः सहेहाविर्भूय श्रीसहजानंदस्वामिश्रीहरिस्वामिनारायणाद्यनंतनामभिः प्रसिद्धः सन्ननंतदिव्यमानवलीलाभिः स्ववचनामृतवर्षणैश्च तानवर्द्धयत् । शतानंदाद्या महाकवयस्तद्ग्रंथांश्च चक्रुस्तत्र तेन श्रीहरिवाक्यसुधासिंधुनामा संदर्भः कृतस्तस्य सेतुमालाऽभिधा टीका श्रीरघुवीराचार्येंद्रेण कृता तत्र तेन प्रतितरंगं तद्वार्त्तासारं समुद्धृत्य श्रीहरिप्रार्थना कृता तस्यास्तान् श्लोकानुद्धृत्य रहस्ययाचनस्तोत्रनामा ग्रंथस्तेनैव पृथक्कृतस्तद्व्याख्यां तदात्मजात्मजोऽहं विहारिलालाचार्यो यथामति लिखामि । अथैकेन श्रीरघुवीराचार्येन्द्रो मंगलपूर्वं प्रतिज्ञां विधाय तत्प्रारभते ।

श्रीहर्यंघ्र्योर्मनो धृत्वा स्तोत्रमेतल्लिखाम्यहम् ।
हरिवाक्यसुधासिंधुसेतुमालासमुद्धृतम् ॥ १ ॥

श्रीहरीति । अहं श्रीरघुवीराचार्यः । श्रीहरेरंघ्र्योः पदाब्जयोः । मनः । धृत्वा । हरिवाक्यसुधासिंधोरेतन्नाम्नो ग्रंथस्य सेतुमाला सेतुमालानाम्नी या टीका तस्याः सकाशात्समुद्धृतम् । एतद्रहस्ययाचनाख्यम् । स्तोत्रम् । लिखामि ॥ १ ॥

निःश्रेयसं कर्तुमिह प्रभुर्यो नृणां स्वदिव्यैश्चरितैश्चचार ।
प्रवर्त्तयन्भागवतं च धर्मं स श्रीहरिर्मे हृदये सदाऽस्तु ॥ २ ॥

अथादावुपोद्घातप्रकरणांतिमप्रार्थनाश्लोकं लिखति । निःश्रेयसमिति । प्रभुर्महासमर्थः । यः । श्रीसहजानंदस्वामी । इह नृलोके । नृणां स्वस्वकीयसंबंधाप्तजीवानाम् । निःश्रेयसमात्यंतिककल्याणम् । कर्तुम् । स्वस्य यानि दिव्यानि तैः । चरितैर्लीलाभिः । भागवतम् । धर्मम् । प्रवर्त्तयन्सन् । चचार धरणौ विचचार । श्रीसहजानंदस्वामिनामा । श्रीहरिः । मे श्रीरघुवीराचार्यनाम्नस्तत्पुत्रस्य मम । हृदये । सदा । अस्तु वसतु । च पादपूरणे । अत्र केचिच्चतुह्यादयोऽव्ययाः पादपूरणे ज्ञेयाः ॥ २ ॥

प्रश्नोत्तराणि यः कृत्वा स्वाश्रितान् सुखयंश्च तान् ।
धाम ब्रह्मपुरं स्वीयं प्रापयंतं हरिं भजे ॥ ३ ॥

प्रश्नेति । यः । प्रश्नोत्तराणि । सर्वसाधनेभ्योऽखंडं स्वमूर्त्तौ मनो योजनरूपकठिनसाधनमिति स्वमूर्त्तिध्यानांतरायकृद्यद्वस्तु सा माया विज्ञेयेति स्वभक्ता अंते चिन्मयदिव्यदेहं लब्ध्वा तार्क्ष्यादिवाहनमारुह्य गोलोकमध्यवर्त्तिब्रह्मधाम यांतीति बहुकालं सत्संगं कुर्वतोऽपि भक्तस्य स्वनिष्ठदुष्टस्वभावेन सत्सु दोषं कल्पयतोऽतः सत्संगे दृढा प्रीतिर्न जायते इत्यादीनि तानीत्यर्थः । कृत्वा मुन्यादिभिः सह विधाय । स्वाश्रितान्मुन्यादिस्वभक्तान् । सुखयन्सन् । तान् । स्वीयम् । ब्रह्मपुरम् । धाम । प्रापयति । तम् । हरिम् । भजे कायवाङ्मनोभिरहं भजामि ॥ ३ ॥

योंऽगं स्वैकांतभक्तेस्तु वैराग्यं भेदसंयुतम् ।
विप्रं स्वं प्राह स हरिर्देयान्मह्यं तदुत्तमम् ॥ ४ ॥

य इति । यः । स्वस्य यैकांतभक्तिस्तस्याः । तु तस्या एव । अंगमंगभूतम् । वैराग्यम् । अर्थात्तल्लक्षणमित्यर्थः । भेदैरुत्तममध्यमकनिष्ठप्रकारैः संयुतं सहितं यथा तथा । स्वं स्वभक्तेंद्रम् । विप्रं मयारामभट्टम् । प्राह प्रोवाच । सः । हरिः श्रीहरिः श्रीहरिकृष्णो भगवान् । उत्तमसुत्तमलक्षणाख्यम् । तद्वैराग्यम् । मह्यम् । देयात्प्रददातु ॥ ४ ॥

नानाविधोत्सवांश्चक्रे स्वलीलादर्शकान् हरिः ।
स्वेषां स्वध्यानसिद्ध्यै यो ध्येयो मेऽस्तु सदैव सः ॥ ५ ॥

नानेति । यः । हरिः । स्वस्य या लीलाश्चरित्राणि तासां दर्शकान्दर्शयितॄन् । नानाविधोत्सवान् । स्वेषां स्वभक्तानाम् । स्वस्य यद्ध्यानं तस्यसिद्ध्यै सिद्धये । चक्रे । अखंडं मन्मूर्त्ति

पश्यद्भिरपि मत्कृतोत्सवादयः सर्त्तव्या इति यः स्वभक्तानुवाचेत्यर्थः । स श्रीहरिः । मे मम । सदैव । ध्येयः । अस्तु ॥ ५ ॥

स्वस्य प्रीतिकरामीर्ष्यां तथाऽप्रीतिकरां तु यः ।
दृष्टांतेन निजानाह श्रीहरिः सोऽस्तु मे हृदि ॥ ६ ॥

स्वस्येति । यः । स्वस्य । प्रीतिकरां प्रसन्नताविधायिनीम् । तथा । अप्रीतिकराम् । ईर्ष्याम् । निजान्स्वभक्तान्प्रति । दृष्टांतेन । आह । सः । श्रीहरिः । मे । हृदि । अस्तु सदा वसतु ॥ ६ ॥

स्वमूर्त्तिचिंतनं नित्यं स्वान्प्राहात्याग्रहेण यः ।
चिंतये श्रीहरिं तं श्रीभक्तिधर्मसुतं सदा ॥ ७ ॥

स्वेति । यः । स्वान्स्वाश्रितान्प्रति । नित्यम् अत्याग्रहेण । स्वमूर्त्तेर्यच्चिंतनं ध्यानं तत् । प्राह । श्रीभक्तिधर्मसुतम् । तम् । श्रीहरिम् । सदा चिंतयेऽहं ध्यायामि ॥ ७ ॥

विवेकिनः स्वभक्तांश्च लक्षणैरविवेकिनः ।
यः प्राह स हरिर्देयाद्विवेकं तं तु मे दृढम् ॥ ८ ॥

विवेकिन इति । यः । विवेकिनः अविवेकिनश्च । स्वभक्तान् । लक्षणैः । प्राह । सः । हरिः । मे मह्यं तु । दृढम् । तं स्वोक्तम् । विवेकम् । देयात् ॥ ८ ॥

जीवादीनां लक्षणानि स्वस्य ब्रह्मपुरेशितुः ।
तत्त्वतो यो निजान्प्राह तं भजे भक्तिधर्मजम् ॥ ९ ॥

जीवेति । यः । निजान्स्वभक्तान्प्रति । तत्त्वतोऽन्वतिरेकत्वेन । जीवादीनां जीवेश्वर ब्रह्मणाम् । ब्रह्मपुरेशितुः स्वस्य च । लक्षणानि । प्राह । जीवेश्वरमायाब्रह्मपरब्रह्मणां परस्पर-वास्तवभेदं चाहेति ज्ञेयम् । भक्तिधर्मजम् । तं श्रीहरिम् । भजेऽहं भजामि ॥ ९ ॥

स्वेषां स्वैकांतभक्तेस्तु दृढताहेतुरीरितः ।
स्वेभ्यो येनास्तु तस्मिन्मे भक्तिरेकांतिकी हरौ ॥ १० ॥

स्वेषामिति । येन श्रीहरिणा । स्वेभ्यो मुन्यादिस्वभक्तेभ्यः स्वेषां स्वाश्रितानाम् । स्वस्य यैकांतभक्तिस्तस्याः । दृढताया यो हेतुरिंद्रियवृत्तीनां सर्वथा मायिकपदार्थेभ्यो वियोज्य स्वस्वकीयसेवायां योजनात्मकः सः । ईरितः प्रोक्तः । तस्मिन् । हरौ । मे मम तु । एकांतिकी । भक्तिः । अस्तु ॥ १० ॥

सुदृढो निश्चयो यस्य स्वीयो यस्य न तद्विधः ।
लक्ष्माह यस्तयोर्देयात्स हरिस्तं दृढं तु मे ॥ ११ ॥

सुदृढ इति । यस्य भक्तस्य । स्वीयः प्रत्यक्षस्वस्वरूपसंबंधीत्यर्थः । सुदृढः । निश्चयोऽस्ति च । यस्य च तद्विधः सुदृढस्वीयनिश्चयः । नास्ति । तयोर्भक्तयोः । लक्ष्म लक्षणम् । यः । आह । सः। हरिः सर्वावतारहेतुश्रीहरिः । मे मह्यं तु । दृढं यतः किमप्यधिकं न तथाविधं ब्रह्मपुरेशे प्रत्यक्षे स्वस्मिन्निष्ठाकर्त्तव्यतात्मकम् । तं निश्चयम् । देयात् ॥ ११ ॥

यो निःसीमातिशयितामाह स्वान्स्वकृपां प्रभुः।
कृतघ्नलक्षणोक्त्या तं दयाब्धिं श्रीहरिं भजे ॥ १२ ॥

य इति । प्रभुः । यः । निःसीमा निरवधिश्चासावतिशयिता सर्वोत्कृष्टा च ताम् । स्वान्स्वभक्तान्प्रति । कृतघ्नस्य यल्लक्षणं तस्य योक्तिस्तया । आह । दयाब्धिम् । तं श्रीहरिम् । भजेऽहं सेवे ॥ १२ ॥

स्वस्यैकांतिकभक्तत्वमिच्छता वासनाऽखिला ।
ह्रापिता येन स हरिर्नाशयत्वेव तां मम ॥ १३ ॥

स्वस्येति । स्वस्य । एकांतिकभक्तत्वम् । इच्छता स्वभक्तस्य वांछता येन श्रीहरिणा । अखिला । वासना । ह्रापिता वासनायाः क्षये सति भगवदेकांतिकभक्तत्वं स्यादिति प्रश्नोत्तरेण स्वाश्रितानां सा निरासितेत्यर्थः । सः । मम । तां मायिकविषयसंबंधिनीं वासनाम् । नाशयतु ह्रापयतु । एव ॥ १३ ॥

तत्त्वादिलक्ष्मोक्तिपूर्वं स्वधाम बृहदक्षरम् ।
यो निजानाह तस्मिन्मे भक्तिधर्मसुतेऽस्तु हृद् ॥ १४ ॥

तत्त्वेति । यः । तत्त्वादीनां पुरुषप्रकृतिकालमहदहंकारमनोबुद्धिशब्दस्पर्शरूपरसगंधाकाशवायुतेजोजलपृथ्व्यादीनां तत्त्वादीत्यादिशब्देन तेषां सर्गस्थितिलयानां च यानि लक्ष्माणि लक्षणानि तेषामुक्तिपूर्वं यथा तथा । बृहद्विशालम् । अक्षरमक्षरब्रह्माख्यम् । स्वधाम तत्स्वरूपमित्यर्थः । निजान् । आह । भक्तिधर्मसुते तस्मिन् श्रीहरौ । मे मम । हृन्मनः । अस्तु ॥ १४ ॥

स्वस्यांतर्यामिशक्त्या तु योऽनंतांडभवादिकृत् ।
जीवानां कर्मफलदः सुखं मे स हरिः क्रियात् ॥ १५ ॥

स्वस्येति । यस्तु । स्वस्य । अंतर्यामिशक्त्या । जीवानां प्रतिदेहं भिन्नानामेकैकत्वेन स्थितानां चात्मनाम् । कर्मफलदः सन् । अनंतांडभवादिकृदखिलब्रह्मांडोत्पत्तिस्थितिप्रलयकर्त्ताऽस्ति स सर्वकारणं श्रीपुरुषोत्तमाख्यः । हरिः श्रीस्वामिनारायणः । मे मह्यम् । सुखम् । क्रियात् ॥ १५ ॥

स्वभक्तत्यागिगृहिणोर्लक्ष्म स्वं भजतो गतिम् ।
देहांतेऽभजतश्चाह यः स मेऽस्तु हरिर्गतिः ॥ १६ ॥

स्वेति । यः स्वस्य भक्तौ यौ त्यागिगृहिणौ तयोः । लक्षणम् । स्वम् । भजतः । अभजतश्च जनस्य । देहांते । गतिं प्राप्तिं च । आह । भजत इत्यनेनात्रोक्तं स्वदासलक्षणमपि ज्ञेयम् । सः । हरिः । मे मम । गतिः सर्वथा प्राप्यः । अस्तु ॥ १६ ॥

स्वस्यैकांतिकभक्तस्य स्ववचःपालनादि यः ।
लक्ष्माह स हरिर्मह्यं देयात्स्वैकांतभक्तताम् ॥ १७ ॥

स्वस्येति । यः स्वस्य । एकांतिकभक्तस्य । स्ववचसां यत्पालनादिभगवत्तदुक्ता यथा वदेयुस्तथैव मया कार्यं तदात्मकम् । लक्ष्म । आह । स्वयं भगवांस्तदीयश्च यद्यद्वचनं वदेत्तत्तत्सर्वमेवावश्यं पालयेद्देतदेव तद्भक्तलक्षणमित्यवददित्यर्थः । हृदि भगवन्मूर्त्तौ धृतायां

तदृदर्शनेऽपि वैक्लव्यं नाप्नुयात्किंतु प्रत्यहं नवीनां श्रद्धां धारयेदित्यप्याह । सः । हरिः । मह्यम् । स्वस्य यैकांतभक्तता ताम् । देयात् ॥ १७ ॥

विवेकिनः स्वभक्तस्य लक्षणं तत्त्वतस्तु यः ।
प्राह देयाद्विवेकं मे भक्तिधर्मसुतः स तम् ॥ १८ ॥

विवेकिन इति । यः । विवेकिनः । स्वभक्तस्य । लक्षणम् । तत्त्वतस्तु याथार्थ्येनैव । प्राह । भक्तिधर्मसुतः । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । तं स्वेन गदितम् । विवेकम् । देयात् ॥ १८ ॥

योऽपानुदत्स्वाश्रितेषु कुसंगाल्पं तु सर्वथा ।
कृपया श्रीहरिः पायात्कुसंगात्सर्वदा स माम् ॥ १९ ॥

य इति । यः । स्वाश्रितेषु । कुसंगाल्पं तु कुसंगस्य लेशमपि । सर्वथा । कृपया । अपानुदद्विनाशितवान् । सः श्रीहरिः । कुसंगात् । माम् । सर्वदा । पायाद्रक्षतु ॥ १९ ॥

शुद्ध्यशुद्ध्योरंतरस्य हेतूनामसतां सताम् ।
विषयाणां तु पंचानामुक्त्वा लक्ष्माणि तत्त्वतः ॥ २० ॥

शुद्धीति । अंतरस्यांतःकरणस्य । शुद्धिश्चाशुद्धिश्च तयोः । हेतूनां कारणभूतानाम् । सतां भगवत्तद्भक्तसंबंधिनाम् । असतां भगवत्तद्भक्तविमुखाधर्मिजनसंबंधिनां च । पंचानाम् । विषयाणां शब्दादीनाम् । लक्ष्माणि । तत्त्वतस्तु यथार्थतयैव । उक्त्वा ॥ २० ॥

सत्सु तेषु स्थापनेनाऽसतां तेषां च वर्जनात् ।
योऽरक्षत्स्वाश्रितान्स्वामी कृपया मां स रक्षतु ॥ २१ ॥

सत्स्विति । स्वाश्रितान् । सत्सु भगवत्तद्भक्तसंबंधिषु । तेषु सद्विषयेषु । स्थापनेन । असतां तद्विमुखाधर्मिजनसंबंधिनाम् । तेषामसद्विषयाणां च । वर्जनादसेवनात् । स्वाश्रितैरसद्विषयांस्त्याजयित्वेत्यर्थः । यः । स्वामी । अरक्षत्तान् रक्षितवान् । स स्वामी श्रीहरिः । माम् । कृपया । रक्षत्वसद्विषयेभ्यः पातु ॥ २१ ॥

सापेक्षतां स्वधर्मादिचतुर्णां यः परस्परम् ।
उक्त्वैकांतिकभक्तत्वहेतूनां स्वस्य तत्त्वतः ॥ २२ ॥

सापेक्षतामिति । यः । स्वस्य । एकांतिकभक्तत्वस्य ये हेतवस्तेषाम् । स्वधर्मादिचतुर्णाम् । आत्मनिष्ठाप्रीतिविरक्तिस्वधर्माणामित्यर्थः । तत्त्वतः । सहेतुकाम् । परस्परम् । सापेक्षतामपेक्षासहितत्वम् । उक्त्वा ॥ २२ ॥

दृढतामकरोत्तेषां दयया स्वाश्रितेषु सः ।
दत्तात्स्वैकांतभक्तिं मे भक्तिधर्मसुतो हरिः ॥ २३ ॥

दृढतामिति । दयया । स्वाश्रितेषु । तेषां स्वधर्मादिचतुर्णाम् । दृढताम् अकरोत् । भक्तिधर्मसुतः । सः हरिः । मे मह्यम् । स्वस्मिन् यैकांतभक्तिस्ताम् । दत्तात्प्रददातु ॥ २३ ॥

आत्मादिवीक्षणे स्वेषां प्रमादं तु प्रहाप्य यः ।
उद्योगं वर्द्धयामास मम सोऽस्तु हरिर्हृदि ॥ २४ ॥

आत्मेति । यः । स्वेषां स्वभक्तानाम् । आत्मादिवीक्षणे स्वात्मपरमात्मदर्शने । प्रमादं तु कर्त्तव्यात्कर्मणोऽन्यत्र प्रवृत्तिहेतुभूतानवधानत्वमेव । प्रहाप्य हापयित्वा । उद्योगमात्मपरमात्मदर्शनोद्यमम् । वर्द्धयामास । सः । हरिः । मम । हृदि । अस्तु ॥ २४ ॥

स्वधर्मादिदृढस्वोक्तिपूर्वं धामाऽक्षरं निजम् ।
प्राप्यं स्वैकांतिकैः प्राह यो हरिः सोऽस्तु मे गतिः ॥ २५ ॥

स्वेति । यः । स्वधर्मादीनां यद् दृढत्वं तस्योक्तिपूर्वं यथा तथा । स्वैकांतिकैः स्वैकांतभक्तैः । प्राप्यम् । निजम् । अक्षरम् । धाम । प्राह । स्वधर्मादियुक्तैकांतिकमद्भक्ता देहांते मद्धाम यांतीत्याहेत्यर्थः । सः । हरिः । मे मम । गतिः प्राप्यपदार्थः । अस्तु ॥ २५ ॥

स्वकीयध्यानसिद्ध्यै यो निजानां सर्वकर्मसु ।
स्मृतिं स्वमूर्त्तेस्तान्याह ध्येयः सोऽस्तु हरिर्मम ॥ २६ ॥

स्वकीयेति । यः निजानां स्वभक्तानाम् । स्वकीयध्यानसिद्ध्यै स्वमूर्त्तिध्यानसिद्धये । सर्वकर्मसु नवधा तद्भजनेषु दैहिकक्रियासु च । स्वमूर्त्तेः । स्मृतिम् । यत्स्वमूर्त्तिस्मरणक्षणं वदित्यर्थः । तान्भक्तान्प्रति । प्राह । सः हरिः । मम । ध्येयः अस्तु ॥ २६ ॥

स्वस्यैकांतिकभक्तत्वसाधनान्याह यो निजान् ।
स श्रीहरिस्तथात्वं मे दद्याद् भक्तिवृषात्मजः ॥ २७ ॥

स्वस्येति । यः । स्वस्य । एकांतिकभक्तत्वस्य यानि साधनानि तानि । निजान्प्रति । आह । भक्तिवृषात्मजः । सः श्रीहरिः । मे मह्यम् । तथात्वं सम्यगात्मनिष्ठया देहात्मबुद्धिं त्यक्त्वा स्वमूर्त्तौ सदा मनोधारणात्मकसाधनयुक्तत्वम् । दद्यात् ॥ २७ ॥

स्वस्यैकांतिकभक्तानां स्वस्य माहात्म्यबोधतः ।
उक्ता दृढा स्थितिर्येन स्वस्वरूपेऽक्षरात्परे ॥ २८ ॥

स्वस्येति । येन । स्वस्य । एकांतिकभक्तानाम् । स्वस्य । माहात्म्यस्य यो बोधः सम्यग् ज्ञानं तस्मात् । अक्षरात्परे स्वरूपस्वभावादिभिरक्षरब्रह्मणः श्रेष्ठे । स्वस्वरूपे दृढा । स्थितिः । उक्ता ॥ २८ ॥

तारतम्यं च सफलं स्वमाहात्म्यस्य तत्त्वतः ।
येनोक्तं श्रीहरौ तस्मिन्सुदृढा रतिरस्तु मे ॥ २९ ॥

तारतम्यमिति । येन च । तत्त्वतः सहेतुकम् । अत एव सफलं फलसहितम् । स्वमाहात्म्यस्य । तारतम्यम् । उक्तम् । स्वमाहात्म्यज्ञानानुसारेण भगवति स्वस्मिन्भक्तस्य स्थितिरुक्तेत्यर्थः । तस्मिन् । श्रीहरौ । मे मम । सुदृढा । रतिः प्रीतिः । अस्तु ॥ २९ ॥

स्वभक्तस्य स्वधर्मेण युक्तस्याऽपूर्णकामता ।
स्वस्य माहात्म्यबोधेन निरस्ता चात्मनिष्ठया ॥ ३० ॥
युक्तियुग्वचनैर्येन स्वभक्तानां हितेच्छुना ।
चित्ते स श्रीहरिर्मेऽस्तु भक्तिधर्मसुतोऽन्वहम् ॥ ३१ ॥

स्वेति । युक्तीति । स्वभक्तानाम् । हितेच्छुना । येन श्रीहरिणा । स्वधर्मेण । युक्तस्य । स्वभक्तस्य । अपूर्णकामता । युक्तियुग्वचनैः । स्वस्य । माहात्म्यबोधेन । आत्मनिष्ठया च निरस्ता । परमार्थनिरुपमस्ववचोयुक्तिभिः साधनद्वयेनापूर्णकामता निरस्यतीति येनोक्तमित्यर्थः । भक्तिधर्मसुतः । सः । श्रीहरिः । मे मम । चित्ते । अन्वहम् । अस्तु स्थिरो भवतु । इति द्वयोरेकान्वयः ॥ ३०–३१ ॥

रसिकत्वं स्वभक्तानां सकलेंद्रियवृत्तिभिः ।
स्वस्वरूपे सर्वथोक्तं स्वप्ने जाग्रति येन च ॥ ३२ ॥
मायिकार्थनिषेधोक्तिपूर्वं स्वीयहितेच्छुना ।
स श्रीहरिः स्वमूर्त्तौ मे दत्ताद्रसिकतां सदा ॥ ३३ ॥

रसिकत्वमिति । मायिकेति । स्वीयानां भक्तानां हितेच्छुना । येन । मायिकार्थानां प्राकृतविषयाणां निषेधोक्तिपूर्वं यथातथा । जाग्रति स्वप्ने च । स्वभक्तानाम् । सकलेंद्रियवृत्तिभिः स्वस्वरूपे । सर्वथा कायवाङ्मनोभिः । रसिकत्वं परमार्थरसज्ञत्वम् । उक्तम् । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । सदा । रसिकताम् । दत्तात् । इति द्वयोरेकान्वयः ॥ ३२–३३ ॥

स्वभक्तानां हृदि स्वस्य निवासो येन स्याद् ध्रुवम् ।
तज्ज्ञानं येन संप्रोक्तं देयात्तन्मे हरिः स हि ॥ ३४ ॥

स्वेति । येन परमार्थज्ञानोपदेष्ट्रा सत्पतिना । स्वभक्तानाम् । हृदि । स्वस्य ध्रुवमचलः । निवासः । येन ज्ञानेन । स्याद्भवेत् । तद्धि तदेव । ज्ञानम् । ज्ञानेन स्वस्मिन्स्थितिमतां स्वैकांतिकानां सतां लक्षणं चेत्यर्थः । संप्रोक्तम् । सः । हरिः । मे मह्यम् । तद् ज्ञानम् । देयात् ॥ ३४ ॥

यः स्वभक्तो न सत्संगात्पतेद्यश्च पतेत्तयोः ।
उक्तानि येन लक्ष्माणि स हरिर्मेऽस्तु मानसे ॥ ३५ ॥

य इति । येन दोषेभ्यः स्वांस्त्रायता भगवता । यः । स्वभक्तः । सत्संगात् । न पतेद्विमुखो न भवेत् । यश्च भक्तः । पतेत्सत्संगाद् भ्रंश्येत् । तयोः । लक्ष्माणि । उक्तानि । सः । हरिः । मे मम । मानसे । अस्तु ॥ ३५ ॥

स्वभक्तानां स्वभक्तेस्तु सांगाया बलवृद्धिकृत् ।
तस्याः शातनकृद्यच्च संस्कारादित्रयं तथा ॥ ३६ ॥
अतःकरणशुद्धित्वे हेतुत्वे नास्ति यच्च तत् ।
येनोक्तं स हरिर्मेऽस्तु भक्तिधर्मसुतो हृदि ॥ ३७ ॥

स्वभक्तानामिति । अंतरिति । येन तत्त्वतः स्वस्वकीयमाहात्म्यं ज्ञापयता सर्वांतर्यामिणा । स्वभक्तानाम् । सांगायाः स्वधर्मज्ञानवैराग्यरूपांगसहितायाः । स्वभक्तेः । बलस्य या वृद्धिस्तां करोतीति तथोक्तम् । तथा । तस्याः स्वभक्तेः । शातनकृद्विनाशकृच्च । यत् सदसद्देशकालसंगक्रियेति चतुष्टयमस्ति । तथा । अंतःकरणशुद्धित्वे । हेतुत्वेन । संस्कारादित्रयं

संस्कारहरिकृपापौरुषेति त्रिकम् । यच्चास्ति । तत् । उक्तम् । भक्तिधर्मसुतः । सः । हरिः । मे मम । हृदि हृदयारविंदे । अस्तु वसतु ॥ ३६-३७ ॥

हरिसंकल्पसंस्कारभावाभावत्वयोस्तु यत् ।
स्वभक्तानां कारणं तन्निवृत्तेः साधनं च यत् ॥ ३८ ॥

हृदीति । स्वभक्तानाम् । हृदि मनसि । संकल्पानां जातमनोरथानां यः संस्कारो वासना तस्य भावो भवनमभावो न भवनं च तयोर्भावौ तत्त्वे तयोस्तु । कारणम् । यदस्ति । तेषां संकल्पानां या निवृत्तिस्तस्याः । साधनं च । यदस्ति ॥ ३८ ॥

तत्तेभ्यः कृपया प्राह यो विविच्यैव तत्त्वतः ।
दद्यादेकांतिकीं भक्तिं स हरिर्मे निजां सदा ॥ ३९ ॥

तदिति । तत् । तेभ्यो भक्तेभ्यः । कृपया । यः । विविच्य विवेचनां कृत्वैव । तत्त्वतः । प्राह । सः । हरिः । मे मह्यम् । निजाम् । एकांतिकीम् । भक्तिम् । सदा । दद्यात् ॥ ३९ ॥

ज्ञेयं यत् स्वस्य भक्तानां प्रश्नोत्तरमुखेन तत् ।
अवश्यं येन संप्रोक्तं स हरिर्मेऽस्तु मानसे ॥ ४० ॥

ज्ञेयमिति । येन । स्वस्य भक्तानाम् । अवश्यम् । यत् । ज्ञेयं यो वाचाप्यन्येषामपीडकोऽपि भगवत्तद्भक्तभक्तिहीनोऽस्ति तस्मात्तत्तदीयभक्तिमान् श्रेष्ठस्तत्तदीयगुणेषु दोषदर्श्यसुरः प्रत्यक्षभगवतो निश्चयाज्ञापालनाभ्यामेव भक्तानां महत्त्वमित्यादि वेद्यम् । तत् । प्रश्नोत्तरमुखेन । संप्रोक्तम् । सः । हरिः । मे । मानसे । अस्तु ॥ ४० ॥

भोग्यार्थेषु स्वभक्तानामभक्तानां च पंचसु ।
भेदत्वं यत्स्वभक्तानामंतरे हेतुता च या ॥ ४१ ॥
स्वध्यानस्य सिद्ध्यसिद्ध्योस्ते विविच्यैव तत्त्वतः ।
येनोक्ते मे हरौ तस्मिन्भक्तिरूपाऽस्तु शेमुषी ॥ ४२ ॥

भाग्येति । स्वेति । येन । स्वभक्तानाम् । अभक्तानां च । पंचसु । भोग्यार्थेषु विषयेषु । यत् । भेदत्वं पृथक्त्वम् । स्वभक्तानाम् । अंतरेऽतःकरणे । स्वस्य यद् ध्यानं तस्य । सिद्धिश्चासिद्धिश्च तयोः । या च । हेतुता कारणता । ते द्वे । विविच्यैव । तत्त्वतः सिद्धांतत्वेन । उक्ते । तस्मिन् । हरौ । मे । भक्तिरूपा । शेमुषी बुद्धिः । अस्तु ॥ ४१-४२ ॥

स्वस्याश्रयश्चतुर्द्धोक्तो जीवकल्याणकारकः ।
येन स श्रीहरिर्दद्यान्मह्यं तुर्यं स्वमाश्रयम् ॥ ४३ ॥

स्वस्येति । येन । जीवकल्याणकारकः । स्वस्य । आश्रयः । चतुर्द्धा वैश्वासिकस्वार्थिकस्नैहिकज्ञानिकेति चतुर्भिः प्रकारैः । उक्तः । सः । श्रीहरिः । मह्यम् । स्वं स्वकीयम् । तुर्यंयथार्थतन्माहात्म्यज्ञानेन कृतम् । आश्रयम् । दद्यात् ॥ ४३ ॥

स्वभक्तचित्तं स्वं हित्वा तुच्छेऽर्थेऽन्यत्र सक्तताम् ।
व्रजेत्तत्कारणं तेषां क्लेशाप्तौ कारणं च यत् ॥ ४४ ॥

स्वभक्तेति । स्वभक्तानां चित्तम् । स्वं महानंदनिधिं स्वम् । हित्वा त्यक्त्वा । अन्यत्र स्वस्मादितरत्र । तुच्छे साररहिते । अर्थे पदार्थे । सक्ततामासक्तिम् । व्रजेत् तस्य कारणम् । तेषां स्वभक्तानाम् । क्लेशस्य याऽऽप्तिः प्राप्तिस्तस्यां च । यत् । कारणम् ॥ ४४ ॥

ते येन विस्तरात्प्रोक्ते आनंदनिधिना स्फुटम् ।
स श्रीहरिः सदा मेऽस्तु भक्तिधर्मसुतो हृदि ॥ ४५ ॥

ते इति । ते द्वे कारणे । आनंदनिधिना । येन । स्फुटं यथा तथा । विस्तरात् । प्रोक्ते । भक्तिधर्मसुतः । सः । श्रीहरिः । सदा । मे । हृदि । अस्तु ॥ ४५ ॥

वहुबुद्धेः स्वभक्तस्य श्रेयोऽध्वन्यस्थितौ तु यः ।
तस्मिंस्तस्याल्पबुद्धेर्यः स्थितौ हेतुर्भवेत्तथा ॥ ४६ ॥

बहुबुद्धेरिति । बहुबुद्धेः । स्वभक्तस्य । श्रेयोऽध्वनि मोक्षमार्गे । अस्थितौ । यः । हेतुः भवेदस्ति । तथा । अल्पबुद्धेः । तस्य स्वभक्तस्य । तस्मिन् श्रेयोऽध्वनि । स्थितौ । यश्च । हेतुः । भवेदस्ति । तु चार्थे ॥ ४६ ॥

त्यागोपायश्च दुर्बुद्धेर्यस्तेषां यो निरूपणम् ।
चक्रे स्वभक्तौ स हरिर्मम विघ्नमपक्रियात् ॥ ४७ ॥

त्यागेति । दुर्बुद्धेः । त्यागोपायश्च । योऽस्ति । तेषां त्रयाणाम् । निरूपणम् । यः । चक्रे । सः । हरिः । मम । स्वभक्तौ । विघ्नम् । अपक्रियाद्दूरतात् ॥ ४७ ॥

यथा सर्वात्मना भाव्यं त्यागिना स्वाश्रितेन तु ।
तथा यः प्राह स हरिः स्वस्मिन्प्रेम ददातु मे ॥ ४८ ॥

यथेति । यो निष्किंचनप्रियतया प्रसिद्धो भगवान् । स्वाश्रितेन । त्यागिना त्यागिनामाश्रमस्थब्रह्मचारिसाधुपदातिभिरित्यर्थः । सर्वात्मना कायवाङ्मनोवर्त्तनैः । यथा येन प्रकारेण । भाव्यम् । तथा । प्राह । त्यागिभक्तेन वस्त्रादितुच्छपदार्थे प्रीतिं त्यक्त्वा साक्षात्कृष्णे मयि प्रीतिः कार्येत्याहेत्यर्थः । सः । हरिः । मे मह्यम् । स्वस्मिन् । प्रेम स्नेहम् । ददातु ॥ ४८ ॥

साधुमेकांतिकं स्वस्य स्वप्रेष्ठं लक्षणोक्तितः ।
यः प्राह स हरिः प्रीतो मय्यस्त्वेकांतिकप्रियः ॥ ४९ ॥

साधुमिति । यस्त्यक्तदेहदैहिकस्नेहः भक्तः प्रेष्ठतया प्रसिद्धः श्रीहरिः । स्वप्रेष्ठम् । स्वस्य एकांतिकम् । सांगसमाहात्म्यज्ञानस्वभक्तिं कुर्वंतमित्यर्थः । साधुं स्वभक्तम् । लक्षणोक्तितः लक्षणकथनेन । प्राह । आत्मज्ञानेन देहात्मबुद्धिं त्यक्त्वा मद्भक्तेन मदेकधर्मः संपाद्य इत्यब्रवीदित्यर्थः । एकांतिकाः । स्वस्मिन्ननन्यनिष्ठावंतो भक्ताः प्रिया वल्लभा यस्य तथोक्तः सः । हरिः । मयि रघुवीराख्यस्वपुत्रे । प्रीतः प्रसन्नः । अस्तु ॥ ४९ ॥

रीतिं निर्वासनत्वादेर्यः स्वेषां वर्त्तनस्य तु ।
विस्तरात्कृपया प्राह सोऽस्तु मद्धृदये हरिः ॥ ५० ॥

रीतिमिति । यः प्रतिदिनसत्संगिजनकार्यविचारशिक्षकस्तत्स्थजगद्वासनानिरसनचरित्रः श्रीहरिः । स्वेषां स्वभक्तानाम् निर्वासनत्वादेः स्वचरित्रचिंतनैर्मनोनिर्वासनकारणादेः । वर्त्तनस्य

रीतिम् । कृपया । विस्तरात् । प्राह । आत्मनः स्वरूपं चार्हेति तु शब्दो ज्ञापयति । सः । हरिः । मम यद्धृदयं तस्मिन् । अस्तु ॥ ५० ॥

मतांतरनिरासार्थं स्वभक्तानां द्विधा स्थितम् ।
दृष्टांतोक्त्याऽऽह यस्तस्मिन् हरौ मेऽस्तु सदैव हृद् ॥ ५१ ॥

मतांतरेति । यः । मतांतरस्य शुष्कवेदांतिसंमतसिद्धांतस्य निरासार्थं सज्जनमनस्तो विनाशार्थम् । भक्तानाम् । द्विधा सविकल्पनिर्विकल्पे तद्द्विप्रकाराम् । स्थितिम् । दृष्टांतानां योक्तिस्तया । आह । तस्मिन् हरौ । मे । हृच्चित्तम् । सदैव । अस्तु निवासं करोतु ॥ ५१ ॥

सविकल्पं निर्विकल्पं समाधिमास्थितास्तु ये ।
स्वभक्तास्तल्लक्षणानि येनोक्तानि समासतः ॥ ५२ ॥

सविकल्पमिति । येन । सविकल्पम् । निर्विकल्पं च । समाधिम् । आस्थिता आश्रिताः ये स्वभक्ताः । तेषां यानि लक्षणानि तानि समासतः संक्षेपेण । उक्तानि ॥ ५२ ॥

भक्तेरुपासनायाश्च स्वस्य भेदोऽपि येन तु ।
वर्णितः स हरिर्भक्तिं दद्यात्स्वैकांतिकीं तु मे ॥ ५३ ॥

भक्तेरिति । येन च । स्वस्य । भक्तेः । उपासनायाश्च । भेदोऽपि । वर्णितः । सः । हरिः । मे मह्यं तु । स्वैकांतिकीम् । भक्तिम् । दद्यात् ॥ ५३ ॥

स्वस्यांतर्यामिशक्त्यैवाऽक्षरादिष्वन्वयः स्फुटम् ।
बहु स्यामिति वेदांतवाक्यार्थोक्त्या समीरितः ॥ ५४ ॥
कारणानां कारणेन परेण ब्रह्मणोऽक्षरात् ।
येन स श्रीहरिर्मेऽस्तु स्वसेवादायकः सदा ॥ ५५ ॥

स्वस्येति । कारणानामिति । अक्षरादक्षराख्यात् । ब्रह्मणो ब्रह्मधाम्नः सकाशात् । परेण श्रेष्ठेन । तदधिपतिनेत्यर्थः । कारणानां महामायामहापुरुषादीनाम् । कारणेन । येनावतारिश्रीपुरुषोत्तमेन । अक्षरादिष्वक्षरब्रह्मादिसर्वेषु । अंतर्यामिशक्त्या एव । स्वस्य । अन्वयः । स्फुटं यथा तथा । बहु स्यामिति । बहु स्यां प्रजायेयेति । वेदांतस्य छांदोग्योपनिषदि यद्वाक्यं तस्यार्थस्य योक्तिस्तया । सम्यगीरित उक्तः । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । सदा । स्वसेवादायकः । अस्तु ॥ ५४-५५ ॥

असन्मतं निराकृत्य शुष्कवेदांतिसंमतम् ।
योऽस्थापयत्सन्मतं स्वं स हरिर्माऽसतोऽवतु ॥ ५६ ॥

असदिति । यो विधिनिषेधयोः सत्यत्वेन प्रतिपादकतया प्रसिद्धः स्वयं भगवान् । शुष्कवेदांतिभिः संमतम् । असन्मतम् । निराकृत्य प्रमाणार्पणपूर्वकं खंडयित्वा । स्वं स्वकीयम् । सन्मतं शुद्धवेदांतगोचरस्वसिद्धांतम् । अस्थापयत् । सः । हरिः । असतोऽसन्मतात् । मा माम् । अवतु रक्षतु ॥ ५६ ॥

स्वसेवानिरतान्मुक्त्यादीच्छाविरहितान्निजान् ।
श्रेष्ठान् यः प्राह स हरिः स्वीयां सेवां ददातु मे ॥ ५७ ॥

स्वेति । यो निष्कामभक्तश्रेष्ठतया प्रसिद्धः । स्वसेवायां निरतान्प्रीतियुक्तान् । मुक्त्यादीनां सालोक्यादिचतुर्द्धामुक्तीनामिच्छया विरहितान् । अत एव । श्रेष्ठान् । निजान्स्वभक्तान् । प्राह । सः । हरिः । मे मह्यम् । स्वीयाम् । सेवाम् । ददातु ॥ ५७ ॥

स्नेहस्य लक्षणं स्वस्मिन्स्वभक्तानां च साधनम् ।
तत्प्राप्तेर्देहगेहादौ तथाऽहंताममत्वयोः ॥ ५८ ॥
नाशे च तत्संकल्पानां साधनं येन विस्तरात् ।
उक्तं स श्रीहरिर्दद्यात्स्वप्रियां साधुतां तु मे ॥ ५९ ॥

स्नेहस्येति । नाश इति । येन निरवधिकातिशयसाधुतायाः सीमाभूतेन परमेश्वरेण । स्वभक्तानाम् । स्वस्मिन् । स्नेहस्य । लक्षणम् । तथा । तस्य स्वस्मिन्स्नेहस्य या प्राप्तिस्तस्याः । साधनं च । तथा । देहगेहादौ स्वशरीरतत्संबंधिगृहादौ । आदिशब्देन पुत्रपौत्रादौ च । अहंता च ममत्वं च तयोः । संकल्पानाम् । नाशे विनाशकरणे च । साधनम् । एतत्त्रयमित्यर्थः । विस्तरात् । उक्तम् । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । स्वप्रियाम् । साधुताम् । दद्यात् । स्वस्मिन्नसाधारणस्नेहं च दद्यादिति तुशब्दो द्योतयति ॥ ५८-५९ ॥

स्वस्य ब्रह्मपुरे धाम्नि सदा दिव्याकृतेः स्फुटम् ।
निरूपणं कृतं येन उपास्योऽस्तु स मे हरिः ॥ ६० ॥

स्वस्येति । येन सदैव दिव्यसाकारमूर्त्तिः सन्स्वांगनिर्यत्स्वब्रह्मतेजसाऽक्षरादेसर्वेषु व्याप्तेन परब्रह्मणा । ब्रह्मपुरे ब्रह्मपुराख्ये । धाम्नि । सदा दिव्याकृतेः सदैव दिव्यालौकिकपुरुषाकृतितया वसतः । स्वस्य । स्फुटं यथा तथा । निरूपणम् । कृतम् । सः । हरिः । मे । उपास्यः सर्वथाऽऽराधनीयः । अस्तु ॥ ६० ॥

स्वभक्तानां समाधौ तु यथाऽऽकाशस्य लीनता ।
जायते सा यथा नैव जायते तत्त्वतस्तथा ॥ ६१ ॥
विप्रप्रश्नोत्तरोक्तौ तां य उवाच सविस्तरम् ।
स हरिर्ब्रह्मधामेशो भक्तिपुत्रोऽस्तु मद्धृदि ॥ ६२ ॥

स्वेति । विप्रेति । यः यो वेत्ति युगपत्सर्वं प्रत्यक्षेण सदा स्वत इत्यादिश्रुत्युक्तसर्वज्ञः स्वयं भगवान् । समाधौ तु । आकाशस्य । लीनता । यथा येन प्रकारेण । जायते । तथा । साऽऽकाशस्य लीनता । यथा । न जायते । तामाकाशस्य लीनतामलीनतां च । अत्र ते इति पाठः समंजसः । विप्रस्य राजकूटपुरीयमाहेश्वराख्यब्राह्मणस्य यः प्रश्नस्तस्य यदुत्तरं तस्योक्तौ । सविस्तरं यथा तथा । उवाच । ब्रह्मधाम्न ईशः स्वामी । भक्तिपुत्रः श्रीधर्मदेवांगनाप्रेमवतीनंदनः । सः । हरिः । मद्धृदि । अस्तु स्थिरतां प्राप्नोतु । इति ॥ ६१–६२॥

स्वस्यैकांतिकभक्तानां गुणधर्मोदयस्तु ये ।
चत्वारो वर्त्तनं तेषां गौणमुख्यतया स्फुटम् ॥ ६३ ॥

स्वस्येति । स्वस्य । एकांतिकभक्तानाम् । धर्मादयः । चत्वारः । गुणाः । तेषां धर्मज्ञानवैराग्यभक्तीनाम् । गौणमुख्यतयांऽगप्रधानभावेन भक्तेष्विति शेषः । स्फुटं सर्वजनप्रसिद्धं यथा तथा । यद्वर्तनं च ॥ ६३ ॥

पृथक्पृथग्लक्षणैस्तु कृपया येन वर्णितम् ।
स हरिर्मे निजां भक्तिं ददात्वेकांतिकीं सदा ॥ ६४ ॥

पृथगिति । पृथक्पृथग्लक्षणैः । येन । कृपया । वर्णितं ते तद्वेति द्वयं निरूपितम् । सः । हरिः । मे मह्यम् । सदा । एकांतिकीम् । भक्तिम् । ददातु ॥ ६४ ॥

स्वभक्तैः पूजनं कृत्वा स्वयं प्रार्थ्यो यथाऽन्वहम् ।
तानुवाच तथा यो मां स हरिः सर्वतोऽवतु ॥ ६५ ॥

स्वेति । यः सदा सर्वथा पूजनीयः प्रभुः । स्वभक्तैः । अन्वहम् । पूजनं स्वार्चनम् । कृत्वा । यथा । स्वयम् । प्रार्थ्यः स्वस्य प्रार्थना तैः कर्त्तव्येत्यर्थः । तथा । तान्स्वभक्तान्प्रति । उवाच । सः । हरिः । माम् । सर्वतः सर्वकुसंगेभ्यः कामक्रोधादिसर्वदोषेभ्यश्च । अवतु रक्षतु ॥ ६५ ॥

स्वस्मिन् सदा मनोवृत्तेर्धारणं भक्तलक्षणम् ।
तदुपायं च यः प्राह स हरिर्मेऽस्तु मानसे ॥ ६६ ॥

स्वस्मिन्निति । यो ब्रह्मभावापन्नानां मनोऽनिरंजनचिदानंदादिदिव्यसद्गुणपारावारः । स्वस्मिन् । मनोवृत्तेः । सदा धारणमेव । भक्तलक्षणम् । तदित्यर्थः । तस्य स्वस्मिन्मनोधारणस्योपायं च । प्राह । सः हरिः । मे । मानसे । अस्तु ॥ ६६ ॥

कुशाग्रबुद्धीन्स्वान्भक्तान् स्वाभक्तान् स्थूलधीमतः ।
यः प्राह स हरिः कुर्यात्कुशाग्रमतिमेव माम् ॥ ६७ ॥

कुशाग्रेति । योऽतिसूक्ष्मबुद्धिभिर्दैवीसंपदाढ्यैर्मुमुक्षुभिर्ज्ञेयः प्राप्यश्च प्रभुः । कुशाग्रवत्सूक्ष्मा बुद्धिर्येषां तान् । स्वान्स्वकीयान् । भक्तान् । स्थूला धीर्विद्यते एषां तयोक्तान् । स्वस्याभक्तांश्च । प्राह । सः । हरिः । माम् । कुशाग्रमतिं यया समाहात्म्ययथार्थनिर्विकल्पास्युत्तमस्वस्वरूपनिश्चयं प्राप्नुयां तथाविधमतिमंतम् । कुर्यात् ॥ ६७ ॥

करणैर्मायिकैः स्वस्याऽग्राह्यत्वं तैरमायिकैः ।
ग्राह्यत्वं यः स्वयं प्राह स हरिर्मेऽस्तु दृक्पथे ॥ ६८ ॥

करणैरिति । यः प्रश्नं वर्द्धयित्वा सुस्पष्टं कुर्वंस्तदुत्तरप्रदोंऽतरात्मा स्वयम् । मायिकैर्मायाकार्याज्ञानावरितैः । करणैर्बाह्यांतरेंद्रियैः । स्वस्य स्वस्वरूपस्य । अग्राह्यत्वमज्ञेयत्वम् । अमायिकैः सत्समागमेन विनष्टाज्ञानैः तैर्बाह्यांतःकरणैः । ग्राह्यत्वं यथार्थस्वस्वरूपज्ञेयत्वं प्राह । सः । हरिः । मे दृक्पथे । अस्तु सदा वर्त्तताम् ॥ ६८ ॥

शास्त्रैश्चतुर्भिः सांख्याद्यैः स्वस्य पूर्णं तु वेदनम् ।
येनोक्तं श्रीहरिः सोऽस्तु वेद्यः पूर्णतयैव मे ॥ ६९ ॥

शास्त्रैरिति । येन सच्छास्त्रप्रतीतिरहितैर्ज्ञातुमशक्यतया प्रसिद्धेन परब्रह्मणा । सांख्याद्यैः सांख्ययोगवेदांतपंचरात्राभिधैः । चतुर्भिः । शास्त्रैः । स्वस्य । पूर्णं यथार्थम् । वेदनं ज्ञानम् । उक्तम् । सः । श्रीहरिः । मे । पूर्णतया । एव । वेद्यो विज्ञेयः । अस्तु ॥६९॥

गुणवृद्धौ स्वभक्तानां कारणं च गुणक्षये ।
येनोक्तं स हरिर्दद्यात्स्वधर्मादीन् गुणांस्तु मे ॥ ७० ॥

गुणेति । येन सद्गुणमणिखनिभूतेन । स्वभक्तानाम् । गुणानां धर्मज्ञानादीनां या वृद्धिस्तस्याम् । गुणानां यः क्षयस्तस्मिंश्च । कारणम् । उक्तम् । स्वस्वकीयगुणग्राहिणि गुणा वर्द्धन्ते तद्दोषग्राहिणि ते क्षयंति चेति हेतुरुक्त इत्यर्थः । सः । हरिः । मे मह्यम् । स्वधर्मादीन् । दद्यात् । स्वभक्तदोषलेशोऽपि मद्बुद्धौ नायायादिति कृपां च कुर्विति तुशब्दार्थः ७०॥

स्वभक्तानां भागवतधर्मपुष्टौ तु साधनम् ।
मोक्षद्वारापावृतत्वे साधनं यद् भवेत्तथा ॥ ७१ ॥

स्वेति । स्वभक्तानाम् । भागवतधर्मस्य या पुष्टिः पोषणं तस्याम् । यत् । साधनम् । तथा । मोक्षद्वारस्य यदपावृतत्वमुद्घाटितकपाटत्वं तस्मिन् । यत् । साधनम् । भवेत् ॥७१॥

आपद्यपि चलेन्नैव यः स्वभक्तः स्वधर्मतः ।
तल्लक्ष्म यच्च तत्प्राह यो हरिः सोऽस्तु यद्धृदि ॥ ७२ ॥

आपदीति । यच्च । आपदि । अपि । यः स्वभक्तः । स्वधर्मतः सकाशात् । नैव । चलेद् भ्रश्येत् । तस्य लक्षणम् । तत्सर्वं तदित्यर्थः । यः । प्राह । सः । मद्धृदि । अस्तु ॥ ७२ ॥

स्वभक्तस्याप्यदार्ढ्ये तु धर्मभक्त्योरुदीरितः ।
हेतुर्येन हरिर्मह्यं स दत्ताद् दृढतां तयोः ॥ ७३ ॥

स्वभक्तस्येति । येन सदसद्देशाद्याः सदसद्बुद्ध्योर्हेतव इत्युक्तवता मत्पित्रा । स्वभक्तस्य । अपि । धर्मभक्त्योः । अदार्ढ्ये दृढताहीनत्वे । हेतुरुदीरितः पापिजनप्रसंगादि-कारणं प्रोक्तम् । सत्संगः कार्यः कुसंगश्च न कार्य इत्यप्युक्तमिति तुशब्दो ज्ञापयति । सः । हरिः । श्रीहरिकृष्णभगवदाख्यमत्पिता । मह्यम् । तयोर्धर्मभक्त्योः । दृढताम् । दत्तात् ॥७३॥

श्रैष्ठ्यं स्वज्ञानिभक्तस्य दौष्ट्यं मानस्य तज्जये ।
साधनं स्वस्य निर्मानिभक्तस्य बलिताऽधिका ॥ ७४ ॥

श्रैष्ठ्यमिति । स्वस्य यो ज्ञानिभक्तस्य । श्रैष्ठ्यं श्रेष्ठत्वम् । मानस्य ज्ञानभक्त्या-देरप्यभिमानस्य । दौष्ट्यं दुष्टत्वम् । तस्य मानस्य जये पराजये । साधनम् । स्वस्य । निर्मानि-भक्तस्य । अधिका बलिताऽधिकबलवत्त्वम् ॥ ७४ ॥

स्वमाहात्म्ययुतोपास्तिरात्मनिष्ठादिकारणम् ।
एतान्युक्तानि येन श्रीहरिर्मेऽस्त्विष्टदो हि सः ॥७५॥

स्वेति । स्वस्य माहात्म्ययुता । उपास्तिरुपासना । आत्मनिष्ठादिकारणं तथाविध-स्वोपासनयाऽऽत्मनिष्ठादार्ढ्यं दैहिकदुःखाभावश्च । एतानि स्वज्ञानिभक्तश्रैष्ठ्यादीनि । येन उक्तानि । सः । श्रीहरिः मे मह्यम् । इष्टदोऽभीष्टप्रदः । अस्तु ॥ ७५ ॥

स्वस्वरूपस्वमाहात्म्यवेदनं मोक्षकारणम् ।
स्वस्मिन् स्नेहस्य द्वैविध्यं तल्लक्ष्माणि च तत्त्वतः ॥ ७६ ॥

स्वेति । तत्त्वतो यथार्थतया । मोक्षस्य कारणं हेतुभूतम् । स्वस्वरूपं च स्वमाहात्म्यं च तयोर्यद्वेदनं ज्ञानं तत् । स्वस्मिन् । स्नेहस्य । द्वैविध्यं द्विविधत्वम् । तस्य स्वस्मिन्स्नेह-द्वैविध्यस्य लक्ष्माणि च ॥ ७६ ॥

स्वभक्तानां दुःस्वभावत्यजनं तस्य साधनम् ।
यः प्राहैतानि स हरिर्वासं मद्धृदये क्रियात् ॥ ७७ ॥

स्वभक्तानामिति । स्वभक्तानाम् । दुःस्वभावस्य त्यजनं त्यागविधानम् । तस्य दुःस्व-भावत्यजनस्य । साधनं च । एतानि स्वस्वरूपज्ञानादीनि । यः । प्राह सः । हरिः । मद्धृदये । वासम् । क्रियात् ॥ ७७ ॥

हेतुत्रयं गुणोद्रेके स्वेषां तन्नाशसाधनम् ।
सतां च महतां स्वस्य प्रसन्नत्वस्य साधनम् ॥ ७८ ॥

हेतुत्रयमिति । स्वेषां स्वभक्तानाम् । गुणोद्रेके रजस्तमोगुणकार्यरागाद्युज्जृंभणे । हेतुत्रयं देहात्मबुद्धिकुसंगप्राक्कर्मसंस्कारेति कारणत्रयम् । तस्य हेतुत्रयस्य नाशे नाशकरणे साधनमात्मानात्मविचारसत्संगमहत्तत्संगेत्युपायः । स्वस्य । महताम् । सतां सज्जनानाम् । प्रसन्नत्वस्य । साधनं तेषु निश्छद्मत्वं तदनुवृत्तिस्तद्दास्यं कामादिदोषत्यजनं चेत्याद्युपाय-वृंदं च ॥ ७८ ॥

स्वेषां स्वभक्तिवृद्धौ च दोषनाशे च साधनम् ।
य एतान्याह स हरिर्मन्मतौ वसतात् सदा ॥ ७९ ॥

स्वेषामिति । स्वेषां स्वभक्तानाम् । दोषनाशे । स्वस्य या भक्तिस्तस्या वृद्धौ च । साधनं महाभागवतसन्निषेवणतद्गुणग्रहणात्मकोपायश्च । एतानि । स्वभक्तगुणोद्रेकहेत्वा-दीनि । यः । आह । सः । हरिः । मन्मतौ मम बुद्धौ । सदा । वसतात् ॥ ७९ ॥

स्वस्मिन् प्रेम्णः स्वभक्तानां यः स्वमाहात्म्यवेदनम् ।
कारणं प्राह स हरिर्दत्तात्तद्वेदनं तु मे ॥ ८० ॥

स्वस्मिन्निति । यः । स्वभक्तानाम् । स्वस्मिन् । प्रेम्णोऽसाधारणस्नेहस्य । कारणम् । स्वमाहात्म्यस्य यद्वेदनं ज्ञानं तत् । प्राह । आत्मप्राप्ते साक्षान्न्राकृतौ स्वस्मिन्भगवत्त्व-विश्वासः प्रेम्णो हेतुरित्युक्त्वा स्वमाहात्म्यज्ञानमन्यं हेतुमाहेति तुशब्दो ज्ञापयति । सः । हरिः । मे मह्यम् । तद्वेदनं प्रत्यक्षस्य स्वस्य विश्वासं माहात्म्यज्ञानं चेत्यर्थः । दत्तात् ॥८०॥

स्वभक्तानां मायिकार्थवासनानां तु संक्षये ।
विवेकं यस्तथोपायान्मुख्यांस्तासां विनाशने ॥ ८१ ॥

स्वेति । यो निर्वासनिकभक्तप्रेष्ठतया प्रसिद्धः । स्वभक्तानाम् । मायिका येऽर्थाः पंचविषयास्तेषां या वासना भोगासक्तयस्तासाम् । सम्यक्क्षये नाशकरणे तु । विवेकम् । तथा । तासां वासनानाम् । विनाशने विनाशकरणे । मुख्यान् । उपायान्साधनानि ॥ ८१ ॥

श्रीहरिः कृपया प्राह स्वभक्तेभ्यः स मां निजम् ।
सम्यग्निर्वासनं कुर्याद् भक्तिधर्मसुतः प्रभुः ॥ ८२ ॥

श्रीति । स्वभक्तेभ्यः । कृपया । प्राह । प्रभुरवतारादिसर्वहेतुत्वान्महासमर्थः । भक्तिधर्मसुतः । सः । श्रीहरिः । निजं स्वपुत्रम् । माम् । सम्यक् सर्वथा । निर्गता वासना मायिकविषयासक्तिर्यस्य तथाविधम् । कुर्यात् ॥ ८२ ॥

धैर्यलोपः स्वभक्तस्य नो यस्य तस्य लक्षणम् ।
सिद्धयश्चोपतिष्ठंति स्वभक्तं यादृशं तथा ॥ ८३ ॥

धैर्येति । यस्य । स्वभक्तस्य । धैर्यलोपः । नो न स्यात् । तस्य । लक्षणम् । तथा । यादृशम् । स्वभक्तम् । सिद्धयः । उपतिष्ठंति प्राप्नुवंति ॥ ८३ ॥

लक्षणं तस्य कथितं येन श्रीहरिणा स माम् ।
कुर्यादेकांतिकं भक्तं स्वकीयं भक्तिधर्मजः ॥ ८४ ॥

लक्षणमिति । तस्य स्वभक्तस्य । लक्षणं च । येन । श्रीहरिणा । कथितम् । भक्तिधर्मजः । स श्रीहरिः । स्वकीयम् । भक्तम् । माम् । एकांतिकमेकांतिकस्वभक्तम् । कुर्यात् ॥ ८४ ॥

येषु स्वकीयभक्तेषु स्वगुणानां भवेद्ध्रुवम् ।
आविर्भावो भवेद्येषु सत्यादीनां क्वचिन्न च ॥ ८५ ॥

येष्विति । येषु । स्वकीयभक्तेषु । सत्यादीनाम् । स्वगुणानाम् । ध्रुवं निश्चितं यथा तथा । आविर्भावः । भवेत् । येषु । भक्तेषु च । क्वचित्कदाचित् । न भवेत् ॥ ८५ ॥

उभयेषां लक्षणानि तेषां येन यथार्थतः ।
उक्तानि श्रीहरिः सोऽस्तु नित्यं मन्मानसे प्रभुः ॥ ८६ ॥

उभयेषामिति । उभयेषां द्विप्रकाराणाम् । तेषां स्वभक्तानाम् । लक्षणानि । येन । यथार्थतो यथार्थतया । उक्तानि । प्रभुः । सः । श्रीहरिः । नित्यं निरंतरम् । मन्मानसे । अस्तु वसतु । मयि साक्षात्तन्निवासेन तदीयगुणास्तिष्ठंत्वित्यभिप्रायः ॥ ८६ ॥

स्वभक्तानां तु पुरतः स्वस्य तात्त्विकनिश्चयम् ।
सर्वोत्तमं कथितवान् यो मह्यं तं ददातु सः ॥ ८७ ॥

स्वेति । यो न्यूननिश्चयिदृढनिश्चयिनोः स्वभक्तयोर्हृदि जातसंकल्पान्प्राग्वदन् श्रीहरिः स्वभक्तानाम् । पुरतोऽग्रे स्वस्य । सर्वोत्तमम् । तात्त्विकनिश्चयं समाहात्म्यज्ञानयथार्थनिर्णयम् । कथितवान् । स श्रीहरिः । तं तथाविधं स्वनिश्चयम् । मह्यम् । ददातु ॥ ८७ ॥

समूहेषु चिदचितां योंऽतर्यामितयान्वितः ।
व्यतिरिक्तो ब्रह्मपुरे स्वपदे पुरुषोत्तमः ॥ ८८ ॥

सदादिव्यनराकारो मुक्तवृंदैरुपासितः ।
तस्मिन्नेकांतिकी भक्तिर्हरौ भक्तिसुतेऽस्तु मे ॥ ८९ ॥

समूहेष्विति । सदिति । यः मुक्तवृंदैः । उपासितः । सदा दिव्यनराकारः । पुरुषोत्तमः श्रीस्वामिनारायणः । चिदचितां क्षेत्रज्ञक्षेत्राणाम् । समूहेषु । अंतर्यामितया । अन्वितोऽन्वयतया स्थितः । स्वपदे स्वाखंडतया निवासभूते । ब्रह्मपुरे । व्यतिरिक्तश्चास्ति । आत्माक्षराणां शरीरत्वं तेषां स्वशरीरित्वं च यदस्ति तद्विविच्यैतद्य उवाचेत्यर्थः । भक्तिसुते । तस्मिन् । हरौ । मे । एकांतिकी । भक्तिः । अस्तु । इति ॥ ८८–८९ ॥

सुषुम्णा प्राप्यधामेशः समाध्याधारमूर्त्तिकः ।
शक्तित्रयप्रेरकश्च श्रीहरिर्मेऽस्तु हृत्कजे ॥ ९० ॥

सुषुम्णेति । सुषुम्णया नाड्या प्राप्यं यद्धाम ब्रह्मधाम तस्येशः स्वामी । समाधिश्चित्तै-काग्र्यं तस्याधारभूता मूर्त्तिर्यस्य सः । शक्तीनां ज्ञानक्रियेच्छाख्यानां यत् त्रयं तस्य प्रेरकश्च । देहांतर्बहिःसुषुम्णास्थितिमवस्थात्रयलयक्रमं ज्ञानक्रियेच्छाशक्तीनां स्वस्मिन्वर्त्तनं च य उवाच स इत्यर्थः । श्रीहरिः । मे । हृत्कजे हृदयारविंदे । अस्तु ॥ ९० ॥

निरूपितं निर्गुणादिशब्दार्थैः स्वस्य येन तु ।
सदा दिव्याकारवत्त्वं हरौ तत्रास्तु मन्मतिः ॥ ९१ ॥

निरूपितमिति । येन । निर्गुणादिशब्दानां येऽर्थास्तैः । स्वस्य । सदा दिव्याकार-वत्त्वम् । निरूपितम् । तत्र तस्मिन् । हरौ । मन्मतिः । अस्तु ॥ ९१ ॥

स्वस्यैकांतिकसाधोस्तु गुणागमनकारणम् ।
तत्सेविनि तथा तस्य गुणानागमकारणम् ॥ ९२ ॥

स्वस्येति । स्वस्य । एकांतिकसाधोः । तस्य साधोः सेविनि सेवासमागमवचनावधारण-गुणग्रहणकर्त्तरि पुरुषे । गुणानां यदागमनस्य कारणं तत् । तथा । तस्य स्वैकांतिकसाधोः । गुणानां यदनागमकारणं तच्च ॥ ९२ ॥

निजेभ्यः कृपया प्राह यो भक्तिधर्मजः प्रभुः ।
स श्रीहरिर्विदध्यान्मां भक्तमेकांतिकं निजम् ॥ ९३ ॥

निजेभ्य इति । भक्तिधर्मजः । प्रभुः परब्रह्म । यः । निजेभ्यः । कृपया । प्राह । सः । श्रीहरिः । माम् । निजम् । एकांतिकम् । भक्तं विदध्यात्करोतु ॥ ९३ ॥

स्ववद्भावश्च मर्यादा स्वार्चासु स्वस्य साधुषु ।
रक्ष्येति प्राह यो दद्यात्स हरिस्तेषु ते च मे ॥ ९४ ॥

स्ववदिति । यः सर्वावतारहेतुसर्वांतर्यामितया प्रसिद्धः । स्वस्य या अर्चाः । प्रतिमाः तासु । स्वस्य । साधुषु च । स्ववत्स्वस्मिन्निव । भावो भक्तिः । मर्यादा च । रक्ष्या । इति । प्राह स्वभक्तान्प्रत्याह । सः । हरिः । मे मह्यम् । तेषु स्वार्चासाधुषु । ते स्ववद्भावमर्यादे । दद्यात् ॥ ९४ ॥

यो हिंसारहितं धर्मं स्वस्यातिप्रियमाह च ।
क्रोधादिहीनदौर्लभ्यं हरिः सोऽस्तु ममांतरे ॥ ९५ ॥

य इति । योऽत्रावतीर्य महदतिश्रेष्ठाहिंसाधर्मप्रवर्त्तयिता स्वयम् । स्वस्य । अतिप्रियम् । हिंसारहितम् । धर्मम् । क्रोधादयो ये दोषास्तैर्हीनानां रहितानां दौर्लभ्यं दुर्लभत्वं च । आह स्वकीयान्प्रत्यवदत् । सः । हरिः । मम । अंतरेंऽतःकरणे । अस्तु ॥ ९५ ॥

स्वकीयानुभवाढ्यानि कृत्वा प्रश्नोत्तराणि यः ।
नृपं काकुभयं जीववर्माणं भक्तमात्मनः ॥ ९६ ॥

स्वकीयेति । यः । स्वकीयानुभवैराढ्यानि युक्तानि । प्रश्नानामुत्तराण्यंतःस्थसाधुबलवृद्ध्यै वहिः सत्संगः कार्योऽन्तःस्थासाधुबलवृद्धिकरकुसंगश्च न कार्यः स्वजीवश्रेयोऽर्थमेव भगवतो ममाश्रयः कार्यः सत्संगिनां शूलदुःखं कंटकेन विनश्यतीत्यादीनि प्रत्युत्तराणि । कृत्वा । आत्मनः स्वस्य । भक्तम् । काकुभयम् । नृपम् । जीववर्माणं नृपं च ॥ ९६ ॥

सतः स्वभक्तान् गृहिणस्तथान्यान् सदसि स्थितान् ।
हर्षयामास स स्वामी श्रीहरिर्हर्षदोऽस्तु मे ॥ ९७ ॥

सत इति । तथा । सदसि सभायाम् । स्थितान् । अन्यान् । सतः साधून् । गृहिणश्च । हर्षयामास । स्वामी । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । हर्षदः स्वानंदप्रदः । अस्तु ॥ ९७ ॥

स्वभक्तद्रोहरूपं तु स्वाक्षम्यमपराधकम् ।
सदैव दिव्याकारत्वं स्वस्य ब्रह्मपुरेशितुः ॥ ९८ ॥

स्वेति । स्वभक्तानां द्रोहरूपं तु स्वेन क्षंतुं सोढुमशक्यस्तम् । अपराधकमपराधम् । ब्रह्मपुरेशितुः । स्वस्य । सदैव । दिव्याकारत्वं च ॥ ९८ ॥

स्वस्यैकत्वं नराकारदिव्याकारत्वयोस्तथा ।
यो हरिः प्राह कृपया स क्रियान्मां स्ववल्लभम् ॥ ९९ ॥

स्वस्येति । तथा । स्वस्य । नराकारश्च तयोर्भावौ तत्त्वे तयोः एकत्वम् । यः । कृपया प्राह स्वाश्रितानाह । स श्रीहरिः । माम् । स्ववल्लभम् । क्रियात् ॥ ९९ ॥

कृता स्वेन नृपाग्रे यो वार्त्तां प्राह सतां पुरः ।
स्वस्य सर्वाः क्रियाश्चाह निःश्रेयसकरीर्नृणाम् ॥ १०० ॥

कृतामिति । यः । नृपस्योत्तमभूपस्याग्रे । स्वेन । कृताम् । वार्त्ताम् । सतां सभोपविष्टसजनानां पुरः । प्राह । स्वस्य सदा दिव्यस्वरूपेण सतो जनैर्नराकारेण वीक्ष्यमाणस्यात्मनः । सर्वाः । क्रियाः । नृणां श्रोतृवक्तृसत्तृजनानाम् । निःश्रेयसकरीः कल्याणकर्त्र्य इति च । आह ॥ १०० ॥

माहात्म्यज्ञानयुक्तः स्यान्निश्चयः स्वस्य सः ।
तथाविधो न यस्य स्यात्तयोर्लक्ष्माणि चाह यः ॥ १०१ ॥

माहात्म्येति । यश्च । यस्य । भक्तस्य । माहात्म्यज्ञानयुक्तः । स्वस्य । निश्चयः । स्यात् । यस्य तथाविधः । स निश्चयः । न स्यात् । तयोर्भक्तयोः । लक्ष्माणि च । आह ॥ १०१ ॥

स्वस्योत्तमादिभक्तानां लक्षणान्याह यः स्फुटम् ।
स श्रीहरिर्विदध्यान्मां भक्तमेकांतिकं निजम् ॥ १०२ ॥

स्वस्येति । यश्च । स्वस्य । उत्तमादय उत्तममध्यमकनिष्ठा ये भक्तास्तेषाम् । लक्षणानि । स्फुटं यथा तथा । आह । सः । श्रीहरिः । माम् । निजम् । एकांतिकम् । भक्तम् । विदध्यात्करोतु ॥१०२॥

उक्त्वा निष्कामता या यो दुःसाध्यं साधनं ततः ।
तस्याः सिध्यै स्वकीयोपासनाप्रभृतिसाधनम् ॥ १०३ ॥

उक्त्वेति । यः स्वसंपूर्णकृपेतरोपायैर्दुःसाध्याविच्छिन्ननिष्कामव्रतस्य स्वाज्ञापालकागणितस्त्रीपुरुषेषु सहजतया प्रवर्त्तकत्वेन प्रसिद्धः श्रीसहजानंदस्वामी । निष्कामताया असिधाराव्रताख्यब्रह्मचर्यत्वस्य । दुःखेन साधितुमशक्यं दुःसाध्यम् । साधनम् । उक्त्वा स्वभक्तान्प्रति प्रोच्य । ततः तस्या निष्कामतायाः । सिद्ध्यै स्वकीयोपासनाप्रभृतिस्वोपासनादिकम् । साधनम् ॥ १०३ ॥

ऊचे मनोऽर्पितं येन स्वस्मिन् येन च नार्पितम् ।
लक्षणानि तयोः स्वामी तस्मिन्मेऽस्त्वर्पितं मनः ॥ १०४ ॥

ऊच इति । ऊचे । स्वस्मिन् । येन भक्तेन । मनः । अर्पितम् । येन च । नार्पितम् । तयोर्भक्तयोः लक्षणानि । यश्च । स्वामी । ऊचे । तस्मिन् श्रीसहजानंदस्वामिनि । मे । मनः । अर्पितम् । अस्तु । मनोऽर्पकलक्षणानि यान्यत्रोक्तानि तानि मह्यं स ददात्वित्यर्थः ॥ १०४ ॥

स्वस्य भक्तैर्यथा वृत्यं स्वकीयेच्छानुसारतः ।
तथा यः प्राह स हरिर्ममास्तु शरणं सदा ॥ १०५ ॥

स्वस्येति । यः स्वेच्छास्वातंत्र्यं द्योतयन्महाप्रभुः । स्वस्य । भक्तैः । यथा । स्वकीयेच्छानुसारतः । वृत्यम् । तथा । प्राह तानुवाच । सत्संगिनां वृद्धिस्तु स्वेच्छयाऽस्त इति भावः । सः । हरिः । सदा । मम । शरणम् । अस्तु ॥ १०५ ॥

स्वभक्तान्वयजा जीवा यांत्युद्धारं यथा भवात् ।
नोद्धारं च यथा तस्य प्रकारं प्राह यः स्फुटम् ॥ १०६ ॥

स्वभक्तेति । यः । स्वभक्तस्यान्वयजा वंशोत्पन्नाः । जीवाः । यथा । भवात्संसारात् । उद्धारं मोक्षम् । यांति प्राप्नुवंति । यथा च । उद्धारम् । न यांति । तस्य प्रकारम् । स्फुटं यथा तथा । प्राह ॥ १०६ ॥

परिपूर्णं निश्चयं च स्वस्याल्पं प्राह यस्तु तम् ।
श्रीहरिर्मे स दद्याद्वै परिपूर्णं स्वनिश्चयम् ॥ १०७ ॥

परिपूर्णमिति । यस्तु यश्च । स्वस्य । परिपूर्णम् । निश्चयम् । अल्पं च । तं निश्चयम् । प्राह । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । परिपूर्णं वै सर्वांगैः संपूर्णमेव । स्वनिश्चयम् । दद्यात् ॥ १०७ ॥

स्वप्रियस्य स्वभक्तस्य तस्य स्वस्याप्रियस्य च ।
लक्ष्म यः प्राह स हरिर्मां क्रियात्स्वप्रियं सदा ॥ १०८ ॥

स्वप्रियस्येति । यः । स्वप्रियस्य । स्वभक्तस्य । स्वस्य । अप्रियस्य । तस्य भक्तस्य च लक्ष्म लक्षणम् । प्राहः । सः । हरिः । माम् । सदा । स्वप्रियम् । क्रियात् ॥ १०८ ॥

स्वभक्तानां स्वस्वधर्माचरणं तु सहेतुकम् ।
ऊचे यश्च स्वभक्तानां देहांतसमये मृतिः ॥ १०९ ॥

स्वभक्तानामिति । यः । स्वभक्तानाम् । सहेतुकम् । स्वस्वधर्माचरणम् । ऊचे । स्वभक्तानां च । देहांतसमये । मृतिर्मृत्युः ॥ १०९ ॥

यथा संशोभते नैव शोभते सा यथाऽत्र तु ।
तद्धेतुं प्राह स हरिर्मद्रक्षां सर्वतः क्रियात् ॥ ११० ॥

यथेति । अत्र लोके तु । यथा । संशोभते । यथा च । सा मृतिः । नैव । शोभते । तयोर्यो हेतुस्तम् । प्राह । सः । हरिः । सर्वतः कालकर्मादिभ्यः । मद्रक्षाम् । क्रियात् ॥ ११० ॥

स्वभक्तानां शिवानंदमुख्यानां त्यागिनां सताम् ।
एकविंशतिसंख्यानां कृत्वा प्रश्नोत्तराणि यः ॥ १११ ॥

स्वेति । यः । स्वभक्तानाम् । शिवानंद एतन्नामा साधुर्मुख्यो येषां तेषाम् । एकविंशतिसंख्यानाम् । त्यागिनां परमहंसाश्रमस्थानाम् । सतां साधूनाम् । प्रश्नोत्तराणि तेषां सतां ये प्रश्नास्तेषामुत्तराणीत्यर्थः । कृत्वा ॥ १११ ॥

हर्षयामास तान् स्वामी भक्तिधर्मसुतो हरिः ।
स्वसेवाहर्षदः सोऽस्तु मह्यं ब्रह्मपुरेशिता ॥ ११२ ॥

हर्षयामासेति । तान्साधून् । हर्षयामास । ब्रह्मपुरधाम्न ईशिता स्थपतिः । अत एव । स्वामी अक्षरकालमायाबद्धमुक्तक्षेत्रक्षेत्रज्ञाधिपतिः । धर्मसुतः श्रीहरिप्रसादनंदनः । सः । हरिः श्रीस्वामिनारायणनामा श्रीहरिः । मह्यम् । स्वस्य या सेवा यो हर्षः स्वानंदश्च तौ ददातीति तथोक्तः । अस्तु ॥ ११२ ॥

यो दिव्याक्षरधाम्नि राजति सदा संसेवितो भावतो
दिव्यैर्वस्तुभिरक्षरात्मभिरनंतैर्मुक्तवृंदैर्मुदा ।
दिव्यैश्वर्यगुणादिभिः परतरः सर्वेभ्य ईशेश्वर-
स्तस्मिन्मे मतिरस्तु भक्तितनये भक्त्यात्मिका श्रीहरौ ॥ ११३ ॥

इतिश्रीप्रथमप्रकरणं समाप्तम् ।

य इति । सर्वेभ्यः परतरः स्वरूपस्वभावादिभिः श्रेष्ठः । ईशानां प्रकृतिपुरुषादीश्वराणामीश्वरः स्वामी । यः । अक्षरात्मभिर्ब्रह्मभावापन्नैः । अनंतैः । मुक्तवृंदैः । दिव्यानि दिव्यमूर्त्तिमंति यान्यैश्वर्याणि गुणादयः क्षमादयाऽऽनंदादयश्च तैः । वस्तुभिः छत्रचामरादिभिः । भावतो भक्तिपूर्वम् । मुदा । संसेवितः सन् । दिव्याक्षरधाम्नि । सदा । राजति विराजते । भक्तितनये श्रीप्रेमवतीनंदने । तस्मिन् । श्रीहरौ । मे मम । भक्त्यात्मिका गाढस्नेहरूपा । मतिः । अस्तु ॥ ११३ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धौ प्रथमप्रकरणोक्ततरंगाः समाप्ताः ॥

अथ सारंगनगरोक्ततरंगाः प्रारभ्यन्ते

विषयेभ्यः स्वभक्तानां निवृत्तेः साधनं परम् ।
आत्मज्ञानं स्वमाहात्म्यवेदनं कृपया प्रभुः ॥ ११४ ॥
य उवाच स्फुटं स्वामी भक्तिधर्मात्मजो हरिः ।
मह्यं स देयात्त्वरितं महत्तत्साधनद्वयम् ॥ ११५ ॥

विषयेभ्य इति । य इति । प्रभुर्महासमर्थः । यः । स्वामी स्वभक्तानाम् । विषयेभ्यो मायिकशब्दादिभ्यः सकाशात् । निवृत्तेरुपरामस्य । परं श्रेष्ठम् । साधनं साधनभूतम् । आत्मज्ञानम् । स्वमाहात्म्यवेदनं परमात्मनः स्वस्य माहात्म्यज्ञानं च । कृपया । स्फुटं यथा तथा । उवाच । भक्तिधर्मात्मजः । सः । हरिः । मह्यम् । महदतिश्रेष्ठम् । तत्सात्मज्ञानस्व-माहात्म्यज्ञानरूपम् । साधनद्वयम् । त्वरितमद्यैव । देयात् इति ॥ ११४—११५ ॥

स्नेहः स्वस्मिन्स्वभक्तानां स्वस्य तेषु यथा भवेत् ।
तथोक्ताः सद्गुणा येन तान् ददातु स मे हरिः ॥ ११६ ॥

स्नेह इति । येन स्वस्मिन्प्रधानान्यस्वभक्तेषु स्नेहाढ्यतया प्रसिद्धेन स्वस्मिन् । स्वभक्तानाम् । स्नेहः । तेषु स्वभक्तेषु । स्वस्य च स्नेहः । यथा । भवेत् । तथा । सद्गुणा मनोवाग्देहगुणैः स्वस्य स्वमहत्वतां चाग्रे वर्त्तनरूपश्रेष्ठगुणाः । उक्ताः । सः । हरिः । मे । मह्यम् । तान्सद्गुणान् । ददातु ॥ ११६ ॥

यः स्वभक्तस्तु पूजां स्वां बाह्यैः प्रेम्णाथवांतरैः ।
कुर्यात्तस्य विशिष्टत्वं लक्षणं तस्य यच्च तत् ॥ ११७ ॥

य इति । यः । स्वभक्तः । स्वां स्वकीयाम् । पूजाम् । प्रेम्णा स्नेहेन रोमांचितो भूत्वा । बाह्यैः प्रत्यक्षोपचारैः । अथवा । आंतरैर्मानसिकोपचारैः । कुर्यात् । तस्य स्वभक्तस्य । विशिष्टत्वं श्रेष्ठत्वम् । तस्य विशिष्टत्वस्य । यत् । लक्षणम् । तच्च ॥ ११७ ॥

स्वस्मिन्प्रेम्णश्च हेतूनां श्रुत्यादीनां यथार्थतः ।
लक्ष्माणि प्राह यः स्वामी तस्मिन्प्रेमास्तु मेऽचलः ॥ ११८ ॥

स्वस्मिन्निति । स्वस्मिन् । प्रेम्णः स्नेहस्य । हेतूनां कारणभूतानाम् । श्रुत्यादीनां श्रवणमननिदिध्याससाक्षात्काराणाम् । लक्ष्माणि च । यः । स्वामी । प्राह । तस्मिन् श्रीसहजानंदस्वामिनि । मे । अचलः । प्रेमा स्नेहः । अस्तु ॥ ११८ ॥

स्वभक्तानां स्वतोऽन्यत्र वासनानां निवृत्तये ।
आत्मनिष्ठां स्वमाहात्म्यज्ञानं च साधनं परम् ॥ ११९ ॥

स्वेति । स्वभक्तानाम् । स्वतः स्वस्मात् । अन्यत्र मायिकपदार्थेषु । वासनानाम् । निवृत्तये आत्मनिष्ठाम् । स्वमाहात्म्यज्ञानं च । परं श्रेष्ठम् । साधनद्वयम् ॥ ११९ ॥

यः प्राह कृपया स्वामी श्रीहरिर्भक्तवत्सलः ।
स मह्यं तां च तद्दद्याद्भक्तिधर्मसुतप्रभुः ॥ १२० ॥

य इति । भक्तवत्सलः । यः । स्वामी । कृपया । प्राह । भक्तिधर्मसुतः । प्रभुः । सः । श्रीहरिः । मह्यम् । तामात्मनिष्ठाम् । तत्स्वमाहात्म्यज्ञानं च । देयात् ॥ १२० ॥

स्वनामोच्चारणादीनां यथावत्फलमाह यः ।
श्रीहरिः समनस्कानां सोऽस्तु मन्मानसे सदा ॥ १२१ ॥

स्वेति । यः स्वनामकीर्त्तनादिभक्त्या जनोद्धारकः । समनस्कानाम् । स्वनामोच्चारणादीनामित्यर्थः । यथावत् । फलम् । आह । सः । श्रीहरिः । सदा । मन्मानसे । अस्तु ॥ १२१ ॥

एकैकस्यामवस्थायां द्वे द्वे ते स्तो यथा तथा ।
तल्लक्ष्माणि परादीनां गिरां तानि च तत्त्वतः ॥ १२२ ॥

एकेति । एकैकस्याम् । अवस्थायां जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यायाम् । द्वे द्वे । ते अवस्थे । यथा । स्तः स्थिते स्तः । तथा । तल्लक्ष्माणि । परादीनां परापश्यंतीमध्यमावैखरीणाम् । गिरां वाणीनाम् । तानि लक्ष्माणि च । तत्त्वतो यथार्थतया ॥ १२२ ॥

तज्ज्ञानसिद्ध्यै भक्तानां स्वेषां स्वामी जगाद यः ।
दद्यात्स श्रीहरिर्मह्यं ज्ञानं मोक्षार्थसाधनम् ॥ १२३ ॥

तदेति । यः । स्वामी । स्वेषां स्वकीयानाम् । भक्तानाम् । तासां जाग्रदाद्यवस्थानां परादिवाचां च यद् ज्ञानं तस्य सिद्ध्यै । जगाद तानाह । सः । श्रीहरिः । मह्यम् । मोक्षार्थस्य मोक्षाख्यपुरुषार्थस्य साधनं साधनभूतम् । ज्ञानम् । दद्यात् ॥ १२३ ॥

सत्संगमेव यः प्राह नैमिशं क्षेत्रमुत्तमम् ।
सद्धर्महेतुं स हरिर्वासं देयात्तु तत्र मे ॥ १२४ ॥

सत्संगमिति । यः साधुहृदये सदा साक्षात्स्थितोऽवतारी स्वयम् । सत्संगं महतां साधूनां समागममेव । सद्धर्मस्य हेतुं हेतुभूतम् । उत्तमम् । नैमिशं क्षेत्रं नैमिशारण्यम् । प्राह । सः । हरिः । मे मह्यम् । तत्र सत्संगात्मकनैमिशक्षेत्रे । वासं सदा निवासम् । देयात् ॥ १२४ ॥

स्वस्याप्रसन्नताहेतोः स्वभक्तेषु तु लक्षणम् ।
ईर्ष्याया यो हरिः प्राह स मां कुर्यात्तयोज्झितम् ॥ १२५ ॥

स्वस्येति । यः । स्वभक्तेषु । स्वस्य । अप्रसन्नताया हेतोर्हेतुभूतायाः । ईर्ष्यायाः । लक्षणम् । प्राह । सः । हरिः । माम् । तयेर्ष्यया । उज्झितं रहितम् । कुर्यात् ॥ १२५ ॥

युगप्रवृत्त्यादिपंचप्रश्नप्रतिवचांसि यः ।
शिक्षयन्स्वाश्रितानाह हरिः कुर्यात्प्रियं स माम् ॥ १२६ ॥

युगेति । यः । स्वाश्रितान् । शिक्षयन्सन् । युगप्रवृत्त्यादयो ये पंच प्रश्ना युगप्रवृत्तिहेतुगुणप्रवृत्तिहेतुगुणानुसारिभक्तिविशेषभक्तस्थकलिनिवृत्त्युपायस्थानार्थेतिपंचानुयोगास्तेषां प्रतिवचांस्युत्तराणि । आह । सः । हरिः । माम् । प्रियं स्ववल्लभम् । कुर्यात् ॥ १२६ ॥

लक्षणान्याह यः स्वामी धर्मिणां चाप्यधर्मिणाम् ।
अंतर्बहिर्दृष्टिमतां स्वधामांतिकदूरताम् ॥ १२७ ॥

लक्षणानीति। यः परमकृपालुतया प्रसिद्धः। स्वामी। धर्मिणां धर्मनिष्ठानाम्। अधर्मिणां चापि जनानाम्। लक्षणानि। आह। अंतर्बहिर्दृष्टिमतां स्वधामांतिकदूरतामंतर्दृष्टिमतां स्वभक्तानां स्वधाम्नां समीपवर्त्तित्वं बहिर्दृष्टिमतां स्वभक्तानां स्वधाम्नां दूरवर्त्तित्वं च। स्वानामंतर्दृष्ट्या तेषां समीपवर्त्तित्वं परेषां बहिर्दृष्ट्या तेषां दूरवर्त्तित्वं चेत्यर्थः ॥ १२७ ॥

यश्चाहापारकृपया स्वभक्तेषु यथार्थतः।
स हरिर्भक्तितनयः सर्वदाऽस्तु ममात्मनि ॥ १२८ ॥

य इति। यश्च। स्वभक्तेषु। अपारकृपया। यथार्थतः। आह। भक्तितनयः। सः। हरिः। सर्वदा। मम। आत्मनि। अस्तु साक्षान्निवासं करोतु ॥ १२८ ॥

स्वभक्तैः पौरुषेणैव प्राप्यानाह गुणांश्च यः।
कृपया स्वस्य तान् स्वामीतद्गुणाढ्यं क्रियात्समाम् ॥ १२९ ॥

स्वभक्तैरिति। यः। स्वभक्तैः। पौरुषेण पुरुषप्रयत्नेन। एव। प्राप्यान्प्राप्तुं योग्यान्। स्वस्य। गुणान् वैराग्यश्रद्धाऽऽत्मनिष्ठास्वधर्मप्रियत्वाहिंसाशुचित्वाष्टांगब्रह्मचर्यस्व-माहात्म्यज्ञानेत्यष्टगुणान्। कृपया। तान्स्वभक्तान्प्रति। आह। सः। स्वामी। माम्। तैर्वै-राग्याद्यैर्गुणैराढ्यम्। क्रियात् ॥ १२९ ॥

आत्मरूपविचारं यो भक्तैः स्वैः कार्यमादरात्।
स्पष्टं प्राह हरिः सोऽस्तु ध्येयो ब्रह्मात्मना मया ॥ १३० ॥

आत्मेति। यः। स्वैः स्वकीयैः। भक्तैः। आदरात्। कार्यम्। आत्मरूपो यो विचारस्तम्। स्पष्टं यथा तथा। प्राह। सः। हरिः। मया। ब्रह्मात्मना ब्रह्मस्वरूपेण। ध्येयः। अस्तु ॥ १३० ॥

स्वभक्तानां स्वस्वरूपनिश्चयस्य जगाद यः।
सच्छास्त्रमूलकं दार्ढ्यं श्रीहरिः सोऽस्तु मन्मतौ ॥ १३१ ॥

स्वभक्तानामिति। यः। स्वभक्तानाम्। स्वस्वरूपस्य यो निश्चयस्तस्य। सच्छास्त्राण्येव मूलं यस्य तत्। दार्ढ्यं दृढत्वम्। जगाद। सः। श्रीहरिः। मन्मतौ। अस्तु स्वोक्तस्वनिश्चयं मे सोऽर्पयत्वित्यर्थः ॥ १३१ ॥

स्वधाम्नोऽपतनं स्वानां भक्तानामाह यस्तथा।
प्रमादमोहौ भक्तैः स्वैस्त्यक्तव्यावाह सर्वथा ॥ १३२ ॥

स्वधाम्न इति। यः। स्वानां स्वकीयानाम्। भक्तानाम्। स्वधाम्नः सकाशात् अपतन-मभ्रंश्यत्वम्। आह। तथा। स्वैः। भक्तैः। सर्वथा। त्यक्तव्यौ। प्रमादोऽसावधानता च मोहो विपरीतज्ञानं च तौ। आह ॥ १३२ ॥

प्रसंख्यानं च तत्त्वानां देहयोः स्थूलसूक्ष्मयोः।
स्थूलसूक्ष्मदेहकृतकर्मणां च समानताम् ॥ १३३ ॥

प्रसंख्यानमिति। स्थूलसूक्ष्मयोः। देहयोः। तत्त्वानाम्। प्रसंख्यानं गुणानां च। स्थूलसूक्ष्मदेहाभ्यां कृतानि यानि कर्माणि तेषाम्। समानतां तुल्यत्वं च ॥ १३३ ॥

स्वभक्ताभक्तयोः कर्माभावभावौ च तत्त्वतः ।
य आह श्रीहरिः कुर्यात्स मामेकांतिकं निजम् ॥ १३४ ॥

स्वेति । स्वस्य भक्तश्च अभक्तश्च तयोः । कर्मणामभावोऽसत्यत्वं च भावः सत्यत्वं च तौ । यश्च । तत्त्वतो यथार्थतया । आह । सः । श्रीहरिः । माम् । निजम् । एकांतिकं भक्तम् । कुर्यात् ॥ १३४ ॥

आत्मनिष्ठादिरहितात्केवलप्रेमिणः स्वकात् ।
आत्मनिष्ठादियुक्तस्य श्रेष्ठतां स्वाश्रितस्य यः ॥ १३५ ॥

आत्मनिष्ठेति । यो मुग्धामध्याप्रौढानां भावैर्भजनीयः स्वामी । आत्मनिष्ठादिरहितात् । केवलप्रेमिण आत्मनिष्ठावैराग्यरहितैकप्रेमयुक्तात् । स्वकात्स्वभक्तात् । आत्मनिष्ठादियुक्तस्य । स्वाश्रितस्य । श्रेष्ठताम् ॥ १३५ ॥

श्रीहरिः प्राह कृपया हेतुदर्शनतोऽञ्जसा ।
आत्मनिष्ठादिगुणकं भक्तं मां विदधातु सः ॥ १३६ ॥

श्रीति । अंजसा तत्त्वतः । हेतुदर्शनतो हेतूनां दर्शनेन । कृपया प्राह । सः । श्रीहरिः । माम् । आत्मनिष्ठादयो गुणा यस्मिंस्तथाभूतम् । भक्तं स्वस्मिन्प्रेमाढ्यदासम् । विदधातु १३६॥

नरनारायणाख्यस्य स्वावतारस्य यत्तपः ।
मोक्षायैव स्वभक्तानां न सर्वेषां नृणामिति ॥ १३७ ॥
प्रमाणयुक्तत्प्राह श्रीहरिः पुरुषोत्तमः ।
यः स मे भवताद्धर्मज्ञानादिगुणवृद्धिकृत् ॥ १३८ ॥

नरेति । प्रमाणेति । योऽवतारितया प्रसिद्धः । पुरुषोत्तमः । नरनारायणाख्यस्य । स्वावतारस्य । यत् । तपः । तत् । स्वभक्तानामेव । मोक्षाय मोक्षाप्तिसाधनरूपधर्मज्ञानादि-गुणवृद्धिकरणायास्ति । सर्वेषाम् । नृणाम् । न मोक्षार्थं नास्ति । इति प्रमाणयुक्तं यथा तथा । प्राह । सः । श्रीहरिः । मे मम । धर्मज्ञानादिगुणवृद्धिकृत् । भवतात् ॥ १३७–१३८ ॥

ज्ञेयां स्वभक्तैः परतां महतां स्वस्य चांजसा ।
दृष्टांतैराह यः स्वामी स मे सेव्योऽस्तु सर्वदा ॥ १३९ ॥

ज्ञेयामिति । यः सर्वोपरितया प्रसिद्धः । स्वभक्तैः । ज्ञेयां ज्ञातुं योग्याम् । स्वस्य श्रीपुरुषोत्तमस्यात्मनः । परतां सर्वेभ्यः श्रेष्ठताम् । महत्तां निरवधिकातिशयमहिमवत्त्वं च । दृष्टांतैरुदाहरणैः । अंजसा यथार्थतया । आह । सः । स्वामी । मे । सर्वदा । सेव्यः । अस्तु ॥ १३९ ॥

शिक्षावाक्यामृतैः स्वीयैः स्वाश्रितानां सतां हरिः ।
विदधे हितपुष्टिं यः स्युस्तस्यैतानि मद्धृदि ॥ १४० ॥

शिक्षेति । यः सर्वथा साधुहितकरः । हरिः श्रीस्वामिनारायणः । स्वीयैः । शिक्षार्थं यानि वाक्यरूपामृतानि तैः । स्वाश्रितानाम् । सतां वर्णिपरमहंसादीनां सज्जनानाम् । हितस्य

दुःखवर्जितसुखस्य या पुष्टिः पोषणं ताम् । विदधे कृतवान् । तस्य श्रीहरेः । एतानि शिक्षा-वाक्यामृतानि । मद्धृदि । स्युः स्थिरीभवंतु ॥ १४० ॥

योऽक्षरात्परतरः परेश्वरो ब्रह्मस्वरूपमुनिभिः सुपूजितः ।
सर्वजीवदयया नराकृतिः श्रीहरिं तमहमानतोऽस्मि हि ॥ १४१ ॥

इति सारंगनगरोक्ततरंगाः समाप्ताः

य इति । यः । पुराणप्रकृतिपुरुषादीनामीश्वरः । अक्षरादक्षरब्रह्मणः सकाशात् । पर-तरः स्वरूपस्वभावगुणविभूत्यादिभिरतिश्रेष्ठः । ब्रह्मस्वरूपमुनिभिः । सुपूजितः प्रेम्णाऽर्चितः । सर्वजीवदयया बद्धमुक्तक्षेत्रज्ञोपरि परिपूर्णकृपया हेतुना । नराकृतिर्मनुष्याकारेण दृश्यमानोऽ-भवदित्यर्थः । तम् । श्रीहरिम् । अहम् । आनतोस्मि प्रणमामि । हि ॥ १४१ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धौ सारंगनगरोक्ततरंगाः समाप्ताः ॥

अथ कार्यायनोक्ततरंगाः प्रारभ्यन्ते ।

वेद्यं स्वभक्तैर्ज्ञानं यत्स्वस्य प्राहांजसा हरिः ।
यः स ब्रह्मपुरेशो मे देयात्तद्भक्तिधर्मजः ॥ १४२ ॥

वेद्यमिति । योऽवाङ्मनोऽगोचरोऽपि भक्तानां प्रत्यक्षतया वर्त्तमानः । स्वभक्तैः । वेद्यं ज्ञातव्यम् । यत् । स्वस्य स्वस्वरूपस्य । ज्ञानम् । तत् । अंजसा यथार्थतया । प्राह । भक्ति-धर्मजः । ब्रह्मपुरेशः । सः । हरिः । मे मह्यम् । तज्ज्ञानम् । देयात् ॥ १४२ ॥

स्वभक्तानां दोषमतिः शुद्धा स्यात्साधनैस्तु यैः ।
तान्याह यः स मे स्वामी निवासं कुरुतान्मतौ ॥ १४३ ॥

स्वेति । यः । स्वभक्तानाम् । दोषरूपा या मतिः सा तु । यैः । साधनैः । शुद्धा । स्यात् । तानि साधनानि । आह । सः । स्वामी । मे । मतौ । निवासम् । कुरुतात् ॥ १४३ ॥

साधुत्वसिद्धये स्वेषां सतां साधनमस्ति यत् ।
तदाह यो हरिः सोऽस्तु मह्यं तत्साधनप्रदः ॥ १४४ ॥

साधुत्वेति । यः । स्वेषाम् । सतां मुन्यादिसज्जनानाम् । साधुत्वस्य साधुतायाः सिद्धये । यत् । साधनम् । अस्ति । तत् । आह । सः । हरिः । मह्यम् । तत्साधनप्रदः । अस्तु ॥ १४४ ॥

जीवात्मसु स्वयं साक्षिरूपो यद्वद्य आस्थितः ।
तद्वत्प्राह हरिः सोऽस्तु सदा साक्षान्मदात्मनि ॥ १४५ ॥

जीवात्मस्विति । यः । स्वयम् । जीवात्मसु बद्धमुक्तक्षेत्रज्ञेषु । साक्षिरूपः सन् । यद्वद्यथा । यः । आस्थितः । तद्वत्तथा । प्राह । सः । हरिः । मदात्मनि । साक्षात् । सदा । अस्तु तिष्ठतु ॥ १४५ ॥

येन मुख्यः स्वावतारहेतुः सद्भ्य उदीरितः ।
स भक्तितनये मेऽस्तु स्वेक्षणादिसुखप्रदः ॥ १४६ ॥

येनेति । येन स्वैकांतिकभक्तानानंदयितुमेव मुहुरत्र स्वमूर्त्तिं प्रकटयताऽवतारिणा । सद्भ्यः समीपविष्टसज्जनेभ्यः । मुख्यः । स्वस्य येऽवतारा इह प्रादुर्भावास्तेषां हेतुः । उदीरितः । भक्तितनयः । अवतारिश्रीहरिः । मे मह्यम् । स्वस्येक्षणादेर्दर्शनादेर्यत्सुखं तत्प्रददातीति तथोक्तः । अस्तु ॥ १४६ ॥

स्वस्य प्रसन्नताहेतून् यो जगाद गुणान्हरिः ।
मयि तद्गुणदृष्ट्यैव प्रसन्नः सोऽस्तु धर्मजः ॥ १४७ ॥

स्वस्येति । यः । हरिः । स्वस्य । प्रसन्नताया हेतून् हेतूभूतान् गुणान्निर्मत्सरत्वादीन् । जगाद । धर्मजः । स श्रीहरिः । मयि ते निर्मत्सरत्वादयो ये गुणास्तेषां दृष्ट्या वीक्षणेन । एव । प्रसन्नः । अस्तु भवतु ॥ १४७ ॥

गृहस्थानां स्वभक्तानां यथा स्वस्मिन्मनः स्थिरम् ।
यथोत्पन्नो विरागः स्यान्मायिकेषु च वस्तुषु ॥ १४८ ॥

गृहस्थानामिति । स्वभक्तानाम् । गृहस्थानाम् । मनः । यथा । स्वस्मिन् । स्थिरं स्यात् । दिव्यनराकारे भगवति स्वस्मिंस्तन्मनोवृत्तिरखंडं यथा तिष्ठेदित्यर्थः । यथा च । मायिकेषु । वस्तुषु । विरागः । उत्पन्नः । स्याद्भवेत् ॥ १४८ ॥

स्वभक्तैरधिगम्यस्यात्यंतिकश्रेयसो यथा ।
लक्षणं तत्प्राप्तलक्ष्म यथास्त्येतच्चतुष्टयम् ॥ १४९ ॥

स्वभक्तैरिति । यथा च । स्वभक्तैः । अधिगम्यस्य प्राप्यस्य । आत्यंतिकं यच्छ्रेयः कल्याणं तस्य । लक्षणम् । अस्ति । यथा च । तदात्यंतिकं श्रेयः प्राप्तं येन तस्य लक्ष्म लक्षणमस्ति । एतत् । चतुष्टयम् ॥ १४९ ॥

श्रीहरिः स्वीयभक्तेभ्यो यो जगाद दयानिधिः ।
श्रेय आत्यंतिकं दद्याद् भक्तिधर्मसुतः स मे ॥ १५० ॥

श्रीति । दयानिधिः । यः । श्रीहरिः स्वीयभक्तेभ्यः । जगाद । भक्तिधर्मसुतः । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । आत्यंतिकम् । श्रेयः । दद्यात् ॥ १५० ॥

स्वशक्तिभ्यामणीयस्त्वं महीयस्त्वं स्वकीयकम् ।
सफलं प्राह यः स्वामी स मे दृग्गोचरोऽस्तु वै ॥ १५१ ॥

स्वेति । यः । स्वशक्तिभ्यां सूक्ष्मस्थूलाख्याभ्याम् । स्वकीयकम् । स्वस्येत्यर्थः । अणीयस्त्वं सूक्ष्मेभ्यः सूक्ष्मत्वम् । महीयस्त्वं स्थूलेभ्यः स्थूलत्वम् । सफलं फलसहितं यथा तथा । प्राह । सः । स्वामी । मे । दृग्गोचरः । अस्तु ॥ १५१ ॥

कोपदौष्ट्यं तज्जयं च स्वीयभक्ताग्रगुणाग्रहम् ।
यः प्राह श्रीहरिर्मेऽस्तु रक्षकः स हि सर्वतः ॥ १५२ ॥

कोपेति । यः । कोपस्य क्रोधस्य यद्दौष्ट्यं दुष्टत्वं तत् । तस्य कोपस्य जयं पराजयोपायं च । स्वीयभक्तानां येऽगुणा दोषास्तेषां योऽग्रहोऽनुपादेयत्वं तं च । प्राह । सः । श्रीहरिः । सर्वतो हि । कोपादिसर्वदोषेभ्य एव । मे । रक्षकः । अस्तु ॥ १५२ ॥

स्वप्रीत्यर्थं स्वभक्तानां तपःकार्यमुपादिशत् ।
यः श्रीहरिः स दत्तान्मे तपस्येव रुचिं सदा ॥ १५३ ॥

स्वेति । यः कालकर्ममायादिनियंतृत्वेन सर्वेषां मुख्यकर्तृत्वादिना च प्रसिद्धः । श्रीहरिः । स्वभक्तानां स्वभक्तैः । स्वस्य प्रीत्यर्थं प्रसन्नतायै । तपः । कार्यम् । इति । उपादिशत्सदृष्टांतं तानबोधयत् । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । सदा । तपसि । एव । रुचिं प्रीतिम् । दत्तात् ॥ १५३ ॥

स्वस्मिन् प्रीतिमतो लक्ष्म तेनाप्याज्ञां च यः स्वकाम् ।
पाल्यां प्राह हरिर्दद्यात्प्रीतिमाज्ञायुतां स मे ॥ १५४ ॥

स्वस्मिन्निति । यः स्वैकनिष्ठस्वाज्ञापालकोत्तमभक्तवियोगमसहमानः संस्तत्सहचरत्वेन प्रसिद्धः । स्वस्मिन् । प्रीतिमतः स्नेहवद्भक्तस्य । लक्ष्म लक्षणम् । तेन तथाविधभक्तेन । अपि । पाल्यामवश्यपालनीयाम् । स्वकाम् । आज्ञां च । मयि स्नेहाढ्यभक्तेन तु मदाज्ञाऽवश्यं पाल्येति चेत्यर्थः । प्राह तान्सदृष्टांतमाह । सः । हरिः । मे मह्यम् । आज्ञायुतां प्रीतिं स्वदृढाज्ञापालनाढ्यं स्वस्मिन्सर्वाधिकप्रेम । दद्यात् ॥ १५४ ॥

पृथक्तां कारणाद्देहात्स्वभक्तानां समाधनाम् ।
स्ववार्त्तानां च दिव्यानां माहात्म्यं सर्वतोऽधिकम् ॥ १५५ ॥

पृथक्तामिति । स्वभक्तानाम् । कारणात् । देहात् । समाधनाम् । पृथक्ताम् । पृथग्भवनोपायामित्यर्थः । दिव्यानाम् । स्ववार्त्तानाम् । सर्वतः सर्वशास्त्रसजनवाक्येभ्यः । अधिकम् । माहात्म्यं च ॥ १५५ ॥

यः प्राह श्रीहरिः स्वामी भक्तिधर्मसुतः प्रभुः ।
तस्य ता हृदये संतु सुस्थिराः सर्वदा मम ॥ १५६ ॥

इति श्रीकार्यायनोक्तरंगाः समाप्ताः

य इति । प्रभुः । परमेश्वरः । अत एव । स्वामी अक्षरादिसर्वाधिपतिः । भक्तिधर्मसुतः । यः । श्रीहरिः । प्राह सम्यान्प्रत्याह । तस्यावतारिश्रीपरमेश्वरस्य । ता वार्त्ताः । मम स्वमूर्त्तिध्यानस्ववचनदृढस्थितिरूपतदुक्तोपायेन कारणदेहात्पृथग्जातस्य मे । हृदये । सर्वदा । सुस्थिराः सुतरां निश्चलाः संतु तिष्ठंतु ॥ १५६ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिंधौ कार्यायनोक्ततरंगाः समाप्ताः ॥

अथ लौहग्रामोक्ततरंगाः प्रारभ्यन्ते

आनंदयन्स्वानष्टानां सतां प्रश्नोत्तराणि यः ।
कुर्वंश्चक्र हितं स्वानां स हरिर्मेद्धितं क्रियात् ॥ १५७ ॥

आनंदयन्निति । यः क्रोधहेयतावश्यतां प्रतिपादयन्प्रभुः । स्वान्स्वाश्रितान् । आनंदयन्सन् । अष्टानाम् सतां मुनीनाम् । प्रश्नानां कामोन्मूलनसाधनत्रिविधवैराग्यभेदत्रिविधज्ञानिभक्तभेदपरिपूर्णज्ञानिजनाकृतार्थताहेतुकामाद्यंतरशत्रुनाशोपायसंपूर्णसत्संगवद्भक्तलक्षण-भगवद्भक्तमाहात्म्यशास्त्रलक्षणहृद्यागततद्भक्तदोषनाशोपायेत्यष्टानुयोगानां यान्युत्तराणि तानि । कुर्वन्सन् । स्वानां स्वभक्तानाम् । हितम् । चक्रे । सः । हरिः । मद्धितम् । क्रियात् ॥१५७॥

चतुर्विधानां भक्तानां स्वस्य लक्ष्माणि यो हरिः ।
सर्वहेतोश्चाह बलं स्वस्य मद्धृदि सोऽस्तु वै ॥ १५८ ॥

चतुरिति । यः । चतुर्विधानां ज्ञानी शूरो विश्वस्तः स्निग्धश्चेति चतुःप्रकाराणाम् । स्वस्य । भक्तानाम् । लक्ष्माणि । सर्वेषां हेतोः कारणस्य । स्वस्य । बलं सर्वकार्येभ्योऽधिकबलवत्वं च । आह । सः । हरिः । मद्धृदि । अस्तु वै सदैव साक्षात्तिष्ठतु ॥ १५८ ॥

स्वस्य च स्वसतां यस्य माहात्म्यज्ञानयुग्भवेत् ।
निश्चयस्तस्य लक्ष्माणि स्वभक्तस्य यथार्थतः ॥ १५९ ॥

स्वस्येति । यस्य स्वभक्तस्य । स्वस्य । स्वसतां स्वैकांतिकभक्तानां च । माहात्म्यज्ञानयुक् । निश्चयः । भवेत् । तस्य । स्वभक्तस्य । लक्ष्माणि । यथार्थतो याथार्थ्येन ॥१५९॥

यः श्रीहरिः स्वयं स्वामी जगाद पुरुषोत्तमः ।
स्वभक्तं कुरुतादेव दयया तादृशं स माम् ॥ १६० ॥

य इति । यः पुरुषोत्तमः । स्वयम् । स्वामी । जगाद । सः । श्रीहरिः । दयया । माम् । तादृशमेव । स्वभक्तम् । कुरुतात् ॥ १६० ॥

सर्वावतारधारित्वं योगैश्वर्यं तथात्मनः ।
वर्णितं येन स हरिः सर्वदाऽस्तु मदात्मनि ॥ १६१ ॥

सर्वेति । येन एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति श्रुत्युक्तो दिव्यमूर्त्तिः स्वयमेकः सन्ननंतस्वरूपैरनंतधामस्वनंतांडेषु स्थितवता परब्रह्मणा । आत्मनः स्वस्य । सर्वावतारधारित्वम् । तथा । योगैश्वर्यं च । वर्णितम् । सः । हरिः । सर्वदा मदात्मनि । अस्तु साक्षात्तिष्ठतु ॥ १६१ ॥

स्वकीयानष्टकृत्वस्तु प्रश्नान्पृष्ट्वा सतः स्वयम् ।
प्राहोत्तराणि यः स्वामी तद्वाचः संतु मद्धृदि ॥ १६२ ॥

स्वकीयानिति । यः । स्वामी । स्वकीयान् । सतो मुनीन् । अष्टकृत्वः प्रश्नान् निश्छद्मछद्मज्ञापकसंकल्पकथनाकथनमिति । दंभिबोधनलक्ष्मेति दंभकृद्भगवन्निश्चयबोधनलक्ष्मेति भगवन्निश्चयस्वधर्मपातनापातनसंकल्पज्ञानेति सत्संगबद्धमूलाबद्धमूललक्ष्मेतींद्रियनिग्रहभक्तिज्ञानसिद्धिकृत्साधुशास्त्रस्वविचारासयुक्तिज्ञानेति बाह्यांतरेंद्रियैकयज्जयोभयजयेति द्विविधतज्जयसाधने चेत्यष्टवारान्प्रश्नान् । पृष्ट्वा । स्वयम् । उत्तराणि । प्राह । तस्य श्रीस्वामिनारायणस्य वाचो वचनानि । मद्धृदि । संतु स्थिरीभवंतु ॥ १६२ ॥

नवकृत्वो य आत्मीयान्प्रश्नान्पृष्ट्वा सतो हरिः ।
स्वयं तदुत्तराण्याह ताः स्युर्मद्धृदि तद्गिरः ॥ १६३ ॥

नवेति । यः । हरिः । आत्मीयान् । सतो मुनीन् । नवकृत्वोऽकवारान् । प्रश्नान् सत्संगिनां दुर्लभं किं साधनीयमिति पाल्यधर्माणामेको मुख्यः कः भक्तिसाधनानामग्र्यं तत्किमिति सद्वाक्यैर्मतिवृत्तिः का न परावर्त्या का परावर्त्येति । त्यागिगृहिधर्मस्थभक्तः कः संगार्हः को नेति कस्याग्रे मानो रक्ष्यः कस्याग्रे न रक्ष्य इति कीदृग् हरेर्वचो न मान्यमिति । भगवद्ध्याने जायमानाः सत्तर्काः केनोपायेन शम्या इति । तादृशः क एको दोषो यस्यजनेन सर्वे ते त्यक्ताः स्युस्तादृशः क एको गुणो यदागमनेन सर्वे ते प्राप्ताः स्युरिति । हर्याज्ञयाऽपि कीदृग्देशो न सेव्यः कीदृक् शास्त्रं सेव्यमिति चानुयोगान् । पृष्ट्वा । तेषां यान्युत्तराणि तानि । आह । ता अत्रोक्ताः । तस्य श्रीहरेर्गिरो वचांसि । मद्धृदि स्युः स्थिरा भवंतु ॥ १६३ ॥

मुक्तिहेतुं स्वस्वरूपज्ञानं माहात्म्ययुक् तु यः ।
तद्दर्शनयुतं प्राह स हरिस्तद्ददातु मे ॥ १६४ ॥

मुक्तीति । योऽनन्यभक्त्याद्यसाक्षात्स्वज्ञानेन प्राप्यः प्रभुः । मुक्तेर्हेतुं कारणभूतम् । माहात्म्ययुक् । तस्य साक्षात्स्वस्य दर्शनेन युतं युक्तं च । स्वरूपज्ञानम् । प्राह । सः हरिः । मे मह्यम् । तत्तथाविधस्वस्वरूपज्ञानम् । ददातु ॥ १६४ ॥

प्रश्नोत्तरात्मकैर्वाक्यैः स्वस्य स्वान् यः सतो हरिः ।
चक्रे हर्षान्वितांस्तस्य तानि संत्वेव मे हृदि ॥ १६५ ॥

प्रश्नेति । यः । हरिः । स्वान् । सतो मुनीन् । स्वस्य । प्रश्नोत्तरात्मकैः । वाक्यैः । हर्षान्वितान् । चक्रे । आदौ मुक्तानंदमुनिपृष्टस्वल्पज्ञस्यान्यदोषग्रहणं संभवेदपि बहुविदस्तद्ग्रहणं कथमिति प्रश्नस्योत्तरं श्रीहरिर्दत्वा । कामक्रोधाद्यन्तरारीणामवस्थाभिर्यथा तीक्ष्णत्वमंदत्वे स्तस्तथा सद्विचारेण मंदत्वमस्ति वा नेति । व्यसनानि प्रारब्धकर्मवशतो वा क्रियमाणानीति च प्रश्नौ तदुत्तरे च स्वयं कृत्वा । प्राक्कर्मजोऽद्यतनो वा दुःस्वभावः कथं ज्ञेय इति कपिलेश्वरानंदमुनिकृतप्रश्नोत्तरं च स्वयं कृत्वा चंचलसर्वेन्द्रियपृथक्पृथक्स्थैर्योपाया इति कस्मिंश्चिदिन्द्रिये विजिते सर्वाणि तानि जितानि स्युरिति । हृदि व्याप्तकामः कथं बहिर्लक्ष्य इति केन विचारेण शांतोऽपि चंचलः, चंचलोऽपि शांतश्च भवेदिति श्रीमद्भागवताद्यष्टसच्छास्त्रेषु किमपि हेयमस्ति वा नेति तुल्यसंगशास्त्रभोजनोपदेशादीनां सतीर्थ्यानां भवतां मध्ये तारतम्यं कथमिति षट्प्रश्नोत्तराणि स्वयमेव कृत्वा स्वसाधून् य आनंदयदित्यर्थः । तस्य श्रीहरेः । तानि प्रश्नोत्तरवाक्यानि । मे हृदि । संतु तिष्ठंत्वेव ॥ १६५ ॥

यो हेतुं प्राह धर्मादिचतुर्णां स्वान् सतो हरिः ।
स्वैकांतभक्तेर्हेतूनां तत्पुष्टिं मे ददातु सः ॥ १६६ ॥

य इति । यः । हरिः । स्वान् । सतो मुन्यादिसज्जनान्प्रति । स्वस्यैकांतभक्तेः प्रेमलक्षणाख्यैकांतभक्तेः । हेतूनाम् । धर्मादयो ये चत्वारो धर्मज्ञानवैराग्यनवविधभक्तयस्तेषाम् ।

हेतुमुत्पत्तिकारणम् । प्राह । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । तेषां धर्मादीनां या पुष्टिः पोषणं ताम् । ददातु ॥ १६६ ॥

स्वसतामनुयोगानामुत्तराणि विधाय यः ।
हरिस्तान्हर्षयामास मम हर्षप्रदोऽस्तु सः ॥ १६७ ॥

स्वेति । यः । स्वसताम् । स्वसद्भिः कृतानामित्यर्थः । अनुयोगानां प्रश्नानाम् । उत्तराणि विधाय । तान्स्वसाधून् । हर्षयामास । सामान्यगाढस्नेहकारणम् । मंदमध्यतीव्रेति-त्रिविधवृत्तिवेगास्तेषां हेतुर्लक्षणानि च जीवात्मपरमात्मज्ञाननिष्ठादार्ढ्यम् । यथा माया दुःखदा सुखदा चास्त्येतत्सर्वप्रश्नोत्तराणि कृत्वा यस्तानानंदयदित्यर्थः । सः । हरिः । मम मह्यम् । हर्षं-प्रदः अस्तु ॥ १६७ ॥

असत्संमतसच्छास्त्रसिद्धांतत्यागपूर्वकम् ।
सत्संमतं च सच्छास्त्रसिद्धांतं कृपया निजान् ॥ १६८ ॥

असदिति । असद्भिः संमतो यः सच्छास्त्रसिद्धांतस्तस्य त्यागपूर्वकं यथा तथा । कृपया निजान्स्वभक्तान् । सद्भिः संमतम् । सच्छास्त्रसिद्धांतम् ॥ १६८ ॥

यो हरिर्ग्राहयामास स्वयं ब्रह्मपुरेश्वरः ।
सिद्धांतं सन्मतं कुर्यात्सुदृढं तं स मद्धृदि ॥ १६९ ॥

य इति । ब्रह्मपुरेश्वरः । स्वयम् । यः हरिः । ग्राहयामास । स श्रीहरिः । मद्धृदि । सन्मतम् । तं सच्छास्त्रसंबंधिनम् । सिद्धांतम् । सुदृढम् । कुर्यात् ॥ १६९ ॥

निश्चयं स्वस्वरूपस्य सविकल्पं त्रिधा तथा ।
निर्विकल्पं त्रिधा प्राह तं पृथक् लक्षणैस्तु यः ॥ १७० ॥

निश्चयमिति । यः । स्वस्वरूपस्य त्रिविधा । सविकल्पम् । निश्चयम् । तथा । त्रिधा निर्विकल्पम् । तं निश्चयम् । पृथक् तु पृथक् पृथक् । लक्षणैः प्राह ॥ १७० ॥

स श्रीहरिर्भक्तिधर्मसुतोऽक्षरपदेश्वरः ।
उत्तमं निर्विकल्पं मे ददातु स्वस्य निश्चयम् ॥ १७१ ॥

स इति । अक्षरपदेश्वरः । भक्तिधर्मसुतः । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् उत्तमम् । स्वस्य । निर्विकल्पम् । निश्चयम् । ददातु ॥ १७१ ॥

येषां बाधो न बाधः स्याद्देशाद्यैरशुभैरपि ।
तद्भेदमुक्त्वा यः स्वस्याक्षरतोऽपि परस्य च ॥ १७२ ॥

येषामिति । यः अशुभैः । अपि । देशाद्यैः । येषां भगवद्भक्तानाम् । बाधः । न स्यान्न-भवेत् । येषां च बाधः स्यात् । तेषां यो भेदस्तम् । उक्त्वा । अक्षरतः सर्वोत्तमादक्षरब्रह्मणः सकाशादपि । परतः सर्वथोत्तमस्य । स्वस्य श्रीपुरुषोत्तमस्यात्मनः ॥ १७२ ॥

मुक्तानामक्षरस्थानां भेदमत्यंतमाह सः ।
श्रीहरिः स्वस्य भक्तिं मे देयाद्ब्रह्मात्मना पराम् ॥ १७३ ॥

मुक्तानामिति । अक्षरस्थानाम् । मुक्तानां च । अत्यंतस्वामिसेवकभावात्मकमतिशयितम् । भेदं पृथक्त्वम् । आह । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । ब्रह्मात्मना ब्रह्मरूपेण करणीयामित्यर्थः । परां प्रेमलक्षणाभिधाम् । स्वस्य । भक्तिम् । देयात् ॥ १७३ ॥

संशिक्षणार्थं यः स्वानां स्वस्याक्षरपदेशितुः ।
अनंताक्षरमुक्तौघैः सेवितस्यातिभावतः ॥ १७४ ॥
सदा दिव्याकृतेः कृष्णाख्यस्याशयमशेषतः ।
कृपया प्राह स हरिर्मां कुर्यात्तदनुव्रतम् ॥ १७५ ॥

समिति । सदेति । यः । स्वानां स्वैकांतिकभक्तानाम् । सं सम्यक् शिक्षणार्थं ज्ञात्वा तदनुसारेण वर्त्तनार्थम् । अक्षरपदस्येशितुरधिपतेः । अनंता येऽक्षरमुक्ता अक्षरब्रह्मसाधर्म्यं प्राप्ताः स्वानन्यभक्तास्तेषामोघैः समूहैः । अतिभावतः । सेवितस्य । सदा दिव्याकृतेः । कृष्णाख्यस्याद्यनादिश्रीकृष्णनाम्नः । स्वस्य । अशेषतः समग्रतया । आशयं सिद्धांतम् । कृपया प्राह । सः । हरिः । माम् । तदनुव्रतं स्वसिद्धांतानुसारितया सदा वर्त्तमानम् । कुर्यात् इति ॥ १७४–१७५ ॥

उक्त्वा यो व्यापकत्वं तु देहे जीवस्य तत्त्वतः ।
अंतर्यामितया स्वस्य जीवे व्यापकतां यथा ॥ १७६ ॥

उक्त्वेति । यः । तत्त्वतः समग्रतया । जीवस्य । देहे । व्यापकत्वम् । उक्त्वा । यथा यथावत् । जीवे । स्वस्य । अंतर्यामितया । व्यापकताम् । जातित्वाज्जीवस्य देहे जीवे इत्येकवचनम् ॥ १७६ ॥

जगाद श्रीहरिः स्वामी प्रश्नोत्तरविधानतः ।
मदात्मनि सदा सोऽस्तु दर्शनादिसुखप्रदः ॥ १७७ ॥

जगादेति । प्रश्नोत्तराणां यद्विधानं करणं तेन । जगाद । स्वामी सर्वाधिपतिः । सः । श्रीहरिः । सदा । मदात्मनि दर्शनादेः स्वेक्षणादेर्यत्सुखं तत्प्रददातीति तथोक्तः । अस्तु ॥ १७७ ॥

प्रश्नोत्तरात्मकैः स्वस्यातर्पयद्यो वचोऽमृतैः ।
सतः स्वान् श्रीहरेस्तस्य तानि मद्धृदि संतु वै ॥ १७८ ॥

प्रश्नेति । यः स्वान् । सतो मुन्यादीन् । प्रश्नोत्तरात्मकैः स्वस्य । वचोऽमृतैः । अतर्पयत् । तीक्ष्णाकुंठितनिर्मूलविषयवासनालक्षणानि तन्निर्मूलभवनसाधनानि च साधनांतरान्माहात्म्यज्ञानाढ्यभक्तेर्महत्ता च दंभ्यभिज्ञानलक्षणानि च सर्वगुणानां दोषरूपकरदोषकथनं च मानाख्यदोषस्य सद्भावहेतुत्वं च भगवत्तद्भक्तमाहात्म्यबोधेन तद्दोषनाशोपायश्चेत्यादिवचोऽमृतैः स्वानतोषयदित्यर्थः । तस्य । श्रीहरेः । तानि वचोऽमृतानि । मद्धृदि । संतु वै तिष्ठंत्वेव ॥ १७८ ॥

नित्यानंदमुनेर्मुक्तानंदस्य च महामुनेः ।
प्रश्नोत्तराणि यः कृत्वा तावन्यांश्च सतो निजान् ॥ १७९ ॥

श्रीहरिर्हर्षयामास भृशं लोकोत्तरैस्तु तैः ।
तस्य तान्येव वाक्यानि संतु मद्धृदि सर्वदा ॥ १८० ॥

नित्यानंदमुनेरिति । श्रीहरिरिति । यः । श्रीहरिः । नित्यानंदमुनेः । मुक्तानंदस्यैतदाख्यस्य च । महामुनेः । प्रश्नानां यान्युत्तराणि तानि । कृत्वा । लोकोत्तरैः प्रकृत्युत्पन्नकरणकलेवरैः कालतंत्रैश्च कैश्चिदपि वक्तुमशक्यैः । तैः प्रश्नोत्तरैः । देशकालादिवैषम्येऽपि यः स्वभक्तो विपरीततां नानुयायात्तत्साधनानि यस्य मायिकार्थेष्वरुचिस्तस्य लक्षणानि यथा तेष्वरुचिर्भवेत्तथा भगवत्तद्भक्तमाहात्म्यज्ञानाद्युपाय एतदादिभिरित्यर्थः । तौ स्वकीयौ महांतौ अन्यान्सभ्यांश्च । निजान् । सतः सज्जनान् । भृशम् । हर्षयामास । यस्य श्रीहरेः । तानि एव । वाक्यानि सर्वदा । मद्धृदि । संतु । इति ॥ १७९–१८० ॥

उक्त्वैक्यं दिव्यमनुजभावयोः स्वस्य तत्त्वतः ।
दार्ढ्यं स्वनिश्चयस्याह यो हरिः सोऽस्तु मद्धृदि ॥ १८१ ॥

उक्त्वेति । यः । स्वस्य । दिव्यमनुजभावयोर्दिव्यभावस्य मनुष्यभावस्य च । ऐक्यमेकत्वम् । तत्त्वतः सिद्धांतत्वेन । उक्त्वा । स्वस्य स्वरूपस्य यो निश्चयस्तस्य । दार्ढ्यं दृढत्वम् । आह । सः । हरिः । मद्धृदि । अस्तु ॥ १८१ ॥

नैकावतारैर्विहितस्वभक्तकार्यं कृपासागरमात्मतंत्रम् ।
पदेऽक्षरे स्वेऽर्चितमक्षरात्मभक्तैः स्वकैः श्रीहरिकृष्णमीडे ॥ १८२ ॥

इति लौहग्रामोक्ततरंगाः समाप्ताः ॥

नैकेति । नैकावतारैर्मुहुर्ब्रह्मांडेषु जनदृग्गोचरकृतस्वस्वरूपैः । विहितानि स्वभक्तकार्याणि येन तम् । कृपासागरम् । आत्मतंत्रं स्वतंत्रम् । स्वे स्वकीये । अक्षरे धाम्नि । स्वकैः । अक्षरोऽक्षरब्रह्मतुल्य आत्मा स्वरूपं येषां तैर्भक्तैः । अर्चितं पूजितं संतं विराजमानमित्यर्थः । श्रीहरिकृष्णं श्रीसहजानंदस्वामिनम् । ईडेऽहं स्तौमि ॥ १८२ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिंधौ लौहग्रामोक्ततरंगाः समाप्ताः ॥

अथ पञ्चालखेटोक्ततरंगाः प्रारभ्यन्ते ॥

यः स्वभक्तान्ससौख्यस्य निरवध्यतिशायिताम् ।
अब्रवीच्छ्रीहरिर्मह्यं दत्तात्स्वसुखमेव सः ॥ १८३ ॥

य इति । यः । स्वभक्तान् । स्वस्य । स्वस्य स्वमूर्त्यार्द्धैर्यत्सौख्यं सुखं तस्य । निरवध्यतिशायितामवधिवर्जितसर्वोत्तमताम् । अब्रवीद् दृष्टांतैरुवाच । सः । श्रीहरिः । मह्यम् । स्वसुखमुक्तविधनिजानंदमेव । दत्तात् ॥ १८३ ॥

सांख्ययोगमते उक्त्वा स्वैरुपास्यमुवाच यः ।
हरिः स्वीयं स्वरूपं स्वान् स उपास्यः सदास्तु मे ॥ १८४ ॥

सांख्येति । यः । स्वान्स्वभक्तान्प्रति सांख्ययोगयोर्मते सिद्धांते । उक्त्वा । स्वैः स्वभक्तैः । उपास्यम् । स्वीयम् । स्वरूपम् । उवाच । सः । मे । सदा । उपास्यः अस्तु ॥ १८४ ॥

ईर्ष्यामानादयो दोषा नाशं यायुर्यथाऽखिलाः ।
तदुपायं स्वभक्तानामुक्त्वा यो दयया हरिः ॥ १८५ ॥

ईर्ष्येति । यः । हरिः । स्वभक्तानाम् । दयया । ईर्ष्यामानादयः । अखिलाः सर्वे । दोषाः । नाशम् । यायुः प्राप्नुयुः । तदुपायं तथाविधोपायम् । उक्त्वा ॥ १८५ ॥

मनीषिभिः स्वभक्तैस्तु स्वस्मिन्प्रीतिर्यथा दृढा ।
कार्या तद्रीतिमाचख्यौ तस्मिन् साप्रीतिरस्तु मे ॥ १८६ ॥

मनीषिभिरिति । मनीषिभिर्बुद्धिमद्भिः । स्वभक्तैस्तु । स्वस्मिन् । दृढा । प्रीतिः । कार्या । तस्या या रीतिः पद्धतिस्ताम् । आचख्यौ । तस्मिन् श्रीहरौ . मे । सा तदुक्तविधा । प्रीतिः । अस्तु ॥ १८६ ॥

उक्त्वैक्यं स्वस्वरूपस्य दिव्यस्य मानवस्य च ।
स्वज्ञानदार्ढ्यं यः प्राह तद्दत्तां श्रीहरिः स मे ॥ १८७ ॥

उक्त्वेति । यः । दिव्यस्य । मानवस्य च स्वस्वरूपस्य । ऐक्यमेकत्वम् । उक्त्वा दृष्टांतैर्गदित्वा । स्वस्य स्वस्वरूपस्य यज्ज्ञानं तस्य दार्ढ्यं दृढत्वम् । प्राह । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । तत्स्वस्वरूपज्ञानम् । दत्तां ददातु ॥ १८७ ॥

मानं स्वस्य स्वभक्तानां पुरो रक्ष्यं न तद्द्रुहाम् ।
पुरो रक्ष्यं च यः प्राह स हरिर्मां ततोऽवतात् ॥ १८८ ॥

मानमिति । यः । स्वस्य । स्वभक्तानां च । पुरोऽग्रे । न । रक्ष्यम् । मानम् । प्राह । भक्तैर्भगवत्तद्भक्ताग्रेऽभिमानो न रक्ष्यं इति प्राहेत्यर्थः । तद्द्रुहां भगवत्तद्भक्तद्रोहकारिणाम् । पुरश्चाग्रे तु । रक्ष्यं मानं प्राह । सः । हरिः । माम् । ततो मानदोषात् । अवताद्रक्षतु १८८॥

परोक्षप्रियतारूपं स्वस्वभावं प्रदर्शयन् ।
स्वभक्तान्स्वस्वरूपाणामैश्वर्याणां च सर्वशः ॥ १८९ ॥

परोक्षेति । स्वभक्तान् । परोक्षप्रियतारूपम् । स्वस्वभावम् । प्रदर्शयन्सन् । सर्वशः सर्वेषाम् । स्वस्वरूपाणाम् । ऐश्वर्याणां स्वैश्वर्याणां च ॥ १८९ ॥

स्वस्यैव यः कारणत्वं परोक्ष्येणाह तत्त्वतः ।
श्रीहरिः स प्रियो मेऽस्तु भक्तिधर्मसुतः प्रभुः ॥ १९० ॥

स्वस्येति । स्वस्यैव । कारणत्वम् । तेषां स्वयमहमेव कारणमस्मीत्यर्थः । पारोक्ष्येण परोक्षत्वेन । यः । श्रीहरिः । तत्त्वतो याथार्थ्येन । आह । भक्तिधर्मसुतः । प्रभुः । स श्रीहरिः मे । प्रियः प्रेष्ठः । अस्तु ॥ १९० ॥

पारोक्ष्येण स्वस्वरूपज्ञानं यस्तत्त्वतो हरिः ।
स्वभक्तानाह तज्ज्ञानदार्ढ्यं मयि करोतु सः ॥ १९१ ॥

पारोक्ष्येणेति । यः । स्वभक्तान्प्रति । तत्त्वतः । स्वस्मिन्सदैव दिव्याकारस्य सत्त्वान्मायिकाकृतेर्निषेधान्मनुष्यनाट्येन तद्भावदर्शनं नटमायावदज्ञजनमोहकृदिति । याथार्थ्येन स्वस्वरूपज्ञानम् । पारोक्ष्येण । आह यत्र त्रिसर्गो मृषेत्यादिप्रमाणपूर्वकं जगाद । सः । मयि । तस्योक्तविधस्वस्वरूपस्य यज्ज्ञानं तस्य दार्ढ्यम् । करोतु ॥ १९१ ॥

श्रीहरिर्निगमगीतसद्यशा अक्षराच्च परतः परः प्रभुः ।
सर्वजीवसुखकारकः पिता भक्तिधर्मतनयोऽस्तु मद्धृदि ॥ १९२ ॥

इति पंचालखेटोक्ततरंगाः समाप्ताः

श्रीहरिरिति । निगमैर्वेदादिशास्त्रैर्गीतं सद्यशो यस्य सः । परतः सर्वेभ्यः श्रेष्ठात् । अक्षरात् । पराः श्रेष्ठास्तदुपास्य इत्यर्थः । प्रभुर्महासमर्थश्च । सर्वजीवानां सुखकारकः सुखकारणाद्धेतोरित्यर्थः । भक्तिधर्मयोस्तनयः पुत्रत्वं प्राप्तः । पिता स्वेन मां दत्तपुत्रत्वेन स्वीकाराद्रघुवीराचार्यस्य मम पिता । श्रीहरिः । मद्धृदि । अस्तु ॥ १९२ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिंधौ पंचालखेटोक्ततरंगाः समाप्ताः ॥

अथ मध्यमप्रकरणोक्ततरंगाः प्रारभ्यन्ते

मोहस्वरूपमुक्त्वा यस्तन्निवृत्तेः सुसाधनम् ।
स्वभक्तानाह स हरिर्निर्मोहं मां करोत्वरम् ॥ १९३ ॥

मोहेति । यः । स्वभक्तान् । मोहस्वरूपं मायिकविषयासक्तिरूपं तत्त्वम् । उक्त्वा सदृष्टांतं गदित्वा । तस्य मोहस्य या निवृत्तिस्तस्याः । सुष्ठु साधनम् । आह । सः । हरिः । माम् । अरं शीघ्रं यथा तथा । निर्गतो मोहो विषयासक्तिरूपो यस्य तथाविधम् । करोतु ॥ १९३ ॥

स्वभक्तानां श्रेयसस्तु प्राप्तेरात्यंतिकस्य यः ।
साधनं प्राह स हरिः साधनं तद्ददातु मे ॥ १९४ ॥

स्वेति । यः । स्वभक्तानाम् । आत्यंतिकस्य । श्रेयसो मोक्षस्य । प्राप्तेः । साधनम् । प्राह । सः । हरिः । मे मह्यम् । तत्तु तदेव । साधनम् । ददातु ॥ १९४ ॥

याभ्यां द्वाभ्यां तु मार्गाभ्यां स्वीयानां व्रजतामपि ।
भवेच्च संसृतिर्मोक्षस्तद्रीतिं तत्त्वतो निजान् ॥ १९५ ॥

याभ्यामिति । याभ्याम् । द्वाभ्यां शृंगाररसयुग्भक्तिरात्मज्ञानं चेत्युभाभ्याम् । मार्गाभ्यां तु । व्रजतां स्वं भजताम् । स्वीयानां स्वाश्रितानामपि । संसृतिर्जन्ममृतिरूपसंसारः । मोक्ष आत्यंतिकश्रेयश्च । भवेद्यथा स्यात् । तस्य या रीतिः प्रकारस्ताम् । तत्त्वतः । निजान्स्वभक्तान्प्रति ॥ १९५ ॥

जगाद श्रीहरिर्योऽत्र कृपया परयैव सः।
मोक्षहेतौ पथि दृढां स्थितिं मह्यं ददातु वै॥ १९६॥

जगादेति। यः। श्रीहरिः। परया सर्वोत्कृष्टयैव। कृपया। जगाद। स श्रीहरिः। अत्रास्मिंल्लोके वर्त्तमानायेत्यर्थः। मह्यम्। मोक्षस्य हेतौ कारणभूते। पथि निर्विघ्नमार्गे। दृढाम्। स्थितिम्। ददातु वै॥ १९६॥

प्रश्नोत्तरामृतरसपायनेन निजान् प्रभुः।
सुखितान् यश्चकारासौ हरिर्मां सुखितं क्रियात्॥ १९७॥

प्रश्नेति। यः। प्रभुः। निजान्स्वभक्तान्। प्रश्नानां धर्मे रक्षिते भक्तिर्गच्छेद्भक्तौ रक्षितायां च धर्मो गच्छेत्तथाविधापत्तौ सत्यां तयोः को रक्ष्य इति अधमोद्धारणत्वादि-भगवन्माहात्म्यवेदितुर्भक्तस्य केन विचारेण स्वधर्मे दृढा स्थितिः स्यादिति श्रीहरेरखंडचिंतनं केन साधनेन भवेदिति चानुयोगानां यदुत्तरामृतं तदेव रसस्तस्य पायनेन। सुखितान्संजातातिसुखान्। चकार असौ सः। हरिः माम्। सुखितं तद्वत्संजातोत्तमसुखम्। क्रियात्॥१९७॥

पातिव्रत्यं शौरवीर्यं स्वभक्तानां य आत्मनि।
श्रीहरिः प्राह ते मह्यं स्वस्मिन् दत्तात्स धर्मजः॥ १९८॥

पातिव्रत्यमिति। यः स्वभक्तानाम्। आत्मनि सर्वावतारकारणे स्वस्मिन्। पातिव्रत्यं पतिव्रताधर्मवत्त्वम्। शौरवीर्यत्वं च। प्राह। ते यथा स्वस्मिंस्तै रक्ष्ये तथाऽब्रवीदित्यर्थः। धर्मजः। सः। हरिः। मह्यम्। स्वस्मिन्। ते द्वे। दत्तात्॥ १९८॥

यो निंदां नास्तिकानां च शास्त्रेष्वास्तिकतां दृढाम्।
प्राहात्मनो विचारं स्वान् प्रीतः स्तात्स हरिर्मयि॥ १९९॥

य इति। यः स्वान्स्वभक्तान्प्रति। नास्तिकानाम्। निंदां दुष्टत्वम्। शास्त्रेषु। दृढाम् आस्तिकतां च। प्राह। शास्त्रेष्वास्तिक्यमेव परमार्थे समीचीनं दुःखहरणपूर्वकमहाचलसुख-प्रदमतो विधिनिषेधौ सत्यावेवेति प्रतिपादयन्सन्प्राहेत्यर्थः। आत्मनो द्रष्टृस्वात्मनः विचारं यस्मिन् कस्मिन्विलग्नस्वभावं स्वचित्तं वीक्ष्य खेदो न कार्यः, किंतु ततः पृथक्स्वात्मरूपेण भगवद्भक्तिः सदा कार्येत्येतत्प्रकारं तं च। प्राह सः। हरिः। मयि। प्रीतः प्रसन्नः। स्ताद्भवतु॥ १९९॥

एकादश्या व्रतस्योक्तं ज्ञानयज्ञस्य येन च।
कार्यत्वं स्वीयभक्तेभ्यः स हरिस्तद्ददातु मे॥ २००॥

एकादश्या इति। येन श्रीहरिणा। स्वीयभक्तेभ्यः। एकादश्याः। व्रतस्य। शुक्लकृष्ण-पक्षीयसर्वैकादशीव्रतानामित्यर्थः। ज्ञानयज्ञस्य च। कार्यत्वम्। उक्तम्। सः। हरिः। मे मह्यम्। तदेतदुभयकर्त्तव्यत्वम्। ददातु॥ २००॥

स्वभक्तानां दुःस्वभावात्यागे कारणमाह यः।
तन्नाशोपायमपि च स हरिर्मां ततोऽवतु॥ २०१॥

स्वेति। यः। स्वभक्तानाम्। दुःस्वभावानां योऽत्यागस्तस्मिन्। कारणम्। तेषां दुःस्वभावानां यो नाशस्तस्योपायं चापि। आह। सः। हरिः माम्। ततस्तेभ्यो दुःस्वभावेभ्यः अवतु रक्षतु ॥ २०१ ॥

स्वेषां स्वस्य स्वरूपावबोधनिष्ठा दृढोदिता।
येन श्रीहरिणा दद्यात्तां स मे भक्तिधर्मजः॥ २०२॥

स्वेषामिति। येन। श्रीहरिणा। स्वस्य। दृढा। स्वरूपावबोधनिष्ठा स्वरूपज्ञाननिष्ठा। स्वेषां स्वभक्ताग्रे। उदिता। भक्तिधर्मजः। स श्रीहरिः। मे मह्यम्। तां स्वस्वरूपज्ञाननिष्ठाम्। दद्यात् ॥ २०२ ॥

दिव्याकारे सदा स्वस्मिन् साधनानि सदारतेः।
ज्ञानवैराग्यभक्तीर्यः प्रोवाच लक्ष्मतः स्फुटम्॥ २०३॥

दिव्येति। यः श्रीहरिः। सदा। दिव्याकारे स्वस्मिन्। श्रीमद्भागवते श्रीवेदव्यासेन दिव्यसाकारत्वेन वर्णिते तथाप्यभक्तैस्तु निराकारत्वेन ज्ञाते भक्तैस्तु यथार्थतया दिव्याकारत्वेन ज्ञाते विराट्पुंसोऽध्यात्मादीनामाधारत्वेनांतर्यामितया च स्थिते सत्यपि पृथक्स्वब्रह्मधाम्न्यखंडं दिव्यसाकारस्वरूपेण स्थिते महामुक्तार्चितपादांबुजे स्वानन्यभक्तप्रेमवश्यत्वादत्रालौकिकनृनाटनं कुर्वंति स्वस्मिन्नित्यर्थः। सदारतेरखंडप्रीतेः। साधनानि साधनभूता इत्यर्थः। ज्ञानं च वैराग्यभक्तिश्च ताः। लक्ष्मतः पृथक्-पृथग्लक्षणैः। स्फुटं यथा तथा। प्रोवाच ॥ २०३ ॥

भक्तेरधिकतां तेषु यश्च स श्रीहरिः प्रभुः।
मह्यं स्वस्मिन् रतिं दद्याद्दययैव ससाधनाम्॥ २०४॥

भक्तेरिति। यश्च। तेषु साधनेषु मध्ये। भक्तेः। अधिकतामुवाच। प्रभुः। सः। श्रीहरिः। मह्यम्। दयया। एव। ससाधनाम्। स्वस्मिन्। रतिं गाढप्रीतिम्। दद्यात् २०४॥

क्रियासु स्वस्य भक्तानामभक्तानां समास्वपि।
प्रोक्तो येन महान् भेदो हरौ तस्मिन्मनोऽस्तु मे॥ २०५॥

क्रियास्वेति। येन। स्वस्य भक्तानाम्। अभक्तानां च। समासूपरिष्टादीक्षामात्रेण सदृशास्वपि क्रियासु। महान्मोक्षनरकप्रापकात्मकभूरितरः। भेदः। प्रोक्तः। तस्मिन्। हरौ। मे। मनः। अस्तु सदा तिष्ठतु ॥ २०५ ॥

प्रबलं पौरुषं त्वेकं स्वीयानां साधनं परम्।
निःश्रेयसार्थं येनोक्तं स हरिस्तद्ददातु मे॥ २०६॥

प्रबलमिति। येन। स्वीयानाम्। निःश्रेयसार्थम्। परं श्रेष्ठम्। एकम्। पौरुषं पुरुषप्रयत्नरूपम्। प्रबलं बलवत्तरम्। साधनम्। उक्तम्। सः। हरिः। मे मह्यम्। तत्स्वोक्तसाधनम्। ददातु ॥ २०६ ॥

सदा दिव्याकृतेः स्वस्य धाम्नि तेजोमयेऽक्षरे।
नित्यावासस्य पुरुषोत्तमाख्यस्य दयानिधेः॥ २०७॥

स्वेति । सदा । तेजोमये । अक्षरेऽक्षरब्रह्माख्ये । धाम्नि । नित्यमावासो यस्य तस्य । दिव्याकृतेः । अत्र मनुष्यभावमनुसृत्य स्थितस्यापीति शेषः । पुरुषोत्तमाख्यस्य । दयानिधेर्दयानिधित्वादत्र नृनाट्यमनुकुर्वत इत्यर्थः । स्वस्य ॥ २०७ ॥

सर्वोत्कृष्टं ज्ञानमुक्तं समाहात्म्यं निजाग्रतः ।
येन श्रीहरिणा तन्मे ज्ञानं स्वस्य ददातु सः ॥ २०८ ॥

सर्वेति । समाहात्म्यम् । सर्वोत्कृष्टम् । ज्ञानम् । येन । श्रीहरिणा । निजाग्रतः स्वैकांतिकभक्ताग्रे । उक्तम् । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । स्वस्य स्वस्वरूपस्य । तत्स्वोक्तम् । ज्ञानम् । ददातु ॥ २०८ ॥

स्वकीयज्ञानमाहात्म्यं येन श्रीहरिणोदितम् ।
तस्मिन् दृढोपासनाऽस्तु भक्तिधर्मसुते मम ॥ २०९ ॥

स्वकीयेति । येन । श्रीहरिणा । स्वकीयस्य प्रत्यक्षस्वस्वरूपस्य यज्ज्ञानं पूर्वतरंगोक्तवद्वेदनं तस्य माहात्म्यम् । उदितम् । भक्तिधर्मसुते । तस्मिन् । श्रीहरौ । मम । दृढा । उपासना । अस्तु ॥ २०९ ॥

स्वभक्तानां दुःस्वभावो येनैकेन विचारतः ।
नष्टः स्यात्तं य ऊचे स श्रीहरिस्तं ददातु मे ॥ २१० ॥

स्वेति । यः । स्वभक्तानाम् । दुःस्वभावः । येन । एकेन । विचारतो विचारेण । नष्टः । स्यात् । तं विचारम् । ऊचे । धर्मज्ञानवैराग्यभक्तिभ्यो यः पुमान्न भ्रश्येत्तल्लक्षणमप्युवाचेति ज्ञेयम् । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । तं दुःस्वभावविनाशकृद्विचारं धर्मादिभ्यो न पतेत्तल्लक्षणं चापि मे मह्यम् । ददातु ॥ २१० ॥

प्रश्नोत्तरात्मकैः स्वस्य श्रीहरिर्यो वचोऽमृतैः ।
निजानानंदयामास मह्यमानंददोऽस्तु सः ॥ २११ ॥

प्रश्नेति । यः । श्रीहरिः प्रश्नोत्तरात्मकैः प्रत्यक्षकृष्णस्वरूपनिष्ठायां धर्मनिष्ठाया अंतर्गतत्वात्साक्षात्तन्निष्ठायाः श्रेष्ठता विषयपराजयसाधनं तीव्रश्रद्धाढ्यपुंसो लक्षणमिंद्रियतीव्रताविनाशसाधनं श्रद्धावृद्धेः कारणं चैतदाद्यनुयोगप्रतिवचनरूपैः । स्वस्य वचोऽमृतैः । निजान्स्वाश्रितान् । आनंदयामास । स श्रीहरिः मह्यम् । आनंददः । अस्तु ॥ २११ ॥

सर्वाधारं च निर्दोषमक्षरादेर्नियामकम् ।
स्वरूपं प्राह यः स्वेभ्यो हरिर्मद्धृदि सोऽस्तु वै ॥ २१२ ॥

सर्वेति । यः । स्वेभ्यः स्वाश्रितेभ्यः । सर्वेषामक्षरतत्स्थमुक्तकालमायेश्वरजीवानामाधारम् । निर्दोषं सर्वथा कालत्रयदोषलेशवर्जितम् । अक्षरादेरक्षरब्रह्मादिसर्वेषाम् । नियामकं च । स्वं स्वकीयम् । रूपं स्वरूपम् । प्राह । भगवत्स्वरूपम् । मायिकतत्त्वैः सहितं वा ज्ञेयं तद्ध्यात्रा भक्तेन यादृङ्माहात्म्ययुक्तनिर्दोषस्वरूपवेदनप्रकारश्चेति प्रश्नोत्तरवार्त्तयोवाच । स वै स एव । हरिः । मद्धृदि । अस्तु सदैव साक्षात्तिष्ठतु ॥ २१२ ॥

नास्तिकानां नृणां संगं शुष्कज्ञानवतां च यः।
हरिः स्वैर्वर्ज्यमेवाह सोऽव्यात्तत्संगतो हि माम् ॥ २१३ ॥

नास्तिकानामिति । यः । स्वैः स्वभक्तैः । वर्ज्यं सर्वथा वर्जनीयमेव । नास्तिकानाम् । शुष्कज्ञानवार्त्ता च । नृणाम् । संगं सहवासभाषणादिप्रसंगम् । आह मदाश्रितैर्नास्तिकशुष्कज्ञानिजनानां प्रसंगः सर्वथा दूरतस्त्याज्य इति यः स्वान्प्राहेत्यर्थः । सः । हरिः । माम् । तत्संगतस्तेषां प्रसंगात् । अव्यादवश्यमवतात् ॥ २१३ ॥

शुष्कज्ञानवतां संगं संत्याजयितुमात्मनः।
भक्तांस्तेषां च धर्मस्य स्वभक्तैः सिद्धये तथा ॥ २१४ ॥

शुष्केति । आत्मनः स्वस्य । भक्तान् । शुष्कज्ञानवतां शुष्कज्ञानिनाम् । संगम् । संत्याजयितुम् । तथा । तेषां स्वभक्तानाम् । धर्मस्य । स्वभक्तैश्च । सिद्धये ॥ २१४ ॥

पत्रीमलेखयत्स्वामी यो हरिस्तान्प्रति स्वयम्।
स्वभक्तिं धर्मसहितां दद्यान्मे स दयानिधिः ॥ २१५ ॥

पत्रीमिति । स्वामी सर्वाधिपतिः । यः । स्वयं सर्वावतारहेतुः । हरिः । तान्स्वभक्तान्प्रति । पत्रीं कायवाङ्मनोभिः कुसंगं हित्वा स्वस्वधर्मसहितसाध्वीवद् भक्तिः स्वेष्टदेवे साक्षाद्भगवति मयि कार्येतद्विधकाकुदम् । अलेखयच्छुकानंदमुनिना लेखयामास । दयानिधिः । स स्वयं श्रीहरिः । धर्मसहिताम् । स्वभक्तिम् । मे मह्यम् । दद्यात् ॥ २१५ ॥

समाधिमत आत्मीयभक्तस्य ज्ञानमंजसा।
वर्द्धते न बलं वृद्धिं प्राप्नोत्यैन्द्रियकं यथा ॥ २१६ ॥

समाधिमतः । आत्मीयभक्तस्य स्वाश्रितस्य । ज्ञानम् । यथा । अंजसा ब्रह्मपरब्रह्मसंबंधादनायासेन । वर्द्धते वृद्धिं प्राप्नोति । ऐन्द्रियकमिंद्रियकर्म इंद्रियसंबंधि । बलं च यथा वृद्धिम् । न । प्राप्नोति । इन्द्रियबलं केवलसमाधिना वृद्धिं नाप्नोति किंतु तपोवैराग्यनिष्कामधर्मयोगैस्तद्वृद्धिं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ २१६ ॥

तथा प्रश्नोत्तरमुखेनाह यः श्रीहरिर्निजाम्।
स मे दद्यात्स्वपादाब्जसेवामेकांतिकप्रियाम् ॥ २१७ ॥

तथेति । तथा यथा ज्ञानमिंद्रियबलं च वर्द्धते न वर्द्धते तथेत्यर्थः । प्रश्नोत्तरमुखेन । यः । निजान्स्वाश्रितान् । आह । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । एकांतिकानां स्वैकांतभक्तानां प्रियां वल्लभाम् । स्वपादाब्जसेवाम् । दद्यात् ॥ २१७ ॥

साक्षात्स्वस्य स्वकीयानां सतां माहात्म्यवेदनम्।
परोक्षवत्कारणं यच्छ्रेयसः परमस्य हि ॥ २१८ ॥

साक्षादिति । साक्षात् । स्वस्य । स्वकीयानाम् । सतामेकांतभक्तानां च । परोक्षवत्परोक्षस्वस्वकीयवत् । यत् । माहात्म्यवेदनम् । हि तदेव । परमस्य सर्वोत्तमस्य । श्रेयसः कल्याणस्य । कारणं हेतुरस्ति ॥ २१८ ॥

स्वाप्नसृष्टादिहेतुत्वं जीवेशानं यदात्मनः ।
देशादीनां च मुख्यत्वं स्वस्य यत्सर्वतोऽधिकम् ।। २१९ ।।

स्वाप्नेति । यच्च । आत्मनः स्वस्य । जीवेशानां जीवानामीश्वराणां च स्वाप्नसृष्ट्यादिहेतुत्वम् । जीवेश्वरस्वप्नभवसृष्टेस्तस्मिंस्तद्भुक्तभोगादेश्च स्वस्यैव कारणत्वमस्ति तत्तत्कर्मानुसारेण तेषां तद्दर्शकः स्वयमेवास्तीत्यर्थः । यच्च । देशादीनां देशकालक्रियासंगादीनाम् । मुख्यत्वमस्ति । यच्च । सर्वतः सर्वेभ्यः । अधिकम् । स्वस्य मुख्यत्वमस्ति ॥ २१९ ॥

याथार्थ्यतस्तु तत्सर्वं श्रीहरिः प्राह यो निजान् ।
माहात्म्येन सहितां स्वभक्तिं मे ददातु सः ।। २२० ।।

याथार्थ्यत इति । तत् । सर्वं समग्रम् । याथार्थ्यतः । यः । श्रीहरिः । निजान्स्वभक्तान् प्राह । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । माहात्म्येन सहिताम् । स्वभक्तिम् । ददातु ॥ २२० ॥

शूरांश्च शिथिलान्स्वस्य भक्तान् लक्षणतस्तु यः ।
स्ववृत्तांतोक्तितः प्राह कुर्याच्छूरं हरिः स माम् ।। २२१ ।।

शूरानिति । यः । स्ववृत्तांतोक्तितः स्वयं यन्नृनाट्यं कृतं तदुक्त्या । शूरान् । शिथिलांश्च । स्वस्य । भक्तान् । लक्षणतः पृथक् पृथक् लक्षणैः । प्राह । तथा शूरस्वैकांतिकभक्तेभ्यः स्वब्रह्मधाम्नि यत्स्वैश्वर्यं ददाति तदपि सविस्तरं प्राहेति तुशब्दो ज्ञापयति । सः । हरिः । माम् । शूरं शूरवीरस्वैकांतिकभक्तम् । कुर्यात् ॥ २२१ ॥

दुःखदान्सुखदानर्थान् मायिकान्प्राप्य मानसम् ।
न स्याद्येषां दुःखिसुखि सदास्वस्मिन्रतं भवेत् ।। २२२ ।।
एतदेव स्वकीयानां साधूनां येन लक्षणम् ।
प्रोक्तं श्रीहरिणा मह्यं तत्सल्लक्ष्म ददातु सः ।। २२३ ।।

दुःखदानिति । एतदिति । येषाम् । स्वकीयानाम् । साधूनां सज्जनानाम् । मानसं मनः । दुःखदान् सुखदांश्च । मायिकान् । अर्थान्विषयान् । प्राप्य । दुःखि । सुखि च । न । स्यात् । किंतु । सदा । स्वस्मिन् । रतं प्रीतियुक्तम् । भवेत् एतदेव । येन । श्रीहरिणा तेषां स्वकीयसाधूनाम् । लक्षणम् । प्रोक्तं स श्रीहरिः । मह्यम् । तत्स्वोक्तम् । सतां सज्जनानां यल्लक्ष्म लक्षणं तत् । ददातु इति ॥ २२२-२२३ ॥

येषां स्वभक्तौ विक्षेपः स्वभक्तानां तु विघ्नकृत् ।
न भवेत्स च येषां स्याद्देशादेर्विषमत्वतः ।। २२४ ।।

येषामिति । येषाम् । स्वभक्तानां तु । देशादेर्विषमत्वतो देशकालक्रियासंगादीनां वैषम्येण । स्वभक्तौ । विघ्नकृत् । विक्षेपः । न भवेत्सांख्यज्ञानबलाधिक्यान्न स्यात् । येषां स्वभक्तानां च । स स्वभक्तौ विघ्नकृद्विक्षेपः । स्यात्सांख्यज्ञानरहितकेवलयोगनिष्ठत्वाद्देशादिवैषम्ये सति भवेदेव ॥ २२४ ॥

उभयेषां लक्षणानि तेषामुक्तानि येन तु ।
हरिणा स्वस्य भक्तिं मे निर्विघ्नां प्रददातु सः ॥ २२५ ॥

उभयेषामिति । उभयेषां द्विषां द्विविधानाम् । तेषां स्वभक्तानाम् । लक्षणानि । येन । श्रीहरिणा । उक्तानि स श्रीहरिः । मे मह्यम् । निर्विघ्नाम् । उभयोः सांख्ययोगयोः परिपक्वतात्मिकामित्यर्थः । स्वस्य । भक्तिम् । प्रददातु ॥ २२५ ॥

सवासनावासनयोर्गतिरुक्ता स्वभक्तयोः ।
द्विविधा येन संप्रोक्तं वासनात्यागसाधनम् ॥ २२६ ॥

सवासनेति । येन । वासनया मायिकविषयभोगासक्त्या सहितः सवासनः न विद्यते वासना यस्य सोऽवासनः स च स च तौ तयोः । स्वभक्तयोः द्विविधा । गतिः । उक्ता । वासनाया यस्त्यागस्तस्य साधनं च । संप्रोक्तम् ॥ २२६ ॥

स्वस्य चातिप्रसन्नत्वोपायो येनोदितस्तथा ।
स ददातु हरिर्मह्यं सेवां स्वैकांतिनां सताम् ॥ २२७ ॥

स्वस्येति । तथा । येन । स्वस्य । अतिप्रसन्नत्वोपाय उदितो भूरिप्रसन्नतायाः साधनं चोदीरितम् । सः । हरिः । मह्यम् । स्वैकांतिनां स्वानन्यनिष्ठानाम् । सतां भक्तानाम् । सेवाम् । ददातु ॥ २२७ ॥

शिक्षावाक्यामृतैः स्वीयैर्नंदयामास यो निजान् ।
ममानंदप्रदः सोऽस्तु श्रीहरिर्भक्तिधर्मजः ॥ २२८ ॥

शिक्षेति । यः स्वीयैः । शिक्षावाक्यामृतैः । भगवद्भक्तेन भगवत्तद्भक्तप्रियं सदा कार्यं तदप्रियं तु न कार्यं भक्त्यंतरायकृत्स्वसंबंधिजनोऽपि तादृशस्वस्वभावश्चापि त्याज्यो भगवद्विमुखानां पक्षो न कार्यो भक्त्यंतरायकृदात्मज्ञानवैराग्यधर्मादिगुणानपि गौणं कृत्वा भक्तेः मुख्यता कार्या । भगवद्भक्तानां गुण एव ग्राह्यो नागुणो यस्तद्दोषदृक्स्वसत्संगयप्यर्द्धविमुखो मतस्तथाविधस्तु स उच्चपदव्याः पतेद्यः स्वस्यागुणदृगन्यभगवद्भक्तगुणग्राही तस्य भक्तिर्वर्द्धते तद्विपरीतस्तु बुद्धिमानप्यंते विमुखो भविष्यति । गुर्वाद्यनुवृत्तिस्थ एव शिक्षकाणां तेषां प्रियो नान्य इत्यादिहितवागमृतैरित्यर्थः । निजान्स्वभक्तान् । नंदयामासात्यानंदयत् । भक्तिधर्मजः । सः । श्रीहरिः मम । आनंदप्रदः । अस्तु ॥ २२८ ॥

मुक्तानंदमुनेरुक्त्वा सद्वृत्तिं यः समब्रवीत् ।
क्रोधत्यागादिकं स्वीयमभिप्रायमलौकिकम् ॥ २२९ ॥
स्वभक्तैर्धर्मयुक्तायाः स्वभक्तेषु प्रवृत्तये ।
स मह्यं श्रीहरिर्दद्याद् भक्तिमेकांतिकीं स्वकाम् ॥ २३० ॥

मुक्तानंदमुनेरिति । स्वभक्तेरिति । यः मुक्तानंदमुनेः । सद्वृत्तिम् । उक्त्वा प्रश्नोत्तरमुखेन गदित्वा । स्वभक्तेषु । धर्मयुक्तायाः । स्वभक्तैः । प्रवृत्तये । क्रोधत्यागादिकम् । स्वीयम् । अलौकिकम् । अभिप्रायम् । समब्रवीत् । सः । श्रीहरिः । मह्यम् । स्वकाम् । एकांतिकीम् । भक्तिम् । दद्यात् । इति ॥ २२९–२३० ॥

येन स्वभक्तिशिक्षार्थं स्वस्वभावो ह्यलौकिकः ।
प्रोक्तः श्रीहरिणा दद्यात्स मे तदनुवर्त्तनम् ॥ २३१ ॥

येनेति । येन । श्रीहरिणा । स्वभक्तशिक्षार्थम् । अलौकिको हि लोकोत्तर एव । स्वस्वभावः श्रीवासुदेवमाहात्म्यग्रंथातिप्रियत्वं शरणागतवत्सलत्वं स्वभक्तद्रोहिण्यत्यप्रियत्वं तद्गुणावक्तरि च तथात्वं सद्गुणयुक्स्वानन्यभक्तभक्तत्वं तत्सेवायां रुचित्वं स्वभक्तसाधुप्रीणनात्मकस्वनिश्चयत्वादिस्वानन्यसाधारणस्वभाव इत्यर्थः । प्रोक्तः । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । तदनुवर्त्तनं तस्य स्वभावस्यानुसारेण वर्त्तनम् । दद्यात् ॥ २३१ ॥

भृशासक्तात्मनः स्वस्मिन् लक्ष्म स्वीयस्य यो हरिः ।
प्रोचे ससाधनं तस्मिन्नत्यासक्तं मनोऽस्तु मे ॥ २३२ ॥

भृशेति । यः । हरिः । स्वस्मिन् । भृशासक्त आत्मा मनो यस्य तस्य । स्वीयस्य स्वभक्तस्य । लक्ष्म लक्षणम् । ससाधनं बलिष्ठप्राक्संस्कारस्वसेवितसाधुप्रसन्नतारूपोपायसहितम् । प्रोचे । तस्मिन् श्रीहरौ । मे । मनः । अत्यासक्तम् । अस्तु ॥ २३२ ॥

स्वभक्तानां साधनं तु मुक्तेः स्त्रीस्वर्णवंधनात् ।
उक्तं येन हरिः सोऽस्तु मम तद्वंधमोक्षदः ॥ २३३ ॥

स्वेति । येन । स्वभक्तानाम् । स्त्री च स्वर्णं च ते एव यद्वंधनं तस्मात् । मुक्तेर्मुक्तभवनस्य । साधनम् । उक्तम् । सः । हरिः । मम । तयोर्वंधाद्वंधनान्मोक्षं ददातीति तथोक्तः । अस्तु ॥ २३३ ॥

भेदोऽनादिश्च मायेशजीवानां चाऽस्ति वास्तवः ।
पुरुषाणां स्वस्य सर्वकारणस्य परस्परम् ॥ २३४ ॥

भेद इति । माया च ईशा ईश्वराश्च तेषाम् । पुरुषाणां क्षरात्मकपुंसाम् । सर्वकारणस्य । स्वस्य श्रीपुरुषोत्तमस्य च । परस्परम् । वास्तवः सत्यः । अनादिर्नित्यश्च । भेदः पृथक्त्वम् । अस्ति । य इति शेषः । यो भेदोऽस्ति स इत्युत्तरश्लोकेन संबंधः ॥ २३४ ॥

येन श्रीहरिणा प्रोक्तोऽनेकसद्युक्तितः स्फुटम् ।
तस्मिन्नेकांतिकी भक्तिः सर्वदा मेऽस्तु सर्वथा ॥ २३५ ॥

येनेति । येन । श्रीहरिणा । अनेकाः याः सद्युक्तयस्ताभिः । स्फुटं यथा तथा । प्रोक्तः । तस्मिन् श्रीहरौ । मे । सर्वदा । एकांतिकी । भक्तिः । सर्वथा कायवाङ्मनोभिः अस्तु ॥ २३५ ॥

वंधुस्नेहत्यागपूर्वं स्वस्मिन्नेकांतिकीं हरिः ।
कार्यां भक्तिं य ऊचे स्वैः तामेव प्रददातु मे ॥ २३६ ॥

वंध्विति । यः । हरिः । स्वैः स्वभक्तैः । वंधुषु स्वदेहसंबंधिषु यः स्नेहस्तस्यात्मनिष्ठादिसाधनैस्त्यागपूर्वं यथा तथा । स्वस्मिन् । कार्याम् । एकांतिकीम् । भक्तिम् । ऊचे । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । तां धर्माद्यंगसहितां भक्तिमेव । प्रददातु ॥ २३६ ॥

उक्त्वा स्वभक्तशिक्षार्थं स्वाभिप्रायं व्रतस्य तु ।
ब्रह्मचर्यस्य मुख्यत्वं तस्य स्वप्रियतां तथा ॥ २३७ ॥

उक्त्वेति । स्वभक्तशिक्षार्थम् । स्वस्य योऽभिप्रायस्तम् । उक्त्वा । ब्रह्मचर्यस्यैतदाख्यस्य । मुख्यत्वं सर्वसाधनानां मूलत्वम् । तथा । तस्य व्रतस्य । स्वप्रियताम् । अखंडितैतद्व्रतवति स्वभक्तैस्स्वतिप्रियत्वमित्यर्थः ॥ २३७ ॥

दृढीकारे साधनानि तस्य स्वेषां च यो हरिः ।
स्वेभ्यः प्रोवाच तद्दार्ढ्यं सर्वथा मे ददातु सः ॥ २३८ ॥

दृढीकार इति । स्वेषां स्वाश्रितानाम् । तस्य व्रतस्य । दृढीकारे यथा कदाचिन्न च्यवते तथाऽतिनिश्चलकरणे । साधनानि च । यः । हरिः । स्वेभ्यस्त्यागिगृहिस्वभक्तेभ्यः । प्रोवाच । स श्रीहरिः मे मह्यम् । सर्वथा साधनसहितम् । तस्य ब्रह्मव्रतस्य दार्ढ्यं दृढत्वम् । ददातु ॥ २३८ ॥

महापुरुषरूपेण प्रधानपुरुषात्मना ।
तत्त्वद्वारा च नैकांडसर्गस्थित्यादिकारणम् ॥ २३९ ॥

महापुरुषेति । महापुरुषरूपेण । प्रधानपुरुषात्मना । तत्त्वद्वारा च । स्वेच्छया महापुरुषेक्षितमहामायोत्पन्नप्रकृतिपुंद्वारोत्पन्नमहदादितत्त्वद्वारेत्यर्थः । नैकांडानां समग्रब्रह्मांडानां ये सर्गस्थित्यादयः सृष्टिस्थेमलयास्तेषां कारणं परमहेतुम् ॥ २३९ ॥

कार्यकारणभावेन द्विधा तत्त्वानि यो हरिः ।
जडचिद्रूपतः प्राह स्वेभ्यः सोऽस्त्वेव मद्धृदि ॥ २४० ॥

कार्येति । यः । हरिः । स्वेभ्यः । कार्यकारणभावेन । जडचिद्रूपतश्चिज्जडस्वरूपेण च । तत्त्वानि महदहंकारादीनि । द्विधा द्वाभ्यां प्रकाराभ्याम् । प्राह । स एव श्रीहरिः । मद्धृदि । अस्तु ॥ २४० ॥

स्वस्वधर्मयुजं भक्तिं स्वैः कार्यां सर्वथा हरिः ।
यः प्राह मोक्षदां मह्यं तां दद्यात्सर्वदैव सः ॥ २४१ ॥

स्वस्येति । यः । हरिः । स्वैः स्वाश्रितैः । सर्वथा कायवाङ्मनोभिः । कार्याम् । धर्मयुजं स्वस्वधर्माढ्याम् । स्वस्य । भक्तिं प्रत्यक्षोपासनसहितनवधा भजनम् । प्राह । सः श्रीहरिः । मह्यम् । सर्वदा । मोक्षदाम् । तां स्वधर्मोपासनादिसहितां स्वभक्तिमेव । दद्यात् ॥ २४१ ॥

स्वभक्तानां मनोवृत्तेः स्वस्मिन्स्थैर्याय यो हरिः ।
उपायांश्चतुरः प्राह तान्दद्यान्मे स तत्कृते ॥ २४२ ॥

स्वेति । यः । हरिः । स्वस्मिन् । स्वभक्तानाम् । मनोवृत्तेः । स्थैर्यायाखंडस्थिरतायै चतुरश्चित्तस्निग्धताशौर्यभयवैराग्येति चतुःसंख्यान् । उपायान् । प्राह । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । तत्कृते स्वस्मिन्मन्मनोवृत्तिस्थिरतायै । तानुपायान् । दद्यात् ॥ २४२ ॥

स्वाभाविक्याः स्वभक्तानां प्रकृतेः संनिवर्तने ।
येनोक्तो हरिणोपायस्तं मे दद्यात्स सर्वथा ॥ २४३ ॥

स्वाभाविक्या इति। येन। श्रीहरिणा। स्वभक्तानाम्। स्वाभाविक्याः। प्रकृतेः स्वभावस्य। संनिवर्तने। उपायः प्रकृतिविनाशकोपदेष्टरि दृढविश्वासप्रीतितद्वचनावधारणात्मकोपायः। उक्तः। स श्रीहरिः। मे मह्यम्। सर्वथा। तमुपायम्। दद्यात् ॥ २४३ ॥

स्वस्यैकांतिकभक्तानां लक्षणं यत्प्रवेशनम्।
तेषामेव भवेत्स्वस्मिन् लक्षणं तस्य च स्फुटम् ॥ २४४ ॥

स्वस्येति। स्वस्य एकांतिकभक्तानाम्। लक्षणम्। तेषां स्वैकांतिकभक्तानामेव। स्वस्मिन्। यत्। प्रवेशनम्। भवेत्। तस्य च। लक्षणम्। स्फुटं यथा तथा ॥ २४४ ॥

यः श्रीहरिः स्वभक्तेभ्यः प्रोवाच करुणानिधिः।
कृत्वा मैकांतिकं स्वस्मिन्प्रवेशं तं ददातु सः ॥ २४५ ॥

य इति। करुणानिधिः। यः। श्रीहरिः। स्वभक्तेभ्यः। प्रोवाच। अभक्तास्तु मंत्रादिज्ञे धनादिप्रदे च विश्वसन्ति अभक्तास्तु तस्मिन्नणुमपि न विश्वसंतीत्युक्तिपूर्वं खट्वांगोपमया स्वैकांतभक्तलक्षणमाहातिकामिनः स्त्रियामतिलुब्धस्य धने वार्द्धकाप्तैकपुत्रस्य तत्र पुत्रे च यथा प्रवेशस्तथा प्रवेशस्तेषां मयीति लक्षणं चाहेत्यर्थः। स श्रीहरिः। मा माम्। एकांतिकं भक्तम्। कृत्वा। स्वस्मिन्। तं स्वोक्तविधम्। प्रवेशम्। ददातु ॥ १४५ ॥

स्वभक्तानां तु शिक्षार्थमुक्त्वा स्वांश्चतुरो गुणान्।
अभिप्रायं च दशमपंचमस्कंधयोः स्फुटम् ॥ २४६ ॥

स्वेति। स्वभक्तानाम्। शिक्षार्थम्। स्वान्स्वकीयान् चतुरश्चतुःसंख्यान्। गुणान्। सदैव रमणीयविषयेष्वरुचिः सर्वक्रियासु सदाऽऽत्मदर्शनं दिव्यसदासाकारत्वेन ब्रह्मधाम्नि स्थितः स्वयं भगवानेव सर्वकर्त्ताऽस्तीति दृढनिश्चयो दंभयुक्तभक्तेश्च रुचिरदंभिसत्यभक्तेषु रुचिश्चैतत्स्वगुणान्। उक्त्वा। स्फुटं यथा तथा। दशमपंचमस्कधयोः श्रीमद्भागवतैतत्स्कंधयोः। अभिप्रायं रहस्यम् ॥ २४६ ॥

श्रीहरिः प्राह यः स्वस्य सदा साकृतितां तथा।
भक्तिधर्मात्मजो मह्यं स दद्यात्स्वप्रियान् गुणान् ॥ २४७ ॥

श्रीति। तथा। सदा। स्वस्य। साकृतितां दिव्यसाकारतां च। यः। श्रीहरिः। प्राह भक्तिधर्मात्मजः। स श्रीहरिः। मह्यम्। स्वप्रियान्। गुणान्स्वोक्तचतुर्गुणान्। दद्यात् २४७॥

स्वाचारेण स्वभक्तानामपराधनिवृत्तये।
नित्यमेकोऽधिकः कार्यः प्रणामो दंडवत्त्विति ॥ २४८ ॥

स्वाचारेणेति। स्वस्य यदाचरणं तेन। स्वभक्तानाम् अपराधनिवृत्तये। नित्यम्। एकः। अधिको नित्यकर्त्तव्याद्विशेषः। दंडवत्। प्रणामः। कार्यः। इत्येवम् ॥ २४८ ॥

अशिक्षयत्स्वभक्तान् यः श्रीहरिः करुणार्णवः।
स मामवतु सततं स्वभक्तस्यापराधतः ॥ २४९ ॥

अशिक्षयदिति। करुणाया अर्णवः समुद्ररूपः। यः। श्रीहरिः। स्वभक्तान्। अशिक्षयत्। स श्रीहरिः। माम्। स्वभक्तस्य। अपराधतः सकाशात्। सततम् अवतु रक्षतु २४९॥

स्वस्य च स्वसतां सेवारीतिर्येन प्रदर्शिता।
स्वीयेभ्यः स हरिर्दद्यात्तत्सेवां मे तथाविधाम् ॥ २५० ॥

स्वस्येति। येन। स्वस्य। स्वसतां च। सेवारीतिः। मानस्यातिदुष्टतायास्तद्धीनानां दुर्लभतायाश्च प्रदर्शनपूर्वकं मानं हित्वा प्रीतिसहितसेवाविधानप्रकार इत्यर्थः। स्वीयेभ्यः। प्रदर्शिता। सः। हरिः। मे मह्यम्। तथाविधां स्वोक्तप्रकाराम्। तेषां स्वस्वकीयानां सेवाम्। दद्यात् ॥ २५० ॥

यथा स्वस्यैकैकरोम्णि संति नैकांडकोटयः।
यथा तत्र स्वयं नैकैः स्वरूपैरस्त्यवस्थितः ॥ २५१ ॥

यथेति। यथा। स्वस्य। एकैकरोम्णि। नैकांडकोटयोऽसंख्यब्रह्मांडानि। संति। यथाः च। तत्र तेष्वंडेषु। स्वयम्। नैकैरगणितैः। स्वरूपैः। अवस्थितः। अस्ति ॥ २५१ ॥

तथैव श्रीहरिः स्वेभ्यो भक्तेभ्यो योऽब्रवीत्प्रभुः।
ममेप्सितं स्वभक्तस्य संपूर्णं विदधातु सः ॥ २५२ ॥

तथेति। तथैव। स्वेभ्यः भक्तेभ्यः। प्रभुः सकलावतारव्यूहमूर्त्यादिधारणसमर्थः। यः। श्रीहरिः। अब्रवीत्। स श्रीहरिः। स्वभक्तस्य। मम। ईप्सितं मनोरथम्। संपूर्णम्। विदधातु ॥ २५२ ॥

स्वभक्तस्य गुणातीतस्थितेः स्वस्मिन् यथाविधा।
प्रीतिः स्यात्तां य ऊचेऽसौ श्रीहरिस्तां ददातु मे ॥ २५३ ॥

स्वेति। यः। गुणातीतस्थितेर्मायिकतमोरजःसत्त्वगुणानतिक्रम्य वर्त्तमानस्य। स्वभक्तस्य। स्वस्मिन्। यथाविधा यादृशी। प्रीतिः स्यात्। तां तथाविधां प्रीतिम्। ऊचे। असौ सः। श्रीहरिः। मे मह्यम्। तां स्वस्मिंस्तादृशीं प्रीतिम्। ददातु ॥ २५३ ॥

वर्ज्यसंगान्कार्यसंगान् लक्षणैराह यो हरिः।
आद्यसंगं न मे दद्याद्न्यसंगं ददातु सः ॥ २५४ ॥

वर्ज्येति। यः। हरिः। वर्ज्यो दूरतस्त्यजनीयः संगो येषामासुरीसंपदाढ्यानां भगवत्तद्भक्तगुणेषु दोषदर्शिनां तेषां द्रोहकारिणां दंभिनां च तान्। कार्यः संगो येषां दैवीसंपदाढ्यानां श्रीहरिप्रियाणां श्रीहरितद्भक्तक्रियासु गुणदर्शनान् च तांश्च। लक्षणैः। आह। स श्रीहरिः। मे मह्यम्। आद्याः प्रथमोक्ता ये आसुरीसंपदाढ्यास्तेषां संगं कायवाङ्मनोभिः कमपि संबंधम्। न। दद्यात्। अन्येऽनंतरं प्रोक्ता ये दैवीसंपदाढ्यास्तेषां संगं नित्यसहवासादिप्रसंगम्। ददातु ॥ २५४ ॥

साध्वादिस्वाश्रितजनशिक्षावाक्यानि येन तु।
हरिणोक्तानि च स्वस्य स्वसतां कर्म रोचकम् ॥ २५५ ॥

साध्विति। येन श्रीहरिणा। साध्वादयः परमहंसवर्णिधर्मवंश्यसद्गृहिणो ये स्वाश्रितजना निजाश्रितस्त्रीपुरुषास्तेषां तद्धिताय शिक्षावाक्यानि। उक्तानि। स्वस्य। स्वसतां च। रोचकं प्रीतिकरम्। कर्म ॥ २५५ ॥

अरोचकं च यत्कर्म फलमुक्तं तयोर्द्विधा ।
स्वशिक्षापालकं कुर्यात्सर्वथैव सदा स माम् ॥ २५६ ॥

अरोचकमिति । यच्च । अरोचकं स्वस्वकीयानामप्रीतिकरम् । कर्म द्विधा द्विप्रकारम् । तयो रोचकारोचककर्मणोः । फलं च । उक्तम् । स श्रीहरिः । सदा । माम् । सर्वथा । स्वशिक्षापालकं स्वेन भक्तहिताय कृतोपदेशानुसारेण वर्त्तिनमेव । कुर्यात् ॥ २५६ ॥

स्वस्यैकांतिकभक्तानां लक्षणं श्रेष्ठता तथा ।
स्वस्यैकांतिकधर्मस्य प्रियताऽतिशयेन च ॥ २५७ ॥

स्वस्येति । स्वस्य । एकांतिकभक्तानाम् । लक्षणमेकांतिकधर्माच्च्युतिरेव मरणं न देहेन तदित्यादिवेदनप्रभृतिलक्ष्म । तथा । श्रेष्ठता तेषां श्रेष्ठत्वं च । स्वस्य । अतिशयेन सर्वाधिकतया । एकांतिकधर्मस्य । प्रियता प्रेष्ठत्वं च । तल्लक्षणस्थापनप्रवर्त्तनार्थमनुयुगमिह स्वस्य नृनाट्यप्रदर्शनत्वादिति भावः ॥ २५७ ॥

ततः पतनहेतुश्च तत्फलं चातिदुःखदम् ।
उक्तं श्रीहरिणा येन स तं धर्मं ममावतु ॥ २५८ ॥

तत इति । ततस्तस्मादेकांतिकधर्मात् । पतनस्य हेतुर्भगवत्तद्भक्तदोषधीरूपकारणं च । अतिदुःखदम् । तेषामेकांतिकधर्मात्पतितानां फलं सर्वयक्षराक्षसयोनिप्राप्तिरूपपरिपाकदशा च । येन । श्रीहरिणा । उक्तमेतत्सर्वं गदितम् । स श्रीहरिः । मम । तं स्वातिप्रियैकांतिकम् । धर्मम् । अवतु परिपातु ॥ २५८ ॥

स्वसाधूनां मायिकार्थवासनात्यागशिक्षणम् ।
सहेतुकं च सोपायं येन श्रीहरिणा कृतम् ॥ २५९ ॥

स्वसाधूनामिति । येन । श्रीहरिणा । सहेतुकं हेतुसहितम् । सोपायमुपायसहितं च । स्वसाधूनां स्वाश्रितपरमहंसवर्णिपदातीनाम् । मायिका येऽर्था विषयास्तेषां वासनायाः त्यागस्य यच्छिक्षणं हितोपदेशस्तत् । कृतम् ॥ २५९ ॥

स्वभक्तानां स परमहितकारी दयार्णवः ।
हरतान्ममहृत्स्थास्ताः सर्वथैवाशु वासनाः ॥ २६० ॥

स्वभक्तानामिति । दयार्णवः । अत एव । स्वभक्तानाम् । परमहितकारी । स श्रीहरिः । सर्वथा । मम । हृत्स्था हृदयस्थिताः । ताः प्राकृतविषयसंबंधिनीः । वासनाः । आशु शीघ्रमेव । हरताद्विनाशयतु ॥ २६० ॥

स्मरतामनिशं स्वेषां स्वमूर्त्तिमहिमाऽधिकः ।
दर्शितो येन हरिणा स स्यान्मद्धृदि सर्वदा ॥ २६१ ॥

स्मरतामिति । येन । हरिणा । अनिशं सततम् । स्वमूर्त्तिम् । स्मरताम् । स्वेषां स्वाश्रितानाम् । अधिकः । महिमा । दर्शितः प्रेमानंदमुनिगीतस्वमूर्त्तिध्यानपद्यानि श्रुत्वा प्रसन्नीभूय सम्यग्वर्णित इत्यर्थः । स श्रीहरिः । सर्वदा । मद्धृदि । स्यात् । अखंडमूर्त्तिचिंतनं मद्धृदि भवेदित्यर्थः ॥ २६१ ॥

अमायिकां स्वमूर्त्तिं च स्मरतां मायिकाकृतीः ।
येनोक्तः फलभेदः श्रीहरिः सोऽस्तु मदंतरे ॥ २६२ ॥

अमायिकामिति । येन । अमायिकां नृभावत्वेन दर्शितेऽपि सदादिव्याम् । स्वमूर्त्तिम् । स्मरताम् । मायिकाकृतीः प्राकृताकारान् । स्मरतां च जनानाम् । फलभेदः । उक्तः । आद्यानां भवाब्धिमुच्य ब्रह्मधामप्राप्तिरूपाऽन्येषां घोरनिरयसंसृतिरूपा च फलतारतम्यता प्रोक्तेत्यर्थः । सः । श्रीहरिः । मम यदंतरमंतःकरणं तस्मिन् । अस्तु सदा निवासं करोतु ॥ २६२ ॥

शिक्षणार्थं स्वभक्तानां स्वरहस्यं य ऊचिवान् ।
श्रीहरिर्मे स दद्यात्तदनुवर्त्तनमन्वहम् ॥ २६३ ॥

शिक्षणार्थमिति । यः । स्वभक्तानाम् । शिक्षणार्थम् । स्वरहस्यमक्षरब्रह्मणा तादात्म्यं प्राप्य तन्मध्यस्थश्रीहरावेव दृढप्रीतितदन्यत्र मायिकविषयारुचित्वादिस्वसिद्धांतम् । ऊचिवान् सः । श्रीहरिः मे मह्यम् । अन्वहम् । तदनुवर्त्तनं स्वरहस्यानुसरणम् । दद्यात् ॥ २६३ ॥

सद्रूपेण स्थितेर्लक्ष्म स्वधर्मस्थितिमाह यः ।
स्वीयानां स हरिर्मह्यं तां ददातु स्थितिं दृढाम् ॥ २६४ ॥

सद्रूपेणेति । यः । स्वीयानां स्वभक्तानाम् । स्वधर्मस्थितिं स्वस्वधर्मरूपभगवद्धर्ममर्यादायां वर्त्तनमेव । सद्रूपेण स्वात्मनो ब्रह्मणैकभावेन । स्थितेर्वर्त्तनस्य । लक्षणम् । आह । सः । हरिः । मह्यम् । दृढाम् । तां ब्रह्मरूपेणावस्थानात्मिकाम् । स्थितिम् । ददातु ॥२६४ ॥

स्वभक्तत्यागिगृहिणां परस्परविरुद्धता ।
धर्माणां स्वप्रसन्नत्वं स्वधर्मैः श्रद्धया तथा ॥ २६५ ॥

स्वभक्तेति । स्वस्य भक्ता ये त्यागिनश्च गृहिणश्च तेषाम् । धर्माणाम् । परस्परविरुद्धता । स्वधर्मैः स्वस्वधर्मे वर्त्तनैरित्यर्थः । तथा । श्रद्धया च । स्वप्रसन्नत्वम् ॥ २६५ ॥

अनीर्ष्यया च तत्प्रोक्तं येन श्रीहरिणा स मे ।
स्वधर्मदृढतां श्रद्धामनीर्ष्यां प्रददातु च ॥ २६६ ॥

अनीर्ष्ययेति । अनीर्ष्यया श्रद्धया स्वसेवाकर्तृष्वनीर्ष्यया च । तत्स्वप्रसन्नत्वम् । येन । श्रीहरिणा । प्रोक्तम् । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । स्वधर्मे या दृढता ताम् । श्रद्धाम् । अनीर्ष्यां च । प्रददातु ॥ २६६ ॥

यो लक्ष्मोक्त्वा तु मोहस्य साधनं तन्निवर्त्तने ।
हरिः प्राह स्वमाहात्म्यबोधं तं स ददातु मे ॥ २६७ ॥

य इति । यः । मोहस्य । लक्ष्मस्वदोषाननुसंधानभगवत्तद्भक्तदोषदर्शित्वादिलक्षणम् । उक्त्वा । तस्य मोहस्य निवर्त्तने निवृत्तिकरणे । स्वमाहात्म्यबोधं सत्पुरुषसच्छास्त्रनिषेवया ज्ञातस्वमाहात्म्यरूपं साधनम् । प्राह । सः । हरिः । मे मह्यम् । तं मोहनिवृत्तिकृत्स्वमाहात्म्यबोधम् । ददातु ॥ २६७ ॥

यस्य स्वकीयभक्तस्य सत्संगः सर्वतोऽधिकः ।
स्यात्तस्य येन लक्ष्मोक्तं स हरिर्मे ददातु तम् ॥ २६८ ॥

यस्येति । येन । यस्य । स्वकीयभक्तस्य । सर्वतः । अधिकः । सत्संगः । स्यात् । तस्य स्वभक्तस्य । लक्ष्म । उक्तम् । सः । हरिः । मे मह्यम् । तं सत्संगम् । ददातु ॥ २६८ ॥

स्वभक्तशिक्षणार्थं यो दृष्टांतैः स्वमलौकिकम् ।
अंगमूचे स मे दद्याद्धरिस्तदनुवर्त्तनम् ॥ २६९ ॥

स्वभक्तेति । यः । स्वभक्तशिक्षणार्थम् । अलौकिकम् । स्वमंगं स्वस्वाभाविकीस्थितिं दृष्टांतैः । ऊचे । स हरिः । मे मह्यम् । तदनुवर्त्तनं स्वस्वाभाविकीस्थित्यनुसारेण वर्त्तनम् । दद्यात् ॥ २६९ ॥

स्वस्मिन्स्वभक्तैर्यः कार्यां प्रीतिं स्वोद्देशतो हरिः ।
प्राह स्वस्मिन्स मे दद्यात्प्रीतिं प्रीतोऽचलां सदा ॥ २७० ॥

स्वस्मिन्निति । यः । स्वभक्तैः । स्वस्मिन् । कार्याम् । प्रीतिम् । स्वोद्देशतः । प्राह । स हरिः प्रीतः । सन् । मे मह्यम् । सदा स्वस्मिन् । अचलाम् । प्रीतिम् । दद्यात् ॥ २७० ॥

ब्रह्मात्मना स्वभक्तानां त्वस्मिन् प्रीतेर्विधानकम् ।
दर्शितं येन स हरिः स्वस्मिन्मह्यं ददातु ताम् ॥ २७१ ॥

ब्रह्मेति । येन । स्वभक्तानाम् । ब्रह्मात्मना । प्रीतेः विधानकं कर्त्तव्यत्वम् । दर्शितम् । सः । हरिः । मह्यम् । स्वस्मिन् । तां प्रीतिम् । ददातु ॥ २७१ ॥

पुष्टेः स्वसंप्रदायस्य येनोक्तं साधनद्वयम् ।
स श्रीहरिस्तद्द्वयं मे तस्य पुष्ट्यै ददातु वै ॥ २७२ ॥

पुष्टेरिति । येन । स्वसंप्रदायस्य । पुष्टेः । साधनद्वयं स्वसंप्रदायेष्टदेवजन्मचरित्रगुण-माहात्म्यग्रंथसंप्रदायस्थजनसधर्मभक्त्याचरणेतिकारणद्वयम् । उक्तम् । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । तस्य स्वसंप्रदायस्य । पुष्ट्यै पुष्ट्यर्थम् । तद्द्वयं साधनद्वयम् । वै निश्चितम् । ददातु ॥ २७२ ॥

माहात्म्यसहितं स्वस्मिन् स्वभक्तेषु च साधुषु ।
स्वैः कार्यां प्राह यः प्रीतिं स हरिस्तां ददातु मे ॥ २७३ ॥

माहात्म्येति । यः । स्वस्मिन् । स्वभक्तेषु । साधुषु च । माहात्म्यसहितं यथा तथा । स्वैः स्वाश्रितैः । कार्याम् । प्रीतिम् । प्राह सः । हरिः । मे मह्यम् । तां स्वस्वसत्सु समाहात्म्यप्रीतिम् । ददातु ॥ २७३ ॥

विक्षेपाबाधसद्धेतुं स्वभक्तौ यो विचारकम् ।
स्वभक्तानां च माहात्म्यं तेषु वर्त्तनरीतिकाम् ॥ २७४ ॥

विक्षेपेति । यः । स्वस्य या भक्तिस्तस्याम् । विक्षेपस्याबाधो यद्विचारेण विक्षेपः पीडाकरो न भवेत्तस्य सन्समीचीनो हेतुर्हेतुभूतस्तम् । विचारकं सद्विचारम् । स्वभक्तानाम् । तेषु स्वभक्तेषु । वर्त्तनरीतिकां वर्त्तनप्रकारं च ॥ २७४ ॥

स्वभक्तान् श्रीहरिः प्राह दयादिगुणसागरः ।
विचारादित्रयं दद्यादेतन्मह्यं सदैव सः ॥ २७५ ॥

स्वेति । स्वभक्तान्प्रति । प्राह । दयादिगुणसागरः । सः । श्रीहरिः । मह्यम् । सदैव । एतत्स्वोक्तम् । विचारादित्रयम् । दद्यात् ॥ २७५ ॥

गुणास्त्रयः स्वभक्तानां दुर्लभाः श्रेष्ठयोः स्वयोः ।
भक्तयोर्गृहिसाध्वोश्च लक्षणं माननीयता ॥ २७६ ॥
प्रतिष्ठितजनस्यात्र प्रोक्तान्येतानि येन तु ।
हरिणा स यथायोग्यं ददात्वेतानि मे प्रभुः ॥ २७७ ॥

गुणा इतिं । प्रतिष्ठितेति । येन । हरिणा । स्वभक्तानाम् । दुर्लभाः । त्रयः स्वस्वनियमभगवन्निश्चयभागवतपक्षपातेतित्रिसंख्याकाः । गुणाः । श्रेष्ठयोः । गृहिसाध्वोर्गृहाश्रमस्थत्यागाश्रमस्थयोः स्वयोः स्वकीययोः । भक्तयोः । लक्षणं च । अत्रास्मिंल्लोके । यथायोग्यम् । प्रतिष्ठितजनस्य । माननीयता सत्कारकर्त्तव्यता च । एतानि त्रीणि । प्रोक्तानि । प्रभुः । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । एतानि स्वधर्मादिसर्वाणि । ददातु ॥ २७६–२७७ ॥

अंगत्रयं स्वभक्तैस्तु साध्यं लक्षणतोऽब्रवीत् ।
यो हरिः स ददात्वेतत् त्रयं मह्यं दयानिधिः ॥ २७८ ॥

अंगेति । यः । हरिः । स्वभक्तैः । त्ववश्यम् । साध्यं स्वेषु परिपक्वतया संपादनीयम् । अंगत्रयमात्मनिष्ठापातिव्रत्यदास्येत्यंगत्रिकम् । लक्षणतः । अब्रवीत् । आदौ मम पितामहायोध्याप्रसादरघुवीरयोः प्रश्नयोरुत्तरे कृत्वाऽनंतरमेतदंगत्रयं विविच्य तेष्वेकस्य दृढता त्ववश्यं भक्तैः कार्या तत्रैकतममप्यंगं यस्य न दृढं तेन यत्नतः सत्संगनियमाः सदा पाल्याः । अन्यथा सत्संगात्स भ्रष्टः स्यादथ च तेनेतदंगत्रिकोपेताः सज्जना अनुवृत्त्या सेव्यास्तेन च स कृतार्थो भवेदित्यादिप्राज्यहितोपदेशमकरोदित्यर्थः । एषा टीकाकारोक्तिर्ज्ञेया । दयानिधिः । स श्रीहरिः । मह्यम् । एतत् त्रयमात्मनिष्ठप्रीतिदास्येत्यंगत्रिकम् । ददातु ॥ २७८ ॥

जीवादिज्ञानलक्ष्मोक्ता स्वसतां सेवनस्य तु ।
माहात्म्यं येन हरिणा प्रोक्तं तन्मे ददातु सः ॥ २७९ ॥

जीवेति । येन हरिणा । जीवादीनां जीवेंद्रियांतःकरणानां यज्ज्ञानं पृथक् पृथक्त्ववेदनं तस्य लक्ष्म लक्षणम् । तुशब्दाज्ज्ञानबलसंपादनसाधनं च । स्वस्य सतामेकांतिकभक्तानाम् । सेवनस्य । परिचर्यायाः । माहात्म्यं च । प्रोक्तम् । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । तत्स्वेन गदितं सर्वम् । ददातु ॥ २७९ ॥

सर्वावतारधारित्वं सर्वकारणताऽऽत्मनः ।
येनोक्ता श्रीहरिः सोऽस्तु सदैव मम मानसे ॥ २८० ॥

सर्वेति । येन । आत्मनः । स्वस्य । सर्वावतारधारित्वम् । सर्वेषां पुरुषतदुत्पन्नानंतब्रह्मांडाधिपत्यादीनां कारणता च । उक्ता । सः । श्रीहरिः । मम । मानसे । सदैव अस्तु तिष्ठतु ॥ २८० ॥

मोहवर्जनपूर्वं तु स्वस्मिन्नैकांतिको स्वकैः ।
येनोक्ता हरिणा कार्या भक्तिस्तां मे ददातु सः ॥ २८१ ॥

मोहेति । येन । हरिणा । स्वकैः स्वभक्तैः । मोहस्य स्वभक्तकृतसेवां स्वीकर्तुं मनुष्यभावेन वर्त्तमाने स्वस्मिन्स्वसमानतया दोषारोपणरूपाज्ञानस्य वर्जनपूर्वं यथा तथा । स्वस्मिन् । कार्या । एकांतिकी । भक्तिः । उक्ता । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । तां स्वोक्तां भक्तिम् । ददातु ॥ २८१ ॥

यः पृष्ट्वा षण्महासाधून् प्रश्नान् कृत्वोत्तराणि तान् ।
हर्षयामास स हरिर्हर्षदोऽस्तु सदा मम ॥ २८२ ॥

य इति । यः । षट् संख्याकान् । महासाधूनानंदानंदमुनिनित्यानंदमुनि ब्रह्मानंदमुनिगोपालानंदमुनिमुक्तानंदमुनिशुकानंदमुनीत्याख्यमहामुनीन् । प्रश्नान् । पृष्ट्वा । उत्तराणि तत्प्रतिवचनानि । कृत्वा । तान्मुनीन्द्रान् । हर्षयामास । सः हरिः । मम । सदा हर्षद आनंदप्रदः । अस्तु ॥ २८२ ॥

स्वेषु ब्रह्मस्वरूपेषु स्वस्मिन् भेदो यथाऽक्षरे ।
स्वपदे येन हरिणा प्रोक्तो ध्येयोऽस्तु मे स वै ॥ २८३ ॥

स्वेष्विति । येन । हरिणा । अक्षरेऽक्षरब्रह्माख्ये । स्वपदे निजधाम्नि । स्वस्मिन् । ब्रह्मस्वरूपेषु । स्वेषु स्वीयैकांतभक्तेषु च । स्वधामस्थस्वस्वकीयेष्वित्यर्थः । यथा यथावत् । भेदः स्वामिसेवकभावः । प्रोक्तः । स वै स एवावतारश्रीपुरुषोत्तमसहजानंदस्वामी । मे । ध्येयोऽखंडब्रह्मात्मना ध्यातुं योग्यः । अस्तु ॥ २८३ ॥

यः स्वाश्रितान्स्ववचनामृतपानतृप्तान्निष्कारणातिकरुणामयमूर्त्तिरीशः ।
चक्रेऽक्षराख्यपदवास उरुश्रवास्तं श्रीभक्तिधर्मतनयं पितरं नमामि ॥२८४॥

इति मध्यमप्रकरणं समाप्तम्

य इति । अक्षराख्यपदे वासस्तदधिपतितया निवासो यस्य सः । उरूणि श्रवांसि यशांसि यस्य सः । निष्कारणा निष्प्रयोजना याऽतिकरुणा तन्मयी मूर्त्तिर्यस्य सः । ईशः सर्वेश्वरः यः । स्वाश्रितान् । स्ववचनामृतपानतृप्तान् । चक्रे । श्रीभक्तिधर्मतनयम् । पितरं मज्जनकम् । तं श्रीहरिकृष्णभगवंतम् । अहम् । नमामि ॥ २८४ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमध्यमप्रकरणोक्ततरंगाः समाप्ताः ॥

अथ वृत्तालयोक्ततरंगाः प्रारभ्यन्ते

निर्विकल्पस्थितिमतः स्वभक्तस्य तु लक्षणम् ।
जयार्थोद्यमनं तस्यापकस्य च मनोरिपोः ॥ २८५ ॥

निर्विकल्पेति । निर्विकल्पा स्थितिर्विद्यतेऽस्येति तथोक्तस्य । स्वभक्तस्य । लक्षणम् । अपक्वस्य । तस्य स्वभक्तस्य च । मनोरिपोर्मनोरूपशत्रोः । जयार्थं पराजयार्थमुद्यमनमुद्यमः ॥ २८५ ॥

येन श्रीहरिणा प्रोक्तमेतद् द्वितयमात्मनः ।
भक्तेभ्यः स च मे दद्यान्निर्विकल्पस्थितिं दृढाम् ॥ २८६ ॥

येनेति । एतत् । द्वितयम् । आत्मनः स्वस्य । भक्तेभ्यः । येन । श्रीहरिणा । प्रोक्तम् । स च श्रीहरिः । मे मह्यम् । दृढाम् । निर्विकल्पस्थितिम् । दद्यात् ॥ २८६ ॥

सदा साकृतिताज्ञानं स्वस्य स्वप्रीतिकारणम् ।
वेदादिसारं यः प्राह सोऽव्यात्तन्मे दृढं हरिः ॥ २८७ ॥

सदेति । यः । स्वस्य या प्रीतिस्तस्याः कारणम् । वेदादीनां सारं सारभूतं च । स्वस्य । सदा । साकृतितायाः साकारत्वस्य यज्ज्ञानं तत् । प्राह । सः । हरिः । मे । दृढम् । तत्स्वसाकारस्वरूपज्ञानम् । अव्याद्रक्षतु ॥ २८७ ॥

धर्माद्यंगत्रयावाप्तिहेतोर्लक्ष्म गुणस्य च ।
पराऽपरेति भेदेन द्विविधं भक्तिलक्षणम् ॥ २८८ ॥

धर्मेति । धर्माद्यंगत्रयाणां याऽवाप्तिः प्राप्तिस्तस्या हेतोः । गुणस्य स्वमाहात्म्यज्ञानाढ्यभक्त्याख्यस्य लक्ष्म । परा । अपरा । इति । भेदेन । द्विविधम् । भक्तिलक्षणं च ॥ २८८ ॥

प्राप्तेः स्वस्य पराभक्तेर्हेतूनां स्वसतां च यः ।
लक्ष्माण्याह हरिर्दद्यात्स मे भक्तिपरां स्वकाम् ॥ २८९ ॥

प्राप्तेरिति । स्वस्य । पराभक्तेः । प्राप्तेः । हेतूनाम् । स्वस्य ये संतस्तेषाम् । लक्ष्माणि च । यः । हरिः । आह । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । स्वकाम् । भक्तिम् । दद्यात् ॥ २८९ ॥

मुख्यं साधनमुक्त्वा यः स्वभक्तस्य तु योगिनः ।
वृत्तिमाह हरिर्दद्यात्तत्तां मे स दयानिधिः ॥ २९० ॥

मुख्यमिति । यः । हरिः स्वभक्तस्य । मुख्यम् । साधनं साधुलक्षणाख्यं साधुसंगतिलक्षणाख्यम् । उक्त्वा । योगिनः । वृत्तिं स्वध्यानस्थितिम् । आह । दयानिधिः । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । साधनम् । तां स्वोक्तयोगिवृत्तिं च । दद्यात् ॥ २९० ॥

कृत्वा चतुर्णां प्रश्नानामुत्तराणि तु यो हरिः ।
स्वभक्तान्नंदयामास स आनंदप्रदोस्तु मे ॥ २९१ ॥

कृत्वेति । यः । हरिः चतुर्णाम् । प्रश्नानां स्वमायातरणप्रकारः स्वप्रपन्नस्य लक्षणं कनिष्ठो यैः साधनैः सद्य उत्तमः स्याच्चेत्यनुयोगानाम् । कृत्वा । स्वभक्तान् । नंदयामासानंदयत् । स श्रीहरिः । मह्यम् । आनंदप्रदः अस्तु ॥ २९१ ॥

स्वातंत्र्यं यो हरिः प्राह स्वेच्छायाः कर्मकालयोः ।
अस्वातंत्र्यं यथावत्स स्वस्मिन् भक्तिं ददातु मे ॥ २९२ ॥

स्वातंत्र्यमिति। यः। हरिः। स्वस्य येच्छा तस्याः। स्वातंत्र्यम्। कर्म च कालश्च तयोः अस्वातंत्र्यं च। यथावत्। प्राह। स श्रीहरिः। मे मह्यम्। स्वस्मिन् भक्तिम्। ददातु ॥ २९२ ॥

यो दैवतात्म्युपायं च स्वान्वयव्यतिरेकयोः।
भेदं प्राह स दद्यान्मे भक्तिं स्वैकांतिकीं हरिः ॥ २९३ ॥

य इति। यः देवतात्म्युपायमासुराणां दैवीसंपदाढ्यभवसाधनम्। स्वस्य योऽन्वयश्च व्यतिरेकश्च तयोः। भेदं च प्राह। सः। मे मह्यम्। स्वैकांतिकीम्। भक्तिम्। दद्यात् २९३॥

स्वभक्तयोगिनो ध्यानाचलस्थितिरुदीरिता।
स्वमूर्त्तौ येन हरिणा तां ददातु स्थितिं स मे ॥ २९४ ॥

स्वभक्तेति। येन। हरिणा। स्वमूर्तौ। स्वस्य भक्तो यो योगी तस्य। ध्यानाचलस्थितिः। उदीरिता। स श्रीहरिः मह्यम्। तां स्वमूर्त्तौ। ध्यानात्मिकाम्। स्थितिम्। ददातु ॥ २९४ ॥

गुणात्मकसुखस्याथ स्वनिर्गुणसुखस्य च।
येनोक्तो भोगभेदो मे हरिर्दद्यात्स तन्निजम् ॥ २९५ ॥

गुणात्मकेति। येन गुणात्मकं मायिकं यत्सुखं तस्य। अथ। स्वस्य यन्निर्गुणसुखं तस्य च भोगभेदः। मायिकं सुखं बहुकालभुक्तमपि क्षणकालभुक्तं स्वनिर्गुणसुखं सहस्राब्दभुक्तमिवेति तयोः पृथग्भाव इत्यर्थः। उक्तः। सः। हरिः मे मह्यम्। निजम्। तन्निर्गुणसुखम्। दद्यात् ॥ २९५ ॥

द्विविधैरवतीर्णस्य स्वरूपैः स्वस्य चाश्रयात्।
उक्तं श्रेयो नृणां येन हृदयेऽस्तु हरिः स मे ॥ २९६ ॥

द्विविधैरिति। येन। द्विविधैः नृनाट्येऽपि नृपनाट्यसाधुनाट्येति द्विप्रकारैः। स्वरूपैः अवतीर्णस्य प्राकट्यमाप्तस्य। स्वस्य। आश्रयात्। नृणाम्। श्रेयः कल्याणम्। उक्तम्। सः। हरिः। मे। हृदये। अस्तु ॥ २९६ ॥

स्वभक्तान् श्रीहरिर्यस्तु रसालैः स्ववचोऽमृतैः।
सानंदान्विदधे सोऽस्तु ममानंदप्रदः प्रभुः ॥ २९७ ॥

स्वभक्तानिति। यः। श्रीहरिः। स्वभक्तान्। रसालै रसयुक्तैः। स्ववचोऽमृतैः स्वस्वभक्तब्राह्मणदुर्बलद्रोहकृज्जीवनाशभवनं च जीवनाशप्रकारश्च तेषामग्रे मानरक्षिणामप्यासुरभावापत्तिश्च शास्त्रपुराणविदामपि वृत्त्यर्थं सदध्ययनत्वान्मुमुक्षारहितत्वाच्च स्वोपमया भगवत्तदीयमाहात्म्यज्ञानात्स्वार्थंमोक्षमार्गात्कामाद्यरयस्ताम्। पातयंत्येव च ब्रह्मस्थित्या स भगवदेकांतिकमहासाधुष्वसाधारणप्रीतिपूर्वकं तत्सेवया तत्समानस्थितिप्राप्तिस्तन्माहात्म्यज्ञानं च भवेदित्यादिस्ववाक्यपीयूषैरित्यर्थः। आनंदेन सहिताः सानंदास्तान्। विदधे। प्रभुः। स श्रीहरिः। मम। आनंदप्रदः अस्तु ॥ २९७ ॥

स्वस्य निश्चययोः पूर्णापूर्णयोर्लक्षणे हरिः ।
सहेतुके य ऊचेऽसौ स्वं पूर्णं तं क्रियान्मयि ॥ २९८ ॥

स्वस्येति । यः । हरिः । स्वस्य । पूर्णश्चापूर्णश्च तयोः । निश्चययोः । सहेतुके हेतुसहिते लक्षणे । ऊचे । असौ स श्रीहरिः । मयि । स्वं स्वकीयम् । तं निश्चयम् । पूर्णम् । क्रियात् २९८॥

समाधेर्भवने हेतुस्वमूर्त्तिं यो हरिर्जगौ ।
व्यापकत्वं च मूर्त्तस्य स्वमद्धृदि सोऽस्तु वै ॥ २९९ ॥

समाधेरिति । यः । हरिः । समाधेः । भवने । हेतुं हेतुभूताम् । स्वमूर्त्तिं श्रद्धया सप्रेम निरीक्षितसाक्षात्स्वतनुम् । मूर्त्तिमतः । स्वस्य । व्यापकत्वं महासमर्थत्वात् । स्वानन्यसाधारणैश्वर्येण तथैकः सन्ननंतरूपधारणैश्च सर्वत्र व्यापकत्वं च । जगौ प्रोचे । स वै स एव श्रीहरिः । मद्धृदि । अस्तु ॥ २९९ ॥

कुपात्रस्य सुपात्रत्वमुक्त्वा तुर्यः स्वयोगतः ।
हेतुं समाधौ तच्चोचे दृगग्रे सोऽस्तु मे हरिः ॥ ३०० ॥

कुपात्रस्येति । यः । कुपात्रस्य । तुर्मनुष्यस्य । स्वानां स्वस्वकीयानां यो योगो गुणग्रहणादिसंबंधस्तेन । सुपात्रत्वम् । उक्त्वा । समाधौ समाधिभवने । हेतुं कारणभूतम् । तत्सुपात्रत्वं च । ऊचे । सः । हरिः । मे । दृगग्रे । अस्तु सदा तिष्ठतु ॥ ३०० ॥

दैवासुरत्वे संगं च स्वसाधुक्रुधनुग्रहौ ।
यो हेतून्प्राह स हरिर्दैवत्वं मे दृढं क्रियात् ॥ ३०१ ॥

दैवेति । यः । दैवासुरत्वे दैवत्वे आसुरत्वे च । संगं दैवासुरसमागमम् । स्वस्य ये साधव एकांतिकभक्तास्तेषां क्रुध् कोपश्चानुग्रहः प्रसन्नता च तौ च । तानित्यर्थः । हेतून् हेतुभूतान् । प्राह । सः । हरिः । मे मम । दैवत्वं दैवीसंपदाढ्यत्वम् । दृढम् । क्रियात् ॥ ३०१ ॥

शास्त्रिद्विजादिभक्तेभ्यः स्वस्य हार्दं तु यो हरिः ।
अब्रवीत्स करोत्वेव मां स्वहार्दानुसारिणम् ॥ ३०२ ॥

शास्त्रीति । यः । हरिः । शास्त्रिणो ये द्विजा वटपत्तनवासिब्राह्मणास्त आदयो येषां ये भक्तास्तेभ्यः । स्वस्य । हार्दम् । धनिनां राज्ञां च धनराज्यमदोऽस्माकं तु त्यागभक्तिमदश्चास्त्यतः परस्परानुरागो न भवेदित्युक्त्वा तद्दत्तधनग्रामादौ मे लालसा नास्ति किंतु सा तु केवलसाक्षात्कृष्णध्याने एवास्ति ध्याने यादृक्सौख्यं तादृग्धनराज्यादौ नास्त्यतो भगवद्भक्तौ मुमुक्षुसत्संगिमत्संगरक्षणे च ममाग्रहोऽस्तीत्यादिस्वहृद्गताभिप्रायमित्यर्थः । अब्रवीत् । स श्रीहरिः । माम् । स्वाहार्दानुसारिणं तदनुसारेण वर्त्तिनमेव । करोतु ॥ ३०२ ॥

वृद्धौ सत्संगिनां त्राणे समर्थोऽपि स्वयं हरिः ।
स्वहार्दं योऽवदत्स्वेषां शिक्षार्थं सोऽस्तु मे हृदि ॥ ३०३ ॥

वृद्धाविति । यः । हरिः । सत्संगिनां स्वस्वकीयाश्रितानाम् । वृद्धौ 'वृद्धिस्त्राणे रक्षणे च ।' स्वयम् । समर्थः । अपि । स्वेषां स्वभक्तानाम् । शिक्षार्थम् । स्वहार्दम् । अवदत् । स श्रीहरिः मे । हृदि । अस्तु ॥ ३०३ ॥

यो जितेंद्रियतायास्तु प्रकारं स्वसतां स्फुटम् ।
निवृत्तधर्मनिष्ठेभ्यः साधुभ्यः केवलं तथा ॥ ३०४ ॥

य इति । यः । स्फुटं यथा तथा । स्वसतां स्वभक्तानाम् । जितेंद्रियतायाः प्रकारम् । तथा । केवलम् । निवृत्तिधर्मनिष्ठेभ्यः । साधुभ्यः सकाशात् ॥ ३०४ ॥

स्वभक्तानां त्यागिनां तु श्रेष्ठत्वं साधनान्वितम् ।
सहेतुकं हरिः प्राह स धत्तां तां च तन्मयि ॥ ३०५ ॥

स्वेति । साधनान्वितं स्वनियमेषु दृढत्वेन वर्त्तनरूपसाधनसहितम् । त्यागिनां त्यागाश्रमस्थानाम् । स्वभक्तानां स्वस्वकीयभक्त्यात्मकप्रवृत्तौ वर्त्तमानानां तेषाम् । श्रेष्ठत्वं च । सहेतुकं हेतुसहितम् । प्राह । सः । हरिः । मयि । तां जितेंद्रियताम् । तच्छ्रेष्ठत्वं च । धत्तामर्पयताम् ॥ ३०५ ॥

वेद्यं स्वभक्तैः सकलैर्योऽवश्यं लक्षणं हरिः ।
प्रोचे स्वसंप्रदायादेः परोक्षत्वेन तत्र च ॥ ३०६ ॥

वेद्यमिति । यः । हरिः । सकलैस्त्यागिगृहिसमग्रैः । अवश्यम् । वेद्यं ज्ञातुं योग्यम् । स्वसंप्रदायादेः । लक्षणम् । परोक्षत्वेन । प्रोचे । तत्र तस्मिन्नवश्यवेद्ये ॥ ३०६ ॥

प्रत्यक्षस्य परोक्षस्य स्वस्य रूपस्य च स्फुटम् ।
ज्ञानं यथार्थतः प्राह तज्ज्ञानं मे ददातु सः ॥ ३०७ ॥

प्रत्यक्षस्येति । प्रत्यक्षस्य परोक्षस्य च । स्वस्वरूपस्य । ज्ञानं च । स्फुटं यथा तथा । यथार्थतः । प्राह । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । तत्स्वस्वरूपसंबंधि । ज्ञानम् । ददातु ॥ ३०७ ॥

स्वभक्तैः सर्वथा स्वस्मिन् कार्यां प्रीतिं स्वसत्सु च ।
यः प्राह स हरिर्दद्यात्तां स्वस्मिन्मे स्वसाधुषु ॥ ३०८ ॥

स्वभक्तैरिति । यः । स्वभक्तैः । सर्वथा । अमायिकसुखयोः सारासारौ ज्ञात्वा ब्रह्मांडजं सौख्यं काकविष्ठोपमं च मत्वेत्यर्थः । स्वस्मिन् । स्वसत्सुखैकांतिकभक्तेषु च । कार्याम् । प्रीतिम् । प्राह । सः । हरिः । मे मह्यम् । स्वस्मिन् । स्वसाधुषु च । तां प्रीतिम् । दद्यात् ॥ ३०८ ॥

कामादीनां समुन्मूलसाधनं ज्ञानमाह यः ।
स्वभक्तान् स हरिर्मह्यं ददातु ज्ञानमेव तत् ॥ ३०९ ॥

कामेति । यः । स्वभक्तान् । कामादीनां रजोगुणोत्पन्नकामतमोगुणोत्पन्नक्रोध-लोभानाम् । तदाद्यधर्मसर्गाणामित्यर्थः । सम्यक्सर्वथा यदुन्मूलमुन्मूलनमंतःकरणाद्विनाशनं तस्य साधनं साधनभूतम् । ज्ञानं सारासारविवेकावबोधनम् । आह जनकनृपतिदृष्टांतेनो-वाच । सः । हरिः । मह्यम् । तत्स्वोक्तमेव । ज्ञानम् । ददातु ॥ ३०९ ॥

यः श्रीहरिर्भक्तजनान्निजान्प्रभुः स्ववाक्यपीयूषरसैर्महामुदः ।
चकार कारुण्यनिधिः पिता स मे ददातु भक्तिं परमां स्वपादयोः ॥३१०॥

इति वृत्तालयोक्ततरंगाः समाप्ताः

य इति । प्रभुर्महासमर्थः । अत एव । कारुण्यनिधिः । यः । श्रीहरिः । निजान् भक्तजनान् । स्ववाक्यपीयूषरसैः । महामुदोऽतिशयानंदाढ्यान् । चकार पिता मम जनकः । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । स्वपादयोः । परमां श्रेष्ठाम् । भक्तिम् । ददातु ॥ ३१० ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धौ वृत्तालयोक्ततरंगाः समाप्ताः ॥

श्रीनगरोक्ततरंगाः प्रारभ्यन्ते

यः स्वकीयध्यानयोगमाहात्म्यमवदद्धरिः ।
स मे ध्याने सदैवास्तु प्रत्यक्षः पुरुषोत्तमः ॥ ३११ ॥

य इति । यः । स्वकीयध्यानयोगस्य यन्माहात्म्यं तत् । अवदत्स्वाश्रितान्प्रोचे । तत्सिद्धेः साधनमप्यवददिति ज्ञेयम् । पुरुषोत्तमः सः । मे । ध्याने । सदैव । प्रत्यक्षः । अस्तु ॥ ३११ ॥

स्वीयस्य ज्ञानिभक्तस्य श्रेष्ठत्वं स्वान्यभक्ततः ।
येनोक्तं हरिणा कुर्याज्ज्ञानिभक्तं स मां निजम् ॥ ३१२ ॥

स्वीयस्येति । येन । हरिणा । स्वस्य योऽन्यभक्तोऽवस्थात्रयगुणत्रयाढ्यः सन्स्वस्मिन्प्रीतिमांस्तस्मात् । स्वीयस्य ज्ञानिभक्तस्य मायिकोपाधिं त्यक्त्वा ब्रह्मस्वरूपेण स्वस्मिन्प्रीतिमतस्तस्य । श्रेष्ठत्वम् । उक्तम् । स श्रीहरिः । माम् । निजम् । ज्ञानिभक्तं स्वोक्तश्रेष्ठलक्षणाढ्यम् । कुर्यात् ॥ ३१२ ॥

स्वीयस्वोपशमस्थस्य लक्ष्मोपशमसाधनम् ।
यश्चाह स हरिः कुर्यान्मां सदोपशमस्थितम् ॥ ३१३ ॥

स्वीयस्येति । यः । उपशमस्थस्य । स्वमूर्त्तिध्यानाज्ज्ञातेन येन संसृतिकारणविषयासक्तिर्विनश्येत्तथाभूतोपशमस्थितस्येत्यर्थः । स्वीयस्य स्वभक्तस्य । लक्ष्म लक्षणम् । उपशमस्य यत्साधनं तच्च । श्रेष्ठांस्तदुपायानित्यर्थः । आह तदुपायनिष्ठमुकुंदानंदरत्नजिद्धर्मवंश्यानां दृष्टांतप्रदर्शनैः प्रोवाचेत्यर्थः । सः । हरिः । माम् । सदा । उपशमस्थितम् । कुर्यात् ॥ ३१३ ॥

लक्ष्मीपुरे स्वीयपदाब्जभक्तैः सचंदनैर्यः स्थलपद्महारैः ।
तच्छेखरैः पूजित आदरेण पिता स मे श्रीहरिरस्तु चित्ते ॥ ३१४ ॥

इति श्रीनगरोक्ततरंगाः समाप्ताः

लक्ष्मीति । यः । लक्ष्मीपुरे । स्वीयपदाब्जभक्तैः आदरेण सादरं यथा तथा । सचंदनैः । स्थलपद्महारैः । तच्छेखरैश्च । पूजितः । पिता मज्जनकः । सः । श्रीहरिः । मे । चित्ते । अस्तु ॥ ३१४ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिंधौ श्रीनगरोक्ततरंगाः समाप्ताः ॥

अथांत्यप्रकरणोक्ततरंगाः प्रारभ्यन्ते

साधनं स्वस्य भक्तौ यद्विघ्नाभावे तथांऽगयोः ।
ज्ञानप्रीत्योर्लक्षणे च येनोक्ते हरिणा स्फुटम् ॥ ३१५ ॥

साधनमिति । येन । हरिणा । स्वस्य । भक्तौ । विघ्नाभावे विघ्नकृदसद्देशकालक्रिया-संगादीनां योगेऽपि तदभवने । यज्ज्ञानवैराग्यात्मकम् । साधनम् । तत् । उक्तम् । तथा । ज्ञानप्रीत्योरेतत्संज्ञयोः । अंगयोः स्वाभाविकस्थित्योः । लक्षणे च । स्फुटं यथा तथा । उक्ते ॥ ३१५ ॥

स्वकीयशिक्षापत्र्याश्च पाठादीनामवश्यता ।
येनोक्ता सोऽस्तु मे स्वांते भक्तिधर्मसुतोऽन्वहम् ॥ ३१६ ॥

स्वकीयेति । येन च । स्वकीया स्वविरचिता या शिक्षापत्री तस्याः । पाठादीनां प्रत्यहं वाचनश्रवणार्चनानाम् । अवश्यता नियमेनावश्यकरणीयता । उक्ता । भक्तिधर्मसुतः । स श्रीहरिः । अन्वहम् । मे । स्वांते हृदये । अस्तु ॥ ३१६ ॥

मायिकेऽर्थेऽखिले प्रीतिर्न स्यात्स्यात्सर्वथैव सा ।
स्वस्मिन् येन तदूचे यः साऽस्तु तस्मिन्हरौ मम ॥ ३१७ ॥

मायिक इति । यः । मायिके प्रकृतिजन्ये । अखिले समग्रे । अर्थे जागते पदार्थे । येन सत्संगारंभजातस्वांगविलोकनेन । प्रीतिः । सर्वथा । न । स्यात् । सा प्रीतिः । स्वस्मिन्नेव । स्यात् । तत् । ऊचे स्वानब्रवीत् । तस्मिन् । हरौ । मम । सा प्रीतिः । अस्तु ॥ ३१७ ॥

दयास्नेहौ स्वभक्तस्य ब्रह्मरूपस्य यः सदा ।
ऊचे स्वस्मिंन्स्वभक्तेषु स हरिर्मे ददातु तौ ॥ ३१८ ॥

दयेति । यः । ब्रह्मरूपस्य । स्वभक्तस्य । स्वस्मिन् । स्वभक्तेषु च । सदा नैरंतर्येण स्थायिभूतौ । दया च स्नेहश्च तौ । ऊचे । ब्रह्मरूपस्याप्यभक्तस्य तु स्वस्वकीयेषु तौ नेत्यप्यूचे । सः । हरिः । मे मह्यम् । तौ स्वस्वकीयेषु दयास्नेहौ । ददातु ॥ ३१८ ॥

बाधितस्यानुवृत्तिं तु स्वभक्तस्यांतरे स्थिताम् ।
सामान्यसत्तया जीवं विशेषसत्तया तथा ॥ ३१९ ॥

बाधितस्येति । स्वभक्तस्य । अंतरेंऽतःकरणे स्थिताम् । बाधितस्य मिथ्यात्वेन ज्ञातस्यार्थस्य । अनुवृत्तिमनुवर्त्तनम् । तथा । जीवम् । सामान्यसत्तया । विशेषसत्तया च ॥३१९॥

स्थितं देहे स्वकीये च दृष्टांतकथनेन यः।
स्वीयेभ्यः प्राह स हरिर्मज्जीवे वर्त्ततां सदा॥ ३२०॥

स्थितमिति। स्वकीये। देहे। स्थितं तथा। स्वीयेभ्यः। दृष्टांतकथनेन। यः। हरिः। मज्जीवे ब्रह्मरूपमदात्मनि। सदा। वर्त्ततम्॥ ३२०॥

निर्विघ्नायाः सविघ्नायाः स्वभक्तेर्लक्षणे तु यः।
निष्कामस्य सकामस्य स्वभक्तस्यावसानतः॥ ३२१॥

निर्विघ्नाया इति। यः। निर्विघ्नायाः। सविघ्नायाश्च। स्वभक्तेः। लक्षणम्। निष्कामस्य। सकामस्य च। स्वभक्तस्य। अवसानतोऽते। फलकाले इत्यर्थः॥ ३२१॥

तारतम्यसुखस्यैव स्वकीयेभ्य उवाच च।
एकांतिकीं स्वभक्तिं मे दद्यात्स श्रीहरिः सदा॥ ३२२॥

तारतम्यमिति। सुखस्य। तारतम्यमेव च। आद्यस्य महासुखाप्तिरेवान्यस्य न्यूनसुखाप्तिरेवेति तारतम्यमित्यर्थः। स्वकीयेभ्यः। उवाच। श्रीहरिः। मे मह्यम्। सदा। एकांतिकीम्। स्वभक्तिम्। दद्यात्॥ ३२२॥

स्वस्य प्रसन्नताहेतोः स्वभक्तेर्लक्ष्म चाह यः।
स्वीयस्यावश्यतो ज्ञेयं स हरिर्मयि तुष्यतु॥ ३२३॥

स्वस्येति। यः। स्वीयस्य स्वभक्तस्य। अवश्यतः। ज्ञेयं ज्ञातुं योग्यम्। स्वस्य। प्रसन्नताया हेतोर्हेतुभूतायाः। स्वभक्तेः। लक्ष्म। स्वश्रेयोर्थं कृतया दंभेर्ष्याहीनया भक्त्या हरिः प्रसन्नो भवति नानेवंभूतया। स्वेन भक्तस्यापराधो भवेच्चेत्तर्हि स्वस्य दोषो मनआदेर्न ज्ञेय इत्यादि लक्षणमित्यर्थः। आह। सः। हरिः। मयि। तुष्यतु॥ ३२३॥

यो हरिः स्वस्य सिद्धांतं ज्ञेयं स्वीयैरवश्यतः।
प्राह तत्पुरतो देयात्स मे तदनुवर्त्तनम्॥ ३२४॥

य इति। यः। हरिः। स्वीयैः। अवश्यतः। ज्ञेयम् स्वस्य सिद्धांतम्। मुमुक्षूणां कृष्णतद्भक्ततोऽन्यः सुखदो नास्त्यतो यथा स्वदेहे स्वात्ममतिरस्ति तथा कृष्णे तद्भक्तेषु कार्या देहतो हेया तदीयपक्षपातः स्वजनवद्रक्ष्यंस्तस्मिन्सत्यपमानो मृत्युर्वा स्यात्तदपि स न हेयस्तेषु प्रीतिर्देहदैहिकतोऽधिका कार्या तेषामभावो न ग्रहीतव्य एवं यो वर्त्तेत तं कामाद्यरयोऽभिभवितुं न शक्ता ब्रह्मधाम्नि सदा दिव्यविग्रहेण सतोऽत्र दिव्यनराकारेण प्राकट्यं प्राप्तस्य साक्षाद्धरेराश्रयो यस्य स्यात्तेन यमादिभ्यो न भेतव्यमहं कां गतिं यास्यामीत्यपि चिंता न कार्या सोऽवश्यमेव देहांते भगवद्धाम यास्यति तं सोंऽतरा स्थातुं न दास्यत्यतः साक्षात्तस्मिंस्तेन स्वमनो वज्रभूमौ व्रजकील इव दृढप्रयत्नतो योज्यं यत्र पुमान्कृष्णैकमनाः स्यात्स तु देहे सत्येव तद्धाम्न्यतीत्यादिस्वरहस्यमित्यर्थः। तेषां स्वीयानां पुरतोऽग्रे। प्राह। स श्रीहरिः। मे मह्यम्। तदनुवर्त्तनं स्वसिद्धांतानुसारेण वर्त्तनम्। देयात्॥ ३२४॥

सौख्यदानि सदा स्वेषां साधनानि च यो हरिः ।
विघ्नरूपान्स्वस्य भक्तौ दोषांस्त्रीन्स्वेभ्य उक्तवान् ॥ ३२५ ॥

सौख्यदानीति । यः । हरिः । स्वेषां स्वभक्तानाम् । सदा सौख्यदानि । साधनानि । दृढस्वधर्मतीव्रवैराग्याभ्यां सर्वेन्द्रियवशीकरणं कृष्णकार्ष्णेष्वतिप्रीतिस्तेषु मैत्र्यं कचिद्न्य-नौदास्यं च तत्प्रसंगे एव रुचिश्चेति सुखप्रदोपायानित्यर्थः । स्वस्य । भक्तौ । विघ्नरूपान् । त्रीन्स्वदोषानवेक्षणत्वं कृष्णतद्भक्तेभ्यः स्वमनसः पृथग्भावस्तेभ्यो निःस्पृहत्वेन वर्त्तनं चेति त्रिसंख्याकान् । दोषान् । स्वेभ्यः । उक्तवान् ॥ ३२५ ॥

स स्वामी तानि देयान्मे तेभ्यो मां पातु सर्वदा ।
श्रीभक्तिधर्मतनयः प्रभुर्ब्रह्मपुराधिपः ॥ ३२६ ॥

स इति । ब्रह्मपुराधिपः । प्रभुर्महासमर्थः । श्रीभक्तिधर्मतनयः । सः । स्वामी श्रीहरिः । मे मह्यम् । तानि साधनानि । देयात् । तेभ्यो दोषेभ्यः । सर्वदा माम् पातु ३२६॥

महतां स्वस्य साधूनामाह ज्ञानस्थितिं हरिः ।
वेद्यां स्वभक्तैर्यः सर्वैस्तां स्थितिं मे ददातु सः ॥ ३२७ ॥

महतामिति । यः हरिः । सर्वैः । स्वभक्तैः । वेद्याम् । महताम् । स्वस्य । साधूनाम् । ज्ञानेन या स्थितिस्ताम् । आह । स श्रीहरिः मे मह्यम् । ताम् । स्थितिम् । ददातु ॥३२७॥

प्रश्नं पृष्ट्वा माध्ववर्त्मस्थितं विप्रं तदुत्तरम् ।
हरिस्तस्मै स्वसिद्धांतं यश्चाहास्तु स मे हृदि ॥ ३२८ ॥

प्रश्नमिति । यः । हरिः माध्ववर्त्मस्थितं मध्वसंप्रदायिनम् । विप्रं सभास्थं कंचि-द्द्विजम् । प्रश्नम् । पृष्ट्वा । तदुत्तरं प्रकृतिजन्यपृथ्व्यादिसर्वेषां प्रलये विनाशित्वं ततः परदिव्य-वस्तूनां शश्वदविनाशित्वमित्यादि तत्प्रतिवचनम् । स्वसिद्धांतं च । तस्मै विप्राय । आह । स श्रीहरिः । मे । हृदि । अस्तु ॥ ३२८ ॥

प्रश्नोत्तरमयैर्यः स्वान् स्वकीयैर्वचनामृतैः ।
श्रीहरिर्नंदयामास स आनंदप्रदोऽस्तु मे ॥ ३२९ ॥

प्रश्नेति यः । प्रश्नोत्तरमयैः । स्वकीयैः । वचनामृतैरिंद्रियाणां मनसश्च पराजये पृथक्पृथक्साधनानि निर्विकल्पस्थितिस्मृते शांतिहेतुर्महापद्यपि श्रेयोमार्गादपातस्य हेतुः सीता-दृष्टांतेन भगवति स्नेहस्तद्गुणाग्रहणं चेत्यादिवागमृतैः । स्वान् । नंदयामासानंदयत् । सः । श्रीहरिः । मे । मह्यम् । आनंदप्रदः । अस्तु ॥ ३२९ ॥

महानर्थकरं स्वस्य स्वभक्तानां च यो गुणम् ।
अनुपादेयमाहैव तथा भक्तेष्वपि प्रभुः ॥ ३३० ॥

महार्थेति । प्रभुः । स्वस्य । भक्तानां च । अगुणं दोषम् । महानर्थकरं महापापादप्य-धिकत्वाद्भूरितरकष्टप्रदम् । अत एव । अनुपादेयमुपादातुमयोग्यमेव । स्वस्वकीयदोषग्रहणं महाकष्टप्रदमतः स न ग्राह्य इति स्वानुवाचेत्यर्थः । तथा । भक्तेषु । अपि ॥ ३३० ॥

देहसंबंधिषु स्नेहमकार्यं प्राह सर्वथा।
ममैताभ्यां सदोषाभ्यां रक्षां कुर्यात्सदा हरिः॥ ३३१॥

देहेति। देहस्य ये संबंधिनः पितृभ्रातृपुत्रादयस्तेषु। स्नेहम्। सर्वथा। अकार्यं श्रेयोर्थिना कर्तुमयोग्यम्। प्राह। सः। हरिः। एताभ्यां स्वोक्ताभ्याम्। दोषाभ्यां सकाशात्। सदा। मम। रक्षाम्। कुर्यात्॥ ३३१॥

देशादौ विषमे स्वेषां सदैवैकांतिकस्थितिम्।
स्वदृष्टांतेन यः प्राह स हरिस्तां ददातु मे॥ ३३२॥

देशादाविति। यः। स्वेषां स्वभक्तानाम्। विषमे। देशादौ सति। सदैव। एकांतिकस्थितिमेकांतिकधर्मे स्थितिमरत्वम्। स्वदृष्टांतेन। प्राह। सः। हरिः। मे मह्यम्। तां स्वोक्तस्थितिम्। ददातु॥ ३३२॥

स्वैः पृष्टानां द्वादशानां प्रश्नानामुत्तराणि तु।
कृत्वा पृष्ट्वा स्वयं प्रश्नमेकं सद्भ्यां तदुत्तरम्॥ ३३३॥

स्वैरिति। स्वैर्मुक्तानंदादिस्वाश्रितैः। पृष्टानाम्। द्वादशानाम्। नास्तीशेशारवदन्यत्तु सारवस्त्विह किंचन तथाऽपि न दृढप्रीतिर्भक्तानां त्वयि जायते तत्र किं कारणमिति भवानेव परं ब्रह्मसुखाब्धिस्त्वात्सुखप्रदः नान्योऽस्ति सुखदायीति विवेको यस्य वर्त्तते सोऽपि भक्तस्त्वयि कथं दृश्यते प्रीतिवर्जित इति। सत्संगमिह कुर्वाणौ त्वद्भक्तौ स्तो नरावुभौ तयोरेकोऽतिमतिमान्विदन् शास्त्रार्थमंजसा। तथाऽपि कृष्णाद्विमुखो जायमानः स ईक्ष्यते। पुमानन्यस्त्वल्पमतिः किंचिच्छास्त्रार्थवेदनः। तथाऽपि कृष्णं सुदृढमाश्रितोऽस्तीति दृश्यते। अत्र किं कारणमिति। देवास्तथाऽऽसुरा जीवा ज्ञेयाः कैर्लक्षणैः प्रभो इति। सत्संगाद्यैर्यदा जीवा आसुराः स्युः शुभक्रियाः। भजेयुस्त्वां तथा भक्त्या तस्मिन्काले मृता यदि। तर्हि तेषां गतिर्दैवी भवेत्किंवाऽऽसुरी प्रभो इति। तवेश नवधा भक्तौ कतमा श्रेयसी मतेति। किशोराणां च यूनां ते भक्तानामिह सर्वथा। भक्तानां कीदृशां संगोऽवश्यकार्योऽस्तीति। त्वय्येकेन तु भक्तेन क्रोधेनैव दृढं सदा। भयेन त्वयि चैकेन स्नेहेनैकेन चेश्वरे। योजितं स्याद्दृढं स्वांतं तेषां कतम उत्तम इति भजतोऽपि हरे भक्त्या यस्य त्वामंतरे प्रभुम्। सारासारविवेकोऽपि वैराग्यं च भवेन्नहि॥ तस्यै तद्वितयं केनोपायेन हृदये भवेदिति। बुद्धिमंतौ हरे भक्तौ द्वौ कौचिद्भवतः प्रभोः। तत्रैकस्त्वतिविश्वासी यथाऽऽस्मानं भवान्वदेत्॥ तथैवासंशये कुर्यान्न तु स्वस्य प्रियं क्वचित्। त्वदुक्तमपि चान्यस्तु विचार्य वचनं हृदि॥ यावत्स्यादुचितं स्वस्य तावत्कुर्यान्न चाखिलम्। एतयोः कतरः श्रेष्ठ इति। यावज्जीवं हरेरेव कार्यमस्ति प्रियं मम। एवं हृदि भवेद्यस्य निश्चयः सुदृढीकृतः॥ विश्वासः कथमागच्छेत्तस्य ते त्वत्सतां हृदि। अयमत्यंतदृढतायुक्तोऽस्ति भक्तिभागितीति। कथं ज्ञायेत भगवंस्तव त्वत्सेविनां सदा। माहात्म्यं हृदयेऽस्त्यस्य भक्तस्यात्र मुमुक्षत इति। च द्वादशसंख्यानामित्यर्थः। प्रश्नानाम्। उत्तराणि। यस्तु। कृत्वा। स्वयम्। एकम्। प्रश्नम्। कश्चिदेकांतिको भक्तो

-वर्त्तते परमात्मनः । धर्मो ज्ञानं च वैराग्यं भक्तिश्चेति चतुष्टयम् । तीव्रमेवास्ति तच्चास्य नान्यैः -शक्यं प्रधर्षितुम् ॥ अथापि धर्मादिषु तु क्वचिच्छैथिल्यं संभवः जायते तस्य किं तत्र कारणं -स्यादित्यनुयोगमित्यर्थः । पृष्ट्वा तस्य प्रश्नस्य यदुत्तरम् । सद्भ्यां गोपालानंदमुनिब्रह्मानंद- -मुनिभ्याम् ॥ ३३३ ॥

कारयित्वा यथार्थं तत्स्वीकृत्यैव च यो हरिः ।
हर्षयामास तान्सोऽस्तु हर्षदायी सदैव मे ॥ ३३४ ॥

कारयित्वेति । यः । हरिः । कारयित्वा । यथार्थं सत्यमेव । तत्स्वप्रश्नोत्तरम् । -स्वीकृत्य । तान्सर्वान् । हर्षयामास । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । सदैव । हर्षदायी । -अस्तु ॥ ३३४ ॥

स्वध्यानादिजसौख्यस्य स्वेषां कारणमाह यः ।
विक्षेपरहितं देयाच्छ्रीहरिस्तत्सुखं स मे ॥ ३३५ ॥

स्वध्यानेति । यः । स्वेषां स्वभक्तानाम् । स्वस्य ध्यानादिभ्यो जातं यत्सौख्यं तस्य । -विक्षेपरहितम् । कारणं नवांगायां हरेर्भक्तावादितं स्वीयमंगं ज्ञात्वा तस्मिन्हरौ स्वस्या- -चलस्थितिविधायिनी सा भक्तिस्तैर्भक्तैः कार्येति हेतुम् । आह । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । -तत्स्वध्यानादि संबंधि । सुखम् । देयात् ॥ ३३५ ॥

त्यक्त्वाऽप्यन्यं तु गुणिनं स्वस्मिन्कार्या स्वकैर्हरिः ।
प्रीतिर्यैः प्राह साध्वीवद्दद्यात्तां सुदृढां स मे ॥ ३३६ ॥

त्यक्त्वेति । यः । हरिः । स्वकैः स्वभक्तैः । गुणिनं सद्गुणाढ्यमपि । अन्यं स्वेष्ट- -देवादितरमक्षरमुक्तादिकम् । त्यक्त्वा । स्वस्मिन् । साध्वीवत्पतिव्रतावत् । कार्याम् । प्रीतिं दृढस्नेहम् । प्राह । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । सुदृढां सुतराम् । च माम् । तां स्वोक्तविधां -स्वस्मिन्प्रीतिम् । दद्यात् ॥ ३३६ ॥

मद्भक्तैर्मामृतेऽन्यार्थेपीति ध्यायिनो सदा ।
कार्येत्याह हरिः स्वेभ्यो यस्तस्मिन्नस्तु मे रतिः ॥ ३३७ ॥

मदिति । यः । मद्भक्तैः । माम् । ऋते विना । अन्यार्थेऽन्यस्मिन्पदार्थे अल्पा । अपि । -प्रीतिः । सदा कदाचिदपि । नो कार्या न विधेया । इत्येवम् । स्वेभ्यः स्वाश्रितेभ्यः । आह -ऋषभात्मजभरतदृष्टांतेनोवाच । तस्मिन् श्रीहरौ । मे । रतिः स्नेहः । अस्तु ॥ ३३७ ॥

ममाथ निर्लोभानंदाखंडानंदसतोरपि ।
प्रश्नानां प्रतिवाक्यानि विधाय श्रीहरिः स्वयम् ॥ ३३८ ॥

ममेति । यः । श्रीहरिः । मम रघुवीराख्यस्य स्वपुत्रस्य मे । अथ । निर्लोभानंदा- -खंडानंदौ यौ संतौ तयोरपि । प्रश्नानाम् । जीवस्य जाग्रतीव स्वप्ने स्थितिः कुतो नेति जाग्रत्य- -दृष्टमश्रुतं च स्वप्ने कथं स्फुरतीति सर्वेषां पूर्वकर्मानुसारेण सुखं दुःखं चास्ति स्वद्भक्तस्यापि

पूर्वकर्मप्राबल्यं कियत्कालं तिष्ठतीत्यनुयोगानाम् । प्रतिवाक्यान्युत्तराणि । विधाय । अथेत्युत्तर-श्लोकाद् ग्राह्यम् । स्वयम् ॥ ३३८ ॥

पृष्ट्वैकं प्रश्नमथ तदुत्तरं च यथायथम् ।
यः स्वानानंदयंश्चक्रे सोऽस्त्वेव हृदि मे पिता ॥ ३३९ ॥

पृष्ट्वेति । एकम् । प्रश्नं सर्वथा यस्य देहाभिमानो नष्टः स्यात्सर्वविषयवासनाश्च नष्टाः स्युरित्यन्यैः कथं ज्ञेयमित्यनुयोगम् । पृष्ट्वा स्वान् । आनंदयन्सन् । यथायथं यथार्थम् । यस्य स्वप्रश्नस्योत्तरम् । चक्रे । पिता मज्जनकः । स एव श्रीहरिः । मे । हृदि । अस्तु ॥ ३३९ ॥

स्वभक्तैस्त्यागिभिः कामं स्वजनेषु तथा रतिम् ।
त्याज्यां यः प्राह स हरिस्तयोस्त्यागं ददातु मे ॥ ३४० ॥

स्वभक्तैरिति । यः । त्यागिभिस्त्यागाश्रमस्थैः । स्वभक्तैः कामं मायिकविषय-कामनाम् । तथा । स्वजनेषु स्वसंबंधिजनेषु स्वशुश्रूषारतेषु च । रतिं स्नेहम् । त्याज्याम् । प्राह । भूरिदोषावहत्वात्कामना देहसंबंधिषु स्वपरिचर्यासक्तेषु च । प्रीतिश्च त्याज्येत्या-हेत्यर्थः । सः । हरिः । मे मह्यम् । तयोः स्वोक्तद्वयोः । त्यागम् । ददातु ॥ ३४० ॥

उक्त्वा स्वभावलक्ष्मैतन्निवृत्तेः साधनं हरिः ।
य ऊचे स्वान्स मे देयात्साधनं तद्दयानिधिः ॥ ३४१ ॥

उक्त्वेति । यः । स्वभावस्य यल्लक्ष्म स्वरूपं तत् । तस्य स्वभावस्य या निवृत्तिस्तस्याः । साधनं च । स्वान्स्वाश्रितान् । ऊचे । दयानिधिः । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । तत्स्वोक्तम् । साधनं स्वभावाभिभवोपायम् । देयात् ॥ ३४१ ॥

महतोस्त्यागिनोः स्वस्य प्रश्नोत्तरमिषेण यः ।
ऊचे हरिः स्वसिद्धांतं स तं हृदि दधातु मे ॥ ३४२ ॥

महतोरिति । यः । महतोः स्वानुवृत्त्या महत्त्वं प्राप्तयोः । स्वस्य । त्यागिनोस्त्यागा-श्रमस्थगोपालानंदमुनिशुकानंदमुन्योः । प्रश्नोत्तरमिषेण । स्वसिद्धांतं साक्षात्स्वसंबंधेन प्रवृत्तनिवृत्तधर्मयोर्भक्तिरूपत्वं धर्मज्ञानवैराग्यमाहात्म्यज्ञानाढ्यस्वभक्तीनां स्वाश्रितेषु प्रवर्त्तनार्थं स्थापनाद्यर्थं च मुहुः स्वप्रादुर्भावं भागवतधर्मप्राप्त्यर्थं साधुसेवने स्वस्मात्स्वसाधुभ्यश्चान्यः सेव्यः प्रीतिं कर्तुं योग्यश्च नास्तीत्यादिस्वरहस्यम् । ऊचे । सः । हरिः । मे । हृदि । तं स्वसिद्धांतम् । दधातु ॥ ३४२ ॥

स्वातिप्रियां समीचीनां स्वीयानां वर्त्तनस्य यः ।
रीतिं प्राह हरिर्देयात्स मे तदनुवर्त्तनम् ॥ ३४३ ॥

स्वातिप्रियामिति । यः । स्वस्यातिप्रियाम् । समीचीनां च । स्वीयानाम् । वर्त्तनस्य । रीतिम् । प्राह । सः । हरिः । मे मह्यम् । तस्याः स्वभक्तरीतेर्यदनुवर्त्तनं तत् । देयात् ॥ ३४३ ॥

स्वपूजां मानसीं कार्यां स्वभक्तैः प्रत्यहं हरिः ।
यो यथाकालमाह स्वान् स मे पूज्योऽस्तु सर्वदा ॥ ३४४ ॥

स्वपूजामिति । यः । हरिः । प्रत्यहं प्रतिदिनम् । यथाकालमुष्णादिकालानुसारेण । स्वभक्तैः । कार्याम् । मानसीं मानसिकोपचारैः संपादनीयाम् । स्वपूजां स्वपूजायाः पद्धति-मित्यर्थः । स्वान्स्वाश्रितान् । आह । स श्रीहरिः । सर्वदा । मे । पूज्यः । अस्तु ॥ ३४४ ॥

सुखयामास यः स्वीयान्स्वकीयवचनामृतैः ।
कृपया श्रीहरिर्मेऽस्तु सुखदायी सदैव सः ॥ ३४५ ॥

सुखयामासेति । यः । कृपया कृपालुत्वाद्धेतोरित्यर्थः । स्वीयान् । स्वकीयवचनामृतैः । स्वाक्षरधाम्नि स्वसेवाप्राप्तिसाधनानि स्वधर्मेभ्य आपद्यप्यपतनस्य लक्षणं दुस्त्यजस्वप्रकृतेस्त्या-गोपायः महतां स्वभक्तानां श्रेष्ठांगोक्तिर्ज्ञानांशस्य श्रैष्ठ्यं ज्ञानांशलक्षणं च श्रवणभक्तेः श्रेष्ठतोक्तिः स्त्रीपुंसां परस्परमाहात्म्यावेदनं चेत्यादिस्ववागमृतैरित्यर्थः । सुखयामास । सः । श्रीहरिः । सदैव । मे । सुखदायी । अस्तु ॥ ३४५ ॥

हेतून्स्वस्याप्रियत्वस्य प्रियत्वस्य च यो हरिः ।
दोषान् गुणान्स्वकीयानां स्वेभ्यः प्राह दयानिधिः ॥ ३४६ ॥

हेतूनिति । दयानिधिः । यः । हरिः । स्वस्य । अप्रियत्वस्य । हेतून्हेतुभूतान् । स्वकीयानाम् । दोषान् । स्वस्य प्रियत्वस्य च । स्वकीयानां गुणान् । स्वेभ्यः स्वकीयेभ्यः प्राह । स्वभक्त्यादिसत्कर्मणः स्वीयैरिच्छितव्यफलं स्वप्रसन्नता हेतुरनन्यस्वभक्तलक्षणं चेति त्रयमादौ प्रोच्यानंतरं स्वस्याप्रियत्वप्रियत्वहेतून्दोषान् गुणांश्चाहेत्यर्थः ॥ ३४६ ॥

स मां तेभ्यस्तु दोषेभ्यो रक्षत्वेव सदा तथा ।
गुणांस्तान्मे ददात्वेव भक्तिधर्मात्मजः प्रभुः ॥ ३४७ ॥

स इति । प्रभुर्दोषक्षयकरणे गुणार्पणे च महासमर्थः । भक्तिधर्मात्मजः । स श्रीहरिः । माम् । सदा । तेभ्यः । स्वोक्तेभ्यः दोषेभ्यः रक्षतु एव । तथा । मे मह्यम् । तान्स्वोक्तानेव । गुणान् । ददातु ॥ ३४७ ॥

स्ववचोऽमृतपानेन निजान् हरिरतर्पयत् ।
यस्तु तृप्तिविधाता मे सोऽस्तु कारुण्यवारिधिः ॥ ३४८ ॥

स्ववच इति । यः । निजान्स्वभक्तान् स्ववचोऽमृतपानेन स्वयमिव मान्यानां स्वभक्तानां लक्षणादिवैषम्येऽपि धर्मदृढस्थितेः स्वभक्तस्य लक्षणं विघ्नैरपराभाव्यस्य च स्वधर्म-निष्ठस्वभक्तस्य लक्षणं स्वस्याप्रियस्य च भक्तस्य लक्षणं चैतदादिस्ववाक्यामृतपानविधापनेन । अतर्पयत् । कारुण्यवारिधिः । स श्रीहरिः । मे । तैः । स्ववचोऽमृतैर्या तृप्तिस्तस्य विधाता कर्त्ता अस्तु ॥ ३४८ ॥

स्ववाक्सुधापानतृप्तान् यश्चक्रे कृपया हरिः ।
स्वकीयान्स निवासं मे हृदये कुरुतात्सदा ॥ ३४९ ॥

स्ववागिति । यः । हरिः । कृपया । स्वीयान् स्ववाक्सुधापानतृप्तान् । चक्रे । स्वस्य माहात्म्ययुक्तसेवाप्रकारश्च सद्गुणैः स्वप्रसन्नता चासत्सद्ग्रंथिबंधनत्वं च तत्त्यागात्यागौ चातिदुष्टमानदोषस्य सर्वथा हेयत्वं च स्वनिश्चयकारणं च स्वनिश्चयाढ्यस्य स्वधर्मसहितस्वभक्तिं कुर्वतः स्वजनैः सह भवबंधान्मोचनप्रकारश्च स्वभक्तस्य बंधूनां मोक्षाधिगमभेदश्च समाधौ देहांते वाऽऽत्मपरात्मसुखाधिगमनं चैतदादिस्ववचोऽमृतपानविधापनेनातितृप्तांश्चकारेत्यर्थः । स श्रीहरिः । सदा । मे हृदये । निवासम् । कुरुतात् ॥ ३४९ ॥

यः श्रीहरिः स्ववचनामृतपानविधापनात् ।
तृप्तान्स्वान्दयया चक्रे तस्मिन्मेऽस्तु सदा मनः ॥ ३५० ॥

य इति । यः श्रीहरिः । दयया । स्वान्स्वाश्रितान् । स्ववचनामृतपानविधापनात् । स्वभक्तैः सकाशात्पाता पातहेतुः स्वस्मात्स्वभक्तश्च परावर्त्तनकारणं मानत्यागसाधनं निष्काम-भक्तलक्षणं श्रीहरेः स्वस्य सुखानुभववतो भक्तस्य लक्षणं चैतदादिस्ववाक्सुधापानं कारयित्वेत्यर्थः । तृप्तान् । चक्रे । तस्मिन् श्रीहरौ । मे । मनः । सदा । अस्तु ॥ ३५० ॥

स्वभक्तस्याविरक्तस्य गृहात्यागं च यो हरिः ।
विरक्तस्यैव तत्त्यागं कारणं विरतेस्तथा ॥ ३५१ ॥

स्वभक्तस्येति । यः । हरिः । अविरक्तस्य वैराग्यरहितस्य । स्वभक्तस्य गृहस्थाश्रमस्य योऽत्यागस्तम् । विरक्तस्य वैराग्यवत एव स्वभक्तस्य । तस्य गृहाश्रमस्य यस्त्यागस्तं च । तथा । विरतेर्वैराग्योत्पत्तेः । कारणं च ॥ ३५१ ॥

स्वभक्तेभ्योऽवदत्स्वामी दयया परयैव सः ।
स्वभक्तेरंगभूतां तां विरक्तिं प्रददातु मे ॥ ३५२ ॥

स्वेति । स्वभक्तेभ्यः । परयाऽतिश्रेष्ठया । दयया । एव । अवदत् । सः । स्वामी । मे मह्यम् । स्वभक्तेः । अंगभूताम् । तां स्वोक्ताम् । विरक्तिम् । प्रददातु ॥ ३५२ ॥

युक्तं स्वरुच्या स्वं भक्तं यः प्राह श्रीहरिस्तथा ।
पञ्चकार्यानुसंधानमेतद्देयात्स मे सदा ॥ ३५३ ॥

युक्तमिति । यः । श्रीहरिः । स्वरुच्या । युक्तम् । स्वं स्वकीयम् । भक्तम् । यादृशो भक्तः स्वं रोचेत तल्लक्षणमित्यर्थः । तथा । पंच यानि कार्याण्यर्थास्तेषामनुसंधानं च । प्राह । स श्रीहरिः । सदा । मे मह्यम् । तत्स्वरुच्यनुसारेण वर्त्तनं पञ्चवार्त्तानुसंधानं चेति द्वयम् । देयात् ॥ ३५३ ॥

मूर्त्तेः स्वस्याक्षरस्थाया भूमिस्थायाश्च सर्वथा ।
अभेदं प्राह यः स्वेभ्यो हरिः सोऽस्त्वेव मद्धृदि ॥ ३५४ ॥

मूर्त्तेरिति । यः । अक्षरस्थायाः स्वब्रह्मधामस्थितायाः । भूमिस्थाया नृनयनगोचरायाश्च । स्वस्य । मूर्त्तेः । सर्वथा । अभेदमेकत्वम् । स्वेभ्यः । प्राह । सः । हरिः । मद्धृदि अस्तु तिष्ठत्वेव ॥ ३५४ ॥

स्वकानामिंद्रियजयं चाहारनियमाद् द्विधा ।
माहात्म्यमहिमज्ञानं यो हरिः सोऽस्तु मद्धृदि ॥ ३५५ ॥

स्वकानामिति । यः । स्वकानां स्वभक्तानाम् । आहारस्य यो नियमस्तस्मात् । इंद्रियजयं तत्पराजयप्रकारम् । द्विधा सज्जनासज्जनवेदनप्रकारेण द्विप्रकारम् । आत्मनः स्वस्य महिमा ज्ञानं च । प्राह । सः । मद्धृदि । अस्तु ॥ ३५५ ॥

स्वस्यैव दृढभक्तानां प्रवेशस्य च लक्षणम् ।
स्वस्मिन्स्वभक्तौ विघ्नानां पञ्चानां त्यागमाह यः ॥ ३५६ ॥

स्वस्येति । यः । स्वस्य प्रत्यक्षपरमात्मनः स्वस्यैव । दृढं यथा तथा ये भक्ता मुक्तानंदमुनिगोपालानंदमुन्यादयो भक्तेंद्रास्तेषाम् । लक्षणं तयोर्नामनिर्देशपूर्वकवर्त्तनप्रकारम् । स्वस्मिन् । प्रवेशस्य लक्षणं च । तथाविधदृढस्वैकांतिकभक्तानां लक्ष्मीवत्स्वस्मिन् गाढानुरागेण चेतसि स्वाखंडानुसंधानात्मकं न तु स्वस्मिंल्लीनतारूपमित्यर्थः । स्वभक्तौ । पंचानां विघ्नानां देहाभिमानस्त्रीदुःखस्वभावधनरसासक्तीनां पञ्चांतरायाणाम् । त्यागं च । आह ॥ ३५६ ॥

श्रीहरिः स च मे दद्यात्स्वकीयदृढभक्तताम् ।
स्वस्मिन्प्रवेशं विघ्नेभ्यस्तेभ्यो मे रक्षणं क्रियात् ॥ ३५७ ॥

श्रीति । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । स्वकीयदृढभक्तानाम् । स्वस्मिन् । प्रवेशं लक्ष्मीवत्स्नेहाधिक्येनाखंडमनुसंधानात्मकं च । दद्यात् । तेभ्यो देहाभिमानादिभ्यः । विघ्नेभ्यः मे । रक्षणं च । क्रियात् ॥ ३५७ ॥

स्वस्यैकवासनाप्राप्तेः स्वभिन्नवासनाक्षतेः ।
स्वभक्तानां साधनानि श्रेष्ठानि च यथार्थतः ॥ ३५८ ॥

स्वस्येति । स्वभक्तानाम् । स्वस्य । एका या वासना तस्याः प्राप्तेः । स्वस्माद्भिन्नानां मायिकविषयाणां या वासना तस्याः क्षतेर्विनाशस्य च । श्रेष्ठानि स्वस्मिन्दृढप्रीतिज्ञानाढ्यवैराग्यवदुत्तमानि । साधनानि आत्मनिवेदिभक्तवदष्टधा स्त्रीवर्जनात्मकब्रह्मचर्यपालनं मायिकपञ्चविषयेषु दोषदृष्टिः श्रद्धया स्वनवधाभक्तिः स्वैकांतिकसाधुसेवा चेति चतुष्टयोपायान् । यथार्थतः ॥ ३५८ ॥

हेयोपादेयतायाश्च विवेकं पुरुषोऽपि यः ।
हरिः प्राह स मे दद्यात्तानि तं च कृपानिधिः ॥ ३५९ ॥

हेयेति । यः । हरिः । प्राह । रुषः क्रोधस्यापि । हेयोपादेयताया अकार्यतयोः । विवेकं च । प्राह । कृपानिधिः । स श्रीहरिः । मे मह्यम् । तानि साधनानि । तं विवेकं च दद्यात् ॥ ३५९ ॥

यः प्रश्नानां शुकानंदमुनेः कृत्वोत्तराणि तम् ।
हर्षयामास हरिर्हर्षदोऽस्तु सदैव मे ॥ ३६० ॥

यः । शुकानंदमुनेः । प्रश्नानाम् । उत्तराणि । कृत्वा । दैहिकाद्यापद्यपि भक्तानां स्वाश्रयस्याचलत्वलक्षणं स्वस्वकीयैः प्रकृतेस्त्याजने भक्तस्य मोहे जातेऽप्युत्तमकनिष्ठयोर्लक्षणं तस्यास्त्याजनावसरे यथार्थतो मनीषाया अनुमानस्य लक्षणं स्वस्य दयाया आधिक्यं सद्द्रोहस्य पापाधिक्यं सतां लक्षणानि चेत्यादिप्रश्नोत्तराणि विधायेत्यर्थः । तं मुनिम् । हर्षयामास । सः । हरिः । मे मह्यम् । सदैव । हर्षदः । अस्तु ॥ ३६० ॥

यः प्राहात्यंतिकश्रेयःसाधनं विघ्नवर्जितम् ।
तन्मार्गे च महाविघ्नमात्मनः स्वस्य चापि हि ॥ ३६१ ॥

यः । विघ्नवर्जितम् । आत्यंतिकश्रेयःसाधनम् । तस्यात्यंतिकश्रेयसो मार्गे । महान् यो विघ्नस्तं च । प्राह । हि निश्चितम् । आत्मनो जीवात्मनः । स्वस्य परमात्मनश्चापि ३६१॥

साक्षाद्दृष्टेः साधनं च श्रीहरिः स ददातु मे ।
तत्साधनं ततो विघ्नान्मां रक्षतु दयानिधिः ॥ ३६२ ॥

साक्षादिति । साक्षात् । दृष्टेर्दर्शनस्य । साधनं च । प्राह । दयानिधिः । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । तस्यात्यंतिकश्रेयसः साधनम् । ददातु । ततस्तस्मात् । विघ्नात् । माम् । रक्षतु च ॥ ३६२ ॥

विषमत्वेऽपि देशादेः स्यान्न यद्विस्मृतं क्वचित् ।
तज्ज्ञानं स्वस्य यः प्राह देयान्मे श्रीहरिः स तत् ॥ ३६३ ॥

विषमत्व इति । यः । स्वस्य स्वस्वरूपनिश्चयस्य स्वसुखस्य च । यत् । ज्ञानम् । देशादेः । विषमत्वे । अपि । क्वचित् । विस्मृतम् । न । स्यात् । ज्ञानम् । प्राह । सः । श्रीहरिः । मे मह्यम् । तज्ज्ञानम् । देयात् ॥ ३६३ ॥

साक्षान्नराकृतेः स्वस्य सर्वथा भजनीयताम् ।
यो हरिर्दोषहेयत्वं चाह सोऽस्त्वेव मे हृदि ॥ ३६४ ॥

साक्षादिति । यः । नराकृतेः । साक्षात् । स्वस्य । सर्वथा । भजनीयताम् । दोषाणां धनलोभादिषण्णां हेयत्वं च । आह । स श्रीहरिः । मे हृदि । एव । अस्तु ॥ ३६४ ॥

अहंममत्वमायाया हेयत्वं सर्वथाऽऽत्मनः ।
निष्ठां स्वस्य च माहात्म्यज्ञाननिष्ठां च यो हरिः ॥ ३६५ ॥

अहमिति । यः । हरिः । सर्वथा । अहंममत्वरूपा या माया तस्याः । हेयत्वं त्यागार्हत्वम् । आत्मनो निष्ठामात्मस्वरूपज्ञानम् । स्वस्य । माहात्म्यज्ञानस्य या निष्ठा तां च ॥ ३६५ ॥

प्राह स्वेभ्यः स्वानुभवयुक्तियुग्वचनैः स माम् ।
तन्मायातोऽवतु सदा निष्ठे द्वे ते ददातु मे ॥ ३६६ ॥

प्राहेति । स्वेभ्यः स्वभक्तेभ्यः । स्वस्य योऽनुभवो दृष्टांतदर्शनपूर्वकयुक्तियुग्वचनानि च तैः । प्राह । स श्रीहरिः सदा । माम् । साऽहंममत्वरूपा या माया तस्याः सकाशात् । अवतु रक्षतु । मे मह्यम् । ते स्वोक्ते । द्वे । निष्ठे । ददातु ॥ ३६६ ॥

हेतुः सर्वावताराणामवतारि स्वयं प्रभुः ।
पिता श्रीसहजानंदः सर्वोपरि विराजते ॥ ३६७ ॥

हेतुरिति । सर्वे येऽवताराः श्रीवासुदेवादयस्तेषां हेतुः कारणम् । प्रभुर्महासमर्थः । मे मम तु । पिता दत्तपुत्रत्वेनानंतजीवकल्याणाय मयि परमकृपया मदनुग्रहायैव स्वीकर्त्ता । श्रीसहजानंदः श्रीसहजानंदस्वामिनामा । स्वयं श्रीप्रेमवतीहरिप्रसादनंदनः श्रीपुरुषोत्तम-नारायणः । सर्वोपरि । विराजते ३६७ ॥

यं साम्येन वदंति येऽक्षरपरं सर्वावतारैर्जना
मंदास्ते त्ववतारिणोऽस्य न परं जानंति तत्त्वं प्रभोः ।
यस्याज्ञां निवहंति मंगलकरां सर्वेऽक्षराद्याः सदा
वंदे तं पुरुषोत्तमं च सहजानंदं सदानंददम् ॥ ३६८ ॥

यमिति । मंदा अल्पज्ञाः । ये । जनाः । अक्षरात्परं स्वरूपस्वभावगुणप्रतापादि-भिरुत्कृष्टं तदुपास्यं च । यं श्रीसहजानंदस्वामिनम् । सर्वे येऽवतारास्तैः । साम्येन । समानत्वेन । वदंति । ते जनास्तु । प्रभोः । अवतारिणः । अस्य श्रीसहजानंदस्वामिनः । परं सर्वोत्कृष्टम् । तत्त्वं महिमानम् । न जानंति । मंगलकरां महात्यंतिकश्रेयस्कराम् । यस्य । आज्ञाम् । अक्षराद्याः । सर्वे । वहंति मूर्द्धभिर्धारयंति । सदानंदम् । पुरुषोत्तमम् । तं मत्पितृनाट्यमनुकुर्वंतम् । सहजानंदं श्रीसहजानंदस्वामिनम् । सदा । अहम् । वंदे ॥३६८॥

इदं पठिष्यति स्तोत्रं यो वा श्रोष्यति चादरात् ।
पुरश्चरिष्यति तेभ्यः प्रसन्नो भविता हरिः ॥ ३६९ ॥

इदमिति । यः । श्रीहरिभक्तः । इदं रहस्ययाचनाख्यम् । स्तोत्रम् । आदराच्छ्रद्धया । पठिष्यति स्वयं वाऽन्यपुरो वाचयिष्यति । वा । आदरात् । श्रोष्यति । पुरश्चरिष्यति च । अस्य पुरश्चर्यां कारयिष्यतीत्यर्थः । तेभ्यः । हरिः । श्रीहरिकृष्णो भगवान् । प्रसन्नः । भविता ॥ ३६९ ॥

तस्मिन्प्रसन्ने किमपि दुर्लभं नास्ति देहिनाम् ।
सर्वे मनोरथास्तूर्णं सफलाः स्युर्न संशयः ॥ ३७० ॥

तस्मिन्निति । तस्मिन् श्रीहरौ । प्रसन्ने सति । देहिनाम् । किमपि वस्तु । दुर्लभं दुष्प्राप्यम् । नास्ति । मनोरथास्तेषां वांच्छाः । तूर्णं शीघ्रमेव । सफलाः फलाढ्याः । स्युर्भवेयुः न संशयो नास्ति ॥ ३७० ॥

श्रीहरेर्मत्पितुर्भक्तिधर्मात्मजाद्याचितं मे रहस्यं महानंददात् ।
एतदाख्यं ततः सर्ववांच्छाप्रदं सेविनां स्तादिदं सर्वथा मंगलम् ॥ ३७१ ॥

इति श्रीरघुवीराचार्यविरचितं श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रं संपूर्णम् ॥

श्रीहरेरिति। महानंददात्। भक्तिधर्मयोर्य आत्मजः पुत्रत्वनाटनस्तस्मात्। मत्पितुर्भ्रातृजं रघुवीराख्यं मां दत्तपुत्रत्वेनांगीकर्त्तुः। श्रीहरेरवतारिश्रीहरिकृष्णभगवतः सकाशात्। मे तत्पुत्रेण मया। रहस्ययाचितं श्रीहरिवाक्यसुधासिंधुग्रंथेनैकविधप्रश्नोत्तरवार्त्ताभिर्यैः स्वसिद्धांतः प्रदर्शितः स प्रार्थित इत्यर्थः। ततो हेतोः। सर्वा या वांच्छाः शुभमनोरथास्ताः प्रददातीति तथोक्तम्। एषा रहस्ययाचनाऽऽख्या नाम यस्य तत्। इदं स्तोत्रम्। सर्वथा पठनपाठनावर्त्तनश्रवणपुरश्चरणादिसर्वप्रकारैः। सेविनामभ्यसतां जनानाम्। मंगलम्। स्ताद्भवतु ॥ ३७१ ॥

सिद्धांतोद्घाटिनी व्याख्या कृताऽस्येयं यथामति।
कर्त्ताऽमुष्य प्रसन्नः स्तात्पितृपुत्रादिभिर्मयि ॥ १ ॥
विक्रमार्कशकस्याब्दे नेत्रबाणांकभूमिते।
पौष्यस्य शुक्लपंचम्यां भृगौ वृत्तालये पुरे ॥ ३ ॥
अस्यां मे साहसं यत्तदनालोच्यैव पंडितैः।
वीक्षणीया प्रयासस्य साफल्याय परं ह्यसौ ॥ ४ ॥
मद्बोधायैव विहारिलालाचार्येण निर्मिता।
व्याख्या तेन प्रसन्ना भवंतु श्रीहरिस्तच्छ्रिताः ॥ ५ ॥

इति श्रीसदाचार्येन्द्रश्रीरघुवीरात्मजश्रीभगवत्प्रसादाचार्यसूनुश्रीविहारीलालाचार्येण विरचिता सिद्धांतोद्घाटिनी-समाख्या श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रटीका समाप्ता ॥
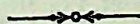
सनातन. ध. धु. श्रीरघुवीरजी महाराजका जीवनचरित

भगवान् श्रीस्वामिनारायणके सुधा समान वचनोंपर संक्षिप्तरूपसे प्रकाश डालने वाला और जो गूढरहस्य पूर्ण है एवं जिसकी कृतिमें पूर्ण रहस्य भरा पड़ा है ऐसे श्रीमद् स.ध.धु. आचार्य श्रीरघुवीरजीके जीवन वृत्तांतको संक्षिप्तरूपसे संग्रहीत करके इस ग्रन्थके आदिमें चित्रित किया जाता है।

सनातन धर्मकी रक्षाके लिये और अज्ञानके अन्धकारमें भटकते हुये मुमुक्षुओंको मार्ग दर्शन देनेके लिये जिसे भगवान् श्रीस्वामिनारायणने अपना दत्तक पुत्र बनाकर प्रथम आचार्यपदपर स्थापित किया उन प्रातःस्मरणीय आचार्य श्रीरघुवीरजीका जन्म विक्रम संवत् १८६८ में फाल्गुन मासकी कृष्णपक्षकी चतुर्थीको उत्तर भारतमें गोंडा जिलांतर्गत आंबलिया गांवमें भगवान् श्रीस्वामिनारायणके छोटे भाई श्रीइच्छारामजीकी धर्मपत्नी श्रीमती वरीयाली बाईसे हुआ।

वे विद्या, वाणी और वर्तनसे अपने माता-पिताके सच्चे अनुगामी थे। अत एव कुटुंबमें तथा लोकमें उनकी ख्याति बढ़ गई। विद्या एवं विनयके कारण युवा अवस्था और धनसंपत्ति उन्हें छू नहीं सकी।

जब भगवान् श्रीस्वामिनारायणने अपने पीछे अपना योग्य उत्तराधिकारी बनानेका विचार किया तब उनकी दृष्टि सर्वप्रथम श्रीरघुवीरजी पर पड़ी और श्रीहरिने इस गुरुतर भारको वहन करनेकी क्षमता उनमें देखा और उन्हें अपना दत्तक पुत्र बनाकर बड़े महोत्सवके साथ वड़तालमें उनका आचार्य पदपर संवत् १८८२ कार्तिक शुक्ल एकादशीके दिन अभिषेक किया।

भगवान् श्रीस्वामिनारायणके तिरोहित होनेके बाद इस आचार्यवर्यने बड़ी लगनके साथ अपने पिताकी आज्ञाके अनुसार सन्त एवं हरिभक्तोंको साथ लेकर पूरे सत्सङ्गको एक संगठनके सूत्रमें बांधकर संप्रदायका विकास करना शुरु किया। उनकी वाणीमें चमत्कार हृदयमें श्रीहरि तथा वर्तनमें विनय था अतः जो-जो कार्य करना वे चाहते थे उनमें संत हरि भक्तोंका उनको पूर्ण सहयोग मिलता था और वे सफल हो जाते थे। वस्तुतः उन्होंने सत्सङ्गके विकासमें अपना पूरा जीवन अर्पित कर दिया।

आचार्यवर्यने सत्संगमें विचरण करके जो विकास किया वह चिर स्मरणीय रहेगा।

भगवान् श्रीस्वामिनारायण के जितने भी कार्य बाकी रह गये थे श्रीहरिने उन्हीके द्वारा उन्हें सम्पन्न कराया। उन्होंने सर्वप्रथम वडतालमें भगवान् श्रीलक्ष्मीनारायणके साथ श्रीरणछोड़राय की प्रतिमा को स्थापित किया और दुर्गपुरमें श्रीरेवतीबलदेव और श्रीकृष्णकी प्रतिमाओंको स्थापित किया। गढडा, जूनागढ और धोलेरामें श्रीस्वामिनारायण भगवान् श्रीहरिकृष्णकी प्रतिमाएँ स्थापितकी। तदुपरांत खंभातमें मंदिर बनवाकर राधाकृष्ण हरिकृष्ण की मूर्तियां स्थापितकी। वैसे ही भरुचमें श्रीकृष्ण रेवतीरमण और हरिकृष्णकी, सुरतमें श्रीनारायणमुनि, राधाकृष्णकी, बम्बईमें भगवान श्रीहरिकृष्ण और श्रीराधागोलोकविहारीकी, निमाडके धरगाँवमें श्रीनारायणभगवानकी, बुरानपुरमें श्रीलक्ष्मीनारायण श्रीहरिकृष्ण महाराजकी और सावदामें श्रीराधाकृष्णकी धातु प्रतिमाओंका स्थापन किया। सौराष्ट्रमें माणावदरमें मंदिर बनवाकर श्रीहरिकृष्ण महाराजकी मूर्ति और ऊनामें भी श्रीबालमुकुन्द भगवानकी प्रतिमा स्थापित किया और बड़े-बड़े महोत्सव किये।

उनकी साहित्यसाधना भी कम नहीं थी। उन्होंने अपार परिश्रम उठाकर बड़े बड़े संस्कृतग्रन्थों की रचना की।

उन्होंने भगवान श्रीस्वामिनारायण के लीलाचरित्रप्रधान श्री'हरिलीलाकल्पतरु' नामक एक महाविशालकाय ग्रन्थ की रचना की। तदुपरांत 'सर्वमंगल' स्तोत्रपर 'भावप्रबोधिनी' नामकी व्याख्या, जन मंगलस्तोत्रपर भावप्रकाशिका नामक टीका, 'शिक्षापत्री' पर भाष्य, और श्री'हरिवाक्यसुधासिन्धु'पर 'सेतुमाला' नामकी उनकी व्याख्या प्रसिद्ध है। श्रीस्वामिनारायण संप्रदायके विशाल ग्रन्थालयों से उनके और भी कई ग्रन्थ खोजे जा सकते हैं।

संक्षेपमें आचार्यवर्य अपने जीवनके अंत तक इस सत्संगके हितके लिये जो जो कर गयें हैं, सत्संगके अनुयायी उनके ऋणी हैं।

जीवनकी अंतिम अवस्थामें कोई संतान न होनेके कारण अपने भाईके पुत्र श्रीभगवत्प्रसादजीको अपना उत्तराधिकारी बनाकर और अपने पिता भगवान श्रीस्वामिनारायण के ऋणसे पूर्णतया मुक्त होकर ब्रह्मचारी, साधु, पार्षद और हरिभक्तों को योग्य उपदेश देकर भगवान श्रीस्वामिनारायणके चरणकमलोंका चिन्तन करते हुए वे संवत १९१९ में माघ शुक्ल द्वितीयाके दिन इस पांचभौतिक शरीरको छोड़कर परात्परब्रह्म भगवान श्रीस्वामिनारायणके अक्षरब्रह्मधामको प्राप्त हो गये।

श्रीस्वामिनारायणाय नमो नमः

श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रका हिन्दी अनुवाद

मैं श्रीरघुवीराचार्य भगवान् श्रीहरिके चरणकमलोंमें मनको रखकर "श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धु" नामक ग्रन्थकी "सेतुमाला" नामकी टीकासे लिया हुआ यह "श्रीहरिरहस्ययाचन" नामक स्तोत्र लिख रहा हूँ ॥ १ ॥

सर्वनियन्ता भगवान् श्रीस्वामिनारायण इस मृत्युलोकमें अपने एवं अपने भक्तजनोंके संम्पर्कमें आनेवाले असंख्य जीवात्माओंका आत्यन्तिक कल्याण करनेके लिये अपने दिव्य लीलाचरित्रोंसे भागवद्धर्म यर्थात् श्रीस्वामिनारायण धर्मका प्रचार करते हुए इस पृथ्वीपर विचरण करते हैं। वही भगवान् श्रीहरि मेरे हृदयकमलमें (मनमें) सदा निवास करें ॥२॥

जो भगवान् श्रीहरि प्रश्नोत्तरके समय "जैसे सर्वप्रकारके साधनोंसे भगवान्की मूर्तिमें तैलधाराके समान मनकी अखण्ड वृत्ति रखना ही कठिन साधन है एवं भगवान्की मूर्त्तिका ध्यान करते समय उसमें अन्तराय (विघ्न) करनेवाले पदार्थोंको ही माया जानो। तथा भगवान्के भक्तजन अन्तकालमें चैतन्यमय दिव्य शरीरको प्राप्त करके गरुड आदि वाहनों-पर सवार होकर अक्षर ब्रह्मधामको जाते हैं। बहुत समयसे सत्संग करनेपर भी भक्तजनोंकी अपने दुष्टस्वभावोंके कारण सन्तपुरुषोंमें दोषकी परिकल्पना करनेसे सत्संगमें दृढ प्रीति नहीं होती है" अपने आश्रितभक्तजनोंको आनन्दित करते हुए उनको अपने अक्षरब्रह्मधामको प्राप्त कराते हैं उन श्रीहरिका मैं मनवाणीसे भजन करता हूँ ॥ ३ ॥ तरङ्ग—१ ॥

जो श्रीहरि अपनी एकान्तभक्तिके अंगभूत उत्तम, मध्यम, और कनिष्ठ इन तीन प्रकारके वैराग्यको अपने ब्राह्मणभक्त मायारामभट्टसे कहते हैं वे श्रीहरिकृष्ण भगवान् उत्तमसे उत्तम लक्षणवाला श्रेष्ठ वैराग्य मुझे दें ॥ ४ ॥ तरङ्ग—२ ॥

जो श्रीहरि अपने लीला चरित्रोंको बतलानेवाले नाना प्रकारके महोत्सवोंको अपने भक्तजनोंके ध्यानकी सिद्धिके लिये करते थे, एवं 'अखण्ड भगवान्की मूर्त्तिको देखनेवाले भक्तजनोंको भी अपने द्वारा किये गये उत्सवोंका स्मरण करनेके लिए अपने भक्तजनोंको कहते हैं, वे श्रीहरि हमेशा मेरे ध्यान (स्मरण) में रहें ॥ ५ ॥ तरङ्ग—३ ॥

जो श्रीहरि अपनेको प्रसन्न करनेवाली एवं अप्रसन्न करनेवाली ईर्ष्याको अपने भक्तजनोंके प्रति नारद-तुम्बरुके दृष्टान्त द्वारा कहते हैं। वे श्रीहरि मेरे हृदयमें हमेशा निवास करें ॥ ६ ॥ तरङ्ग-४ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनों को अति आग्रहसे अपनी मूर्त्ति का चिंतनरूप ध्यान करने को कहते हैं। उन भक्तिधर्म के पुत्र श्रीहरि का मैं सदा ध्यान करता हूँ। ॥ ७ ॥ तरंग-५ ॥

जो श्रीहरि भगवान् अपने भक्तजनोंसे विवेकी और अविवेकी के लक्षण कहते हैं। वे श्रीहरि मुझको दृढ़ विवेक दें ॥ ८ ॥ तरंग-६ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनों को अन्वय और व्यतिरेक से 'अर्थात् संयुक्तता एवं भिन्नतासे' जीव, ईश्वर' माया, ब्रह्म, और ब्रह्मपुर के नियन्ता परब्रह्म के लक्षण यथार्थ रूपमें कहते हैं। उन भक्तिधर्मपुत्र श्रीहरि का मैं भजन करता हूँ ॥ ९ ॥ तरंग-७ ॥

जिन श्रीहरिने सन्तमुनियों एवं भक्तजनों की अपनी एकान्तभक्ति की दृढ़ता में कारण, इन्द्रियों की वृत्तियों को सब प्रकार मायिक पदार्थों से अलग करके भगवान् और भगवान के संतपुरुषों की सेवा में लगा देने का हेतु कहा था उन श्रीहरि भगवान में मेरी एकान्तिकी भक्ति हो ॥ १० ॥ तरंग-८ ॥

जिन भक्तोंको प्रत्यक्ष भगवान्‌का सुदृढ़ निश्चय है और जिनको वैसा दृढ़ निश्चय नहीं है। उन दोनों भक्तोंके लक्षणको जो श्रीहरि कहते हैं। वे सर्वावतारी भगवान् मुझको सुदृढ़ निश्चय दें ॥ ११ ॥ तरङ्ग-९ ॥

जो महासमर्थ श्रीहरि सीमा रहित अपनी कृपा (दया)को कृतघ्नी सेवकरामके द्रष्टान्तसे कहते हैं, मैं उन दयासगर श्रीहरिको भजता हूँ ॥ १२ ॥ तरङ्ग-१० ॥

अपने एकान्तिकभक्तिकी इच्छा करनेवाले जिन श्रीहरिने समग्र वासनाका नाश किया है वह प्रभु मेरे मायिक विषय सम्बन्धी सम्पूर्ण वासनाका नाश करें ॥१३ तरङ्ग-११॥

जो श्रीहरि पुरुष, प्रकृति, काल, महत् , अहंकार, मन, बुद्धि, शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गन्ध, आकाश, वायु, तेज, जल, और पृथ्वी आदि तत्वों के लक्षण एवं उनकी उत्पत्ति, स्थिति और लयके लक्षणों के साथ अपने महान् अक्षरब्रह्मधाम का स्वरूप अपने भक्तजनोंसे कहते हैं। उसी भक्तिधर्म के पुत्र श्रीहरि में मेरा मन रहे ॥१४॥ तरंग-१२ ॥

जो श्रीहरि अपनी अन्तर्यामी शक्ति से विभिन्न शरीरों में स्थित जीवात्माओं को कर्मफल प्रदान करते हुये अनेक ब्रह्माण्डों की उत्पत्ति, स्थिति और प्रलय के करनेवाले हैं वे प्रकट श्रीपुरुषोत्तम भगवान श्रीस्वामिनारायण मुझको सुखी करें ॥ १५ ॥ तरंग-१३ ॥

जो श्रीहरि अपने त्यागी एवं गृहस्थ भक्तों के लक्षण एवं अपना भजनकरनेवाले तथा भजन नहीं करनेवाले मनुष्यों की गति और प्राप्ति को कहते हैं। वे श्रीहरि मेरी गति हों अर्थात् सर्वप्रकार से मुझे प्राप्त हों ॥ १६ ॥ तरंग-१४ ॥

जो श्रीहरि अपने एकान्तिक भक्तका स्वाज्ञा पालनरूप लक्षण कहते हैं। वे श्रीहरि मुझे अपना एकान्तिक भक्तिभाव दें ॥ १७ ॥ तरङ्ग—१५ ॥

जो श्रीहरि अपने विवेकी भक्तका यथार्थ लक्षण कहते हैं। वे श्रीहरि अपने द्वारा कहा गया वह विवेक मुझको दें ॥ १८ ॥ तरङ्ग—१६ ॥

जो श्रीहरि अपार कृपासे अपने भक्तजनोंमें रहे अल्प कुसंगको भी सर्वप्रकार से नाश करते हैं। वे श्रीहरि कुसंगसे मेरी सदा रक्षा करें ॥ १९ ॥ तरङ्ग—१७ ॥

अन्तःकरण (मन)की शुद्धि एवं अशुद्धिके कारणभूत सद्विषयक एवं असद्-विषयक शब्दादि पञ्चविषयोंका यथार्थ लक्षण कहकर, अपने भक्तजनोंको भगवान् सम्बन्धी सद्विषयका सेवन करनेमें नियोजित करके तथा विमुख अधर्मी जनोंसे सबन्धित विषयोंको छुड़ाकर जो भगवान् श्रीस्वामिनारायण अपने भक्तजनोंका रक्षण करते हैं। वे श्रीहरि अपार कृपासे मेरा रक्षण करें ॥ २०—२१ ॥ तरङ्ग—१८ ॥

जो श्रीहरि अपने एकान्तिकभक्तिभावके कारणभूत स्वधर्म, वैराग्य, प्रीति (भक्ति) और आत्मनिष्ठा (ज्ञान) इन चारकी यथायोग्य एक दूसरेकी आवश्यकताको बतला-कर, अपार दया से अपने भक्तजनोंमें उन चारोंकी दृढ़ता कराते हैं। वे भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरि मेरे लिये अपनेमें परम एकान्तिकी भक्तिको दें ॥ २२—२३ ॥ तरङ्ग—१९ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनों के आत्मा और परमात्मा के दर्शनमें विघ्न करनेवाले प्रमाद आलस्य का नाशकरके उनके दर्शन में प्रवृत्ति और उत्साह को बढ़ाते थे वे श्रीहरि मेरे हृदय में रहें ॥ २४ ॥ तरंग—२० ॥

जो श्रीहरि स्वधर्मादिक की दृढ़ता को युक्तिपूर्वक यथायोग्य तथा परमैकान्तिक भक्तजनों के द्वारा प्राप्य अपने अक्षरब्रह्मधाम का स्वरूप कहते हैं। वे श्रीहरि मेरी गति हैं अर्थात् प्राप्य वस्तु हैं ॥ २५ ॥ तरंग—२१ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनों की भगवद्मूर्त्ति के ध्यान की सिद्धि के लिये सर्व क्रियामें अपनी मूर्त्तिका स्मरण रखने को कहते हैं वे श्रीहरि मेरे ध्येय 'आराध्य' हों ॥ २६ ॥ तरंग—२२ ॥

जो श्रीहरि अपने आश्रितजनोंको अपने एकान्तिक भक्तिभाव के साधनों को कहते हैं। वे भक्तिधर्म के पुत्र श्रीहरि मुझको आत्मनिष्ठा से देहात्मबुद्धिको छोड़कर अपनी मूर्त्तिमें सदा मनको स्थिर रखनेका साधन दें ॥ २७ ॥ तरंग—२३ ॥

जिन्होंने अपने एकान्तिक भक्तजनोंको अपने माहात्म्ययुक्त ज्ञान का तथा अक्षर-ब्रह्मसे पर दिव्य अपने परब्रह्मस्वरूपमें दृढ़ स्थितिका उपदेश दिया एवं फलके साथ माहात्म्यज्ञान की अधिकता या न्यूनतासे स्थिति के भेदको कहा। उन श्रीहरिमें मेरी दृढ़ प्रीति हो ॥ २८—२९ ॥ तरंग—२४ ॥

अपने भक्तजनोंका हित चाहनेवाले जिन श्रीहरिने स्वधर्मसे युक्त अपने भक्तोंकी अपूर्णकामताको युक्तियुक्त अमृतवचनों से तथा भगवानके माहात्म्यज्ञान एवं आत्मनिष्ठासे दूर किया वे भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरि मेरे मनमें हमेशा स्थिर होवें ॥३०–३१॥ तरंग २५॥

अपने भक्तजनोंका हित चाहनेवाले जिन श्रीहरिने मायिकविषयोंका युक्तिपूर्वक निषेध करके, जाग्रत, स्वप्नमें अपने भक्तजनों की सर्व इन्द्रियवृत्तियोंसे अपने स्वरूपमें सर्वप्रकारसे शरीर मनवाणीसे रसिकताको बतलाया। वे श्रीहरि मुझको सदा अपनी मूर्त्तिमें रसिकभाव दें ॥ ३२–३३ ॥ तरंग—२६ ॥

जिन सत्यज्ञानोपदेष्टा श्रीहरिने अपने भक्तजनों के हृदयमें (मनमें) अपना स्थिर निवास जिस ज्ञानसे हो, उस प्रकारके ज्ञानको कहकर उस ज्ञानसे अपनेमें स्थिर बुद्धिवाले अपने परमैकान्तिक सन्तपुरुषोंका लक्षण कहें हैं। वे श्रीहरि मुझको वह ज्ञान दें ॥ ३४ ॥ तरंग--२७ ॥

जिन श्रीहरिने जो अपना भक्त सत्संगसे विमुख नहीं होता है, एवं जो भक्त सत्संगसे विमुख होता है उन दोनों प्रकारके भक्तोंका लक्षण कहे हैं। वे श्रीहरि मेरे मनमें रहों ॥ ३५ ॥ तरंग–२८ ॥

जिन सर्वान्तर्यामी श्रीहरिने अपने भक्तोंके स्वधर्म, ज्ञान, वैराग्यरूप अंगों के साथ अपनी भक्तिके बलकी वृद्धि करनेवाले सद्देश, सत्काल, सत्संग, और सत्क्रिया, एवं उनका नाश करनेवाले असद्देश, असत्काल, कुसंग और असत्क्रिया इन चारोंको बतलाया है, तथा अन्तःकरणकी शुद्धिके कारणभूत संस्कार, श्रीहरिकी कृपा और पुरुषप्रयत्न, ये तीन बतलाया है, ऐसा उपदेश देनेवाले भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरि मेरे हृदयमें सदा निवास करें ॥३६-३७॥ तरंग–२९ ॥

अपने भक्तजनोंके मनमें उत्पन्न होनेवाले मनोरथोंका वासनारूप संस्कार होनेमें तथा न होनेमें जो कारण है, एवं उन संकल्पोंकी निवृत्तिके साधन हैं। उनसबको अपने भक्तजनोंके साथ जो श्रीहरि विवेचन करके यथा योग्य कहते हैं। वे श्रीहरि मुझको सदा अपनी परमैकान्तिकी भक्ति दें ॥ ३८–३९ ॥ तरंग–३० ॥

अपने भक्तजनोंको अवश्य जानने योग्य वाणीसे भी अन्यको कष्ट न पहुँचानेवाला व्यक्ति भी भगवान् एवं उनके भक्त की सेवाभक्तिसे रहित है। उससे तो जो भक्तिवाला है वह श्रेष्ठ है। तथा सन्तपुरुषोंमें दोष देखनेवाला व्यक्ति असुर है एवं प्रत्यक्ष भगवान का निश्चय और उनकी आज्ञा पालन करनेसे भक्तोंका महत्व समझना चाहिये। इस प्रकार जिन श्रीहरिने प्रश्नोत्तरके द्वारा उपदेश दिया वे श्रीहरि मेरे मनमें सदा निवास करें ॥ ४० ॥ तरंग–३१ ॥

जिन श्रीहरिने अपने भक्तजनों के भोग्य पञ्चविषयोंमें विभिन्नता को तथा अपने भक्तजनोंके अन्तःकरणमें अपने ध्यानकी सिद्धि और असिद्धि के कारणका विवेचन करके उनको सिद्धान्तरूपसे कहा है उन श्रीहरिमें मेरी भक्तिरूपा बुद्धि हो ॥४१-४२॥तरंग–३२॥

जिन्होंने असंख्यजीवोंके कल्याणके लिए अपने विश्वासु, स्वार्थी, स्नेहिक और ज्ञानी इन चार प्रकारके आश्रयको विस्तारसे कहा। वे श्रीहरि मुझको चतुर्थ महात्म्यज्ञान के द्वारा दृढ़ किया हुआ अपना आश्रय दें ॥ ४३ ॥ तरंग-३३ ॥

अपने भक्तजनोंका मन महाआनन्दनिधि भगवानको छोड़कर अन्यत्र तुच्छ सांसारिक पदार्थोंमें आसक्तिको प्राप्त होता है, उनका कारण तथा उन भक्तों को क्लेश प्राप्तिके कारण, इन दो प्रकारके कारणोंको जिन आनन्दनिधि भगवान् श्रीहरिने स्पष्ट विस्तारसे कहा था, वे भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरि सदा मेरे मनमें रहें ॥४४-४५॥ तरंग-३४ ॥

महाबुद्धिमान होनेपर भी भगवद्भक्तकी कल्याणमार्गमें स्थिति न होनेका कारण तथा अल्पबुद्धिमान् भगवद्भक्तको मोक्षमार्गमें दृढ़ स्थितिका जो कारण है तथा दुर्बुद्धि के त्याग का जो उपाय है इन तीनोंका निरूपण जिस श्रीहरिने कहा था वे श्रीहरि मेरे विघ्नको दूर करें। ॥ ४६-४७ ॥ तरंग ३५ ॥

जो श्रीहरि अपने आश्रित त्यागीभक्तजनोंको शरीरमनवाणीसे जिस प्रकार रहना चाहिये उसको बतलाते हैं [त्यागिभक्तें वस्त्रादि तुच्छपदार्थोंमें से आसक्तिका परित्याग करके मुझे भगवानमें प्रीति करना] वे श्रीहरि मुझको अपनेमें प्रेम स्नेह दें ॥ ४८ ॥तरंग-३६॥

जो श्रीहरि अपने प्रिय एकान्तिक एवं अंगोंके साथ माहात्म्यज्ञानयुक्तभक्ति उपासना को करनेवाले साधुभक्तको साधुताके लक्षण कहते हैं वे एकान्तिक भक्तजनप्रिय भगवान् श्रीहरि मुझपर प्रसन्न होवें ॥ ४९ ॥ तरंग ३७ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनों को निर्वासनिकताके वर्तनकी रीतिको अपार कृपासे विस्तारसे कहते हैं और आत्माके स्वरूपको भी बतलाया, वे श्रीहरि मेरेहृदयकमलमें रहें ॥ ५० ॥ तरंग–३८ ॥

जो श्रीहरि शुष्कवेदान्तसंमत सिद्धान्तका खण्डन करनेके लिये भक्तजनोंकी सविकल्प और निर्विकल्प इन दो प्रकार की स्थितिको दृष्टान्तों एवं युक्तिसे कहते हैं। उन श्रीहरिमें मेरा मन हमेशा निवास करे ॥ ५१ ॥ तरंग–३९ ॥

जिन श्रीहरिने सविकल्प समाधिको प्राप्त हुये अपने भक्तजनों के लक्षण संक्षिप्तसे कहें। तथा जिन श्रीहरिने अपने भक्तजनों की उपसनाके भेद का वर्णन किया वे श्रीहरि मुझको अपनी परम एकान्तिकी भक्ति दें ॥ ५२-५३ ॥ तरंग–४० ॥

अक्षरब्रह्मधाम से अवतिर्ण होनेवाले श्रीहरिने महामाया, महापुरुषादिके कारण सर्वावतारी भगवान् श्रीपुरुषोत्तम के द्वारा अक्षरब्रह्मादि सर्वेमें अन्तर्यामीशक्तिसे अपनी युक्तताको (अन्वय) स्पष्ट यथायोग्य "बहुस्यां प्रजायेयेति" इस वेदान्त वाक्यके साथ अच्छी रीति कहा। वे श्रीहरि मुझको सदा अपनी सेवाभक्ति देनेवाले होवें ॥५४-५५तरंग४१॥

जो श्रीहरि शुष्कवेदान्तिकसंमत असन्मतको प्रबलप्रमाणों से खण्डन करके अपने संमतशुद्ध विशिष्टवेदान्तसिद्धान्तको स्थापित किये वे श्रीहरि असन्मतसे मेरा रक्षण करें ॥ ५६ ॥ तरंग—४२ ॥

जो श्रीहरि अपनी सेवामें प्रीतियुक्त एवं सालोक्यादि चार प्रकारकी मुक्तिकी इच्छासे रहित अपने भक्तजनों को श्रेष्ठ कहते हैं, वे श्रीहरि मुझको अपनी सेवा दें ॥५७॥तरंग४३॥

जिन साधुमूर्ति परमेश्वरने अपने भक्तजनोंको अपनेमें स्नेह का लक्षण तथा उन स्नेह की प्राप्ति के साधन एवं देहमें अहंभाव तथा गृहपुत्रस्त्रियादिमें ममता के संकल्पों के नाशके साधनको विस्तारसे कहा था। वे श्रीहरि मुझे अपनी प्रिय साधुताको दें ५८-५९॥ तरंग—४४ ॥

जिन सदा दिव्यसाकारमूर्त्ति भगवान् श्रीहरिने जो अक्षरब्रह्मपुरधाममें सदा दिव्याकृतिके रूपसे निवास करते हैं उसी अपने स्वरूपका निरुपण किया। वे श्रीहरि मेरे उपास्य होवें ॥ ६० ॥ तरङ्ग—४५ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको समाधिमें आकाशका लय जिस प्रकार होता है। तथा उनका लय नहीं होता है उन दोनों बातोंको माहेश्वरनामक ब्राह्मणके प्रश्नके प्रत्युत्तरमें यथायोग्य विस्तारसे कहते हैं वे अक्षराधिपति भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरि मेरे हृदयमें सदा रहें ॥ ६१—६२ ॥ तरङ्ग—५६ ॥

अपने एकान्तिकभक्तोंके धर्मादि चार गुण, धर्म, ज्ञान, वैराग्य और भक्ति जो गौण मुख्य भावसे भक्तोंमें रहते हैं भिन्न-भिन्न लक्षणोंसे जिन श्रीहरिने अपार कृपा द्वारा चारोंके वर्णन किये। वे श्रीहरि मुझको सदा परमैकान्तिकी भक्ति दें ॥ ६३—६४ ॥ तरङ्ग—४७ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंके द्वारा प्रतिदिन पूजन करके अपने प्रार्थनीय वस्तुकी प्रार्थना की रीतिको अपने भक्तोंके प्रति कहें वे श्रीहरि मेरी सर्वप्रकारके कुसंगसे रक्षा करें ॥ ६५ ॥ तरङ्ग—४८ ॥

जो श्रीहरि अपनेमें मनोवृत्तिकी सदा धारणा करनेवाले भक्तके लक्षण एवं उन धारणा के उपाय कहे हैं, वे श्रीहरि मेरे मनमें रहें ॥ ६६ ॥ तरङ्ग—४९ ॥

जो श्रीहरि कुशाग्रबुद्धिवाले अपने भक्तजनों के लक्षण एवं आत्म कल्याणका प्रयत्न न करनेवाले स्थूल बुद्धिवाले अभक्तोंके लक्षणको कहते हैं वे श्रीहरि मुझको कुशाग्रबुद्धि दें ॥ ६७ ॥ तरङ्ग—५० ॥

जो श्रीहरि प्रश्नको सुस्पष्ट करके मायिक इन्द्रियोंके द्वारा अमायिक भगवान्का स्वरूपग्रहण नहीं हो सकता है। किन्तु संत समागमसे नष्ट हो गया है अज्ञान जिसका ऐसे अमायिक बाह्यांतःकरणोंसे वह दिव्य भगवान्का स्वरूप ग्राह्य होता है अर्थात् जाना जा सकता है, ऐसा उपदेश देते हैं। वे श्रीहरि मेरी दृष्टिमें रहें ॥६८॥ तरङ्ग—५१॥

जिन श्रीहरिने सांख्य, योग, वेदान्त और पंचरात्र इन चार शास्त्रोंसे अपना पूर्ण यथार्थ ज्ञान को कहता था। वे श्रीहरि मेरे लिये पूर्णतया जानने योग्य हों ॥६९॥ तरङ्ग-५२

जिन श्रीहरिने अपने भक्तजनोके धर्मज्ञानादिगुणों की वृद्धिमें उनके क्षय के कारण कहा था। वे श्रीहरि मुझे स्वधर्मादिगुणोंको दें ॥ ७० ॥ तरंग–५३ ॥

अपने भक्तजनोंके भागवतधर्म की पुष्टिके साधन तथा मोक्षद्वार खुलने के जो साधन होते है और आपत्कालमें भी जो भक्त स्वधर्मसे विचलित नहीं होता है। उनके लक्षणको जो श्रीहरि कहते है वे श्रीहरि मेरे हृदयमें निवास करें ॥ ७१–७२ ॥ तरंग–५४ ॥

जिन श्रीहरिने अपने भक्तजनोंके धर्मभक्तिकी अदृढ़ता के कारण कहे थे। वे श्रीहरि मुझको धर्मभक्तिकी दृढ़ताकों दें ॥ ७३ ॥ तरंग–५५ ॥

अपने ज्ञानी भक्तकी श्रेष्ठता एवं ज्ञानभक्तिके अभिमानकी दुष्टता एवं उस अभिमानको जीतनेके साधनोंको तथा निरभिमानीभक्तकी श्रेष्टता और अपनी माहात्म्यज्ञानसे युक्त उपासना, एवं आत्मनिष्ठा की दृढ़ता के कारण आदिको जिन श्रीहरिने कहथे वे श्रीहरि मुझको इच्छित वर देनेवाले होवें ॥ ७४–७५ ॥ तरंग–५६ ॥

जो श्रीहरि यथार्थ मोक्षके कारण, अपने स्वरूप एवं स्वमाहात्म्य उन दोनोको जो जानना वही ज्ञान है। अपनेमें दो प्रकार के स्नेह एवं उनके लक्षण तथा अपने भक्तजनोंके दुष्टस्वभावके त्यागका स्वरूप और उनका साधन इन सबको कहते हैं। वे श्रीहरि मेरे हृदयमें निवास करें ॥ ७६–७७ ॥ तरंग–५७ ॥

अपने भक्तजनोंके रजोगुण तमोगुणके कार्य, रागादि की उत्पत्ति के कारण 'देहात्मबुद्धि, कुसंग, और प्राक्कर्मसंस्कार ये तीन एवं उनके नाशके साधन, तथा अपने महान् संतपुरुषोंकी प्रसन्नताके साधन, एवं अपने भक्तजनों की भक्तिवृद्धिके साधन तथा उनके दोषनाश के साधन इन सबको कहनेवाले श्रीहरि मेरी बुद्धिमें सदा रहें ॥ ७८–७९ ॥ तरंग–५८ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंका अपनेमें प्रेम स्नेह होनेका कारण और भगवान्का यथार्थ माहात्म्य कहते हैं। वे श्रीहरि मुझको उस प्रकारका माहात्म्य दें ॥ ८० ॥ तरंग–५९ ॥

अपने भक्तजनोंकी पञ्चविषय सम्बन्धी मायिकवासनाका क्षय करनेमें तथा उनके नाशके प्रमुख उपायोंको जीस भगवान् श्रीहरिने अपने भक्तजनोंसे कृपा करके कहा वे भक्तिधर्मके पुत्र मेरे पिता मुझे मायिक पदार्थोंसे मुक्त करें ॥८१–८२॥ तरंग–६० ॥

अपने भक्तोंको जिससे धैर्यलोप नहीं होता और अष्टसिद्धियाँ प्राप्त होनेपर भी जो उनमें आसक्त नहीं होता, इस तरहके परम एकान्तिक भक्तका लक्षण जिन श्रीहरिने कहा ऐसे भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरि मुझे अपना एकान्तिभक्त बनावें ॥ ८३–८४ ॥ तरंग–६१ ॥

जिन अपने भक्तोंमें सत्यादिगुणों का आविर्भाव हो और जिन भक्तोंमें उन गुणोंक न हो ऐसे दो प्रकारके भक्तोंके लक्षण जिन श्रीहरिने यथार्थरूपसे बतलाये वे श्रीहरि हमेशा मेरे मनमें निवास करें ॥ ८५–८६ ॥ तरंग–६२ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंके सामने अपना सर्वोत्तम निश्चय कहते हैं वे भगवान् श्रीहरि मुझे वह सर्वोत्तम निश्चय प्रदान करें ॥ ८७ ॥ तरङ्ग–६२ ॥

जो श्रीहरि सभी चेतन और अचेतन सृष्टीमें अन्तर्यामिरूपसे विराजमान होते हूये भी भिन्न होकर अपने अक्षरब्रह्मधाममें सदा दिव्यमूर्ति सर्वावतारी भगवान् श्रीस्वामिनारायण मनुष्याकृतिसे विराजमान है। ऐसे भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरिमें मेरी एकान्तिकी भक्ति हो ॥ ८८–८९ ॥ तरङ्ग–६४ ॥

जो श्रीहरि सुषुम्णानाडीके द्वारा प्राप्य ब्रह्मधामके नियन्ता है, और जो समाधिके आधारभूत स्वरूप है, एवं जो ज्ञानशक्ति, क्रियाशक्ति, और इच्छाशक्तिके प्रेरक नियन्ता है। वे श्रीहरि मेरे हृदयकमलमें निवास करें ॥ ९० ॥ तरङ्ग–६५ ॥

जो श्रीहरिने 'निर्गुण' आदि शब्दके अर्थोंसे अपने दिव्याकार स्वरूप का निरूपण किया उन श्रीहरिमें मेरी बुद्धि सदा रहें ॥ ९१ ॥ तरङ्ग–६६ ॥

अपने परम एकान्तिक साधुके गुणों के आनेमें कारण-उन संतपुरुषोंकी सेवा करनेवालेमें ही साधुताके गुण आते हैं, इस प्रकार जो भक्तिधर्मके पुत्र परब्रह्म श्रीहरि अपार कृपासे अपने भक्तजनों से कहते हैं। वे श्रीहरि मुझको अपना परमैकान्तिक भक्त बनावें ॥ ९२–९३ ॥ तरङ्ग–६७ ॥

जो श्रीहरि अपनी मूर्तियोंमें एवं अपने साधुसंतमें अपने ही समान भक्तिभावना तथा मर्यादा रखना इस प्रकार अपने भक्तजनोंको कहते हैं। वे श्रीहरि मुझको अपनी मूर्तियोंमें एवं अपने साधुपुरुषोंमें वही भक्तिभाव तथा मर्यादा दें ॥ ९४ ॥ तरङ्ग–६८ ॥

जो श्रीहरि अपने अतिप्रिय अहिंसाधर्मको तथा क्रोधादिदोषों से रहित होना अलभ्य है इस प्रकार अपने भक्तजनों को कहते हैं। वे श्रीहरि मेरे मनमें रहो ॥ ९५ ॥ तरङ्ग–६९ ॥

जो श्रीहरि अपने अनुभवोंसे युक्त प्रश्नोत्तर करके अपने भक्त राजा काकाभाई तथा जीवाभाई और सभामें बैठें हुए अन्य साधुपुरुषों एवं गृहस्थभक्तजनोंको आनन्दित करते थे। वे श्रीहरि मुझे आनन्द देनेवाले होवें ॥ ९६–९७ ॥ तरङ्ग–७० ॥

अपने भक्तजनोंके द्रोहरूप अपराधका असह्यत्व एवं अक्षरब्रह्मधामके अधिपतिका सदा दिव्यसाकारत्व तथा प्रत्यक्ष मनुष्याकार भगवान् उन दोनों स्वरूपकी एकता जो श्रीहरि अपार कृपासे अपने भक्तजनोंको कहते हैं। वे श्रीहरि मुझे अपना प्रिय बनावें ॥ ९८–९९ ॥ तरङ्ग–७१ ॥

श्रीहरि आपने राजा उनडको जो बात कही थी वह संतपुरुषोंकी सभामें कहते हैं। सदा दिव्याकार होते हुए लोकके द्वारा मनुष्याकार श्रीहरिकी सम्पूर्ण क्रिया मनुष्यों की कल्याण करनेवाली हैं। और जो श्रीहरि अपने भक्तका माहात्म्य ज्ञानयुक्त अपना निश्चय होता है तथा उस प्रकार का निश्चय जिसको नहीं होता है। उन दोनों प्रकारके भक्तजनों का लक्षण कहते हैं ॥ १००–१०१ ॥ तरङ्ग–७२ ॥

जो श्रीहरि अपने उत्तम, मध्यम और कनिष्ठ भक्तजनोंके लक्षण यथा योग्य कहते हैं। वे श्रीहरि मुझे अपना एकान्तिक भक्त बनावें ॥ १०२ ॥ तरङ्ग—७२ ॥

जीन श्रीहरिने निष्कामवृत्तरूप ब्रह्मचर्यवृतकी महिमा और उनके साधनोंको कह करके उन निष्कामवृत्तकी सिद्धिके लिये अपनी उपासनादि साधकोंको कहे थे, एवं जिन भक्तने अपनेमें मन अर्पित किया है और जिन्होंने नहीं किया है, उन दो प्रकारके भक्तोंका लक्षण कहे थे उन श्रीहरिमें मेरा मन अर्पित हो ॥ १०३–१०४ ॥ तरङ्ग—७३ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको अपनी आज्ञानुसार वर्तन रखने को कहते हैं। वे श्रीहरि सदा मुझको अपने शरणमें रखें ॥ १०५ ॥ तरङ्ग—७४ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंके वंश (कुल)में उत्पन्न हुये एवं होनेवाले जीव मोक्षको प्राप्त होते हैं तथा जो मोक्षको नहीं प्राप्त होते हैं उनका प्रकार कहते हैं और अपना परिपूर्ण निश्चय तथा सामान्य निश्चयको कहते हैं। वे श्रीहरि मुझको अपना परिपूर्ण निश्चय दें ॥ १०६-१०७ ॥ तरङ्ग—७५ ॥

जो श्रीहरि अपने प्रिय भक्तजनका तथा अप्रिय भक्तजनका लक्षण कहते है। वे श्रीहरि मुझको अपना प्रिय बनावें ॥ १०८ ॥ तरंग—७६ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंके सकारण स्वधर्माचरण कों कहे हैं तथा अपने भक्तजनोंके देहान्तके समयमें उनकी मृत्यु लोकमें शोभास्पद बनती है या नहीं उन दोनोंके कारणोंको कहते हैं। वे श्रीहरि सर्वप्रकारसे मेरी रक्षा करें ॥ १०९–११० ॥ तरङ्ग—७७ ॥

जो श्रीहरि अपने त्यागीभक्तजन शिवानन्द आदि सन्तपुरुषोंके एक्कीश प्रश्नोंके प्रत्युत्तर करके उन साधुपुरुषोंको आनन्दित किये वे अक्षराधिपति भक्तिधर्म के पुत्र श्रीस्वामिनारायण नामवाले श्रीहरि मुझको अपनी सेवाका आनन्द दें ॥ १११–११२ ॥ तरङ्ग—७८ ॥

जो श्रीहरि अपने स्वरूप, स्वभाव और गुणोंसे सर्वश्रेष्ठ है और जो अपने परात्पर दिव्य अक्षरधाममें अनन्त दिव्यसमृद्धियोंके साथ, अनन्तमुक्तोंके द्वारा अनेक दिव्यसामग्रियों से पूजित है ऐ सर्वावत्तारके कारण, सर्वेश्वर और अन्तशक्तियुक्त, भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरिमें मेरी भक्तिरूपा निष्ठा हो ॥ ११३ ॥

श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमें प्रथमप्रकरण के तरंग समाप्त।

सारंगपुरमें कहे गये तरंगोंका प्रारम्भ

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंके पंच विषयोंसे निवृत्ति का परम श्रेष्ठ साधनभूत आत्मज्ञान तथा भगवानके स्वरूपका माहात्म्यज्ञान, अपार कृपासे यथा योग्य कहे थे, वे भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरि मुझको उन महान् दोनों साधनोंको शीघ्र दें ॥११४–११५॥ तरंग-७९॥

जिन श्रीहरिने अपनेमें भक्तजनों का स्नेह प्रेम एवं भक्तजनों पर अपना स्नेह, प्रेम हैं एवं सद्गुणों की श्रेष्ठता कहा था, वे श्रीहरि मुझे उन सद्गुणों को दें ॥ ११६ ॥ तरंग–८० ॥

जो भक्त अपनी पूजा स्नेह, प्रेमसे रोमांचित होकर बाह्य उपाचारसे अथवा मानसिक उपाचारसे पूजा करता है उस भक्तकी श्रेष्ठता एवं उसका लक्षण तथा अपनेमें स्नेह, प्रेम होनेका कारण श्रवण, मनन, निदिध्यासन और साक्षात्कार उनके लक्षण जो श्रीहरि कहते हैं। उन श्रीहरिमें मेरा अचल स्नेह, प्रेम हो ॥ ११७–११८ ॥ तरङ्ग–८१ ॥

अपने भक्तोंकी अपनेसे भिन्न मायिकपदार्थों में वासना की निवृत्तिके लिये आत्म-निष्ठा एवं प्रत्यक्ष भगवानका माहात्म्यज्ञान ये दोनो परम श्रेष्ठ साधन है इस प्रकार जो भक्तवत्सल श्रीहरि अपार कृपासे कहते है। वे भक्तिधर्मके पुत्र श्रीजीप्रभु मुझको वही आत्मनिष्ठा एवं अपना माहात्मज्ञान दें ॥ ११९-१२० ॥ तरंग–८२ ॥

जो श्रीहरि भगवानके नामोच्चारण का फल यथायोग्य कहते है। वे श्रीहरि हमेशा मेरे मनमें होवें ॥ १२१ ॥ तरंग-८३ ॥

एक एक, अवस्थामें "जाग्रत् स्वप्न, सुषुप्तिमें," अन्य दो दो अवस्थायें रहती हैं उनके लक्षण एवं परा, पश्यन्ती, मध्यमा, और वैखरी वाणीके भेद और लक्षण यथायोग्य जो श्रीहरि अपने भक्तजनों को ज्ञानकी सिद्धिके लिये कहे थे। वे श्रीहरि मुझको मोक्षाख्यरूप पुरुषार्थके साधनभूत ज्ञान दें ॥ १२२-१२३ ॥ तरंग-८४ ॥

जो श्रीहरि जिस क्षेत्रमें भगवान् और भवानके एकान्तिक सन्त निवास करते हैं ऐसे क्षेत्रको नैमिशारण्य क्षेत्र कहते हैं। वे श्रीहरि मुझे उस धर्मक्षेत्रमें निवास दें ॥१२४॥ तरङ्ग–८५ ॥

जो श्रीहरि अपनी अप्रसन्नताके कारणभूत भक्तों में एक दूसरेके प्रति होनेवाली ईर्ष्याका लक्षण कहते हैं वे श्रीहरि मुझे उस ईर्ष्यासे मुक्त करें ॥ १२५ ॥ तरङ्ग–८६ ॥

जो श्रीहरि अपने आश्रितोंको शिक्षा देते हुये युग परिवर्तन आदि पांच प्रश्नों के उत्तर देते है वे श्रीहरि मुझे अपना प्रिय बनावें ॥ १२६ ॥ तरङ्ग–८७ ॥

जो श्रीहरि धर्मी और अधर्मी मनुष्यों का लक्षण बताते हैं तथा बाह्यदृष्टिवालेको भगवान् का धाम अतिदूर है और अन्तर्दृष्टिवालेको अति समीप है। इस तरह अपार कृपा-से अपने भक्तजनों को यथार्थ कहनेवाले भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरि मेरी आत्मामें सदा निवास करें ॥ १२७–१२८ ॥ तरङ्ग–८८

जो श्रीहरि अपने भक्तोंको पुरुष प्रयत्नसे ही सारे गुण प्राप्त हो सकते है इस तरह अपार कृपासे कहते हैं वे श्रीहरि मुझे उन गुणोंसे युक्त करें ॥ १२९ ॥ तरङ्ग–८९ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तोंके द्वारा किया जानेवाला आत्मनिष्ठारूप विचार कहते हैं वे श्रीहरि मेरे आराध्य हो ॥ १३० ॥ तरङ्ग ९० ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तोंको अपने स्वरूपका निश्चय करना ही सम्पूर्ण शास्त्रोका सिद्धान्त है इस प्रकार कहनेवाले श्रीहरि मुझे दृढ निश्चय प्रदान करें ॥१३१॥ तरङ्ग ९१ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको भगवानके धाममें से पतनको समझाकर प्रसाद और मोहको सर्वथा त्याग करदेना चाहिये इस तरह कह कर स्थुल और सूक्ष्मतत्वोका विवेचन करके स्थुल तथा सूक्ष्मशरीरसे किये जानेवाले कर्मोका फल समान ही है ऐसा कहकर अपने भक्तजनोके कर्म एवं अकर्मके भाव को यथार्थरूपसे कहते है वे श्रीहरि मुझे अपना परमैकान्तिक भक्त बनावें ॥ १३२-१३३-१३४ ॥ तरङ्ग–९२ ॥

जो श्रीहरि आत्मनिष्ठारहित और आत्मनिष्ठायुक्त अपने भक्तजनोंमें आत्मनिष्ठावाला श्रेष्ट है क्योंकि आत्मनिष्ठाही भगवानके दर्शनमें कारणभूत है इस प्रकार कहनेवाले श्रीहरि मुझे अपना भक्त बनावें ॥ १३५-१३६ ॥ तरङ्ग–९३ ॥

जो श्रीहरि अपने अवतार श्रीनरनारायण भगवान का तप अपने भक्तजनोके मोक्षके लिये है किन्तु अभक्तो के लिये नहीं इस प्रकार प्रमाणयुक्त कहते है। वे श्रीपुरुषोत्तम भगवान मेरें धर्म, ज्ञान, आदि गुणोंकी वृद्धि करनेवाले हो ॥ १३७-१३८ ॥ तरङ्ग–९४ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनों को जानने योग्य अपनी सर्वोपरिताको अनेक दृष्टान्तोसे यथार्थ कहते हैं वे श्रीहरि मेरे द्वारा सेवा करने योग्य है ॥ १३९ ॥ तरंग–९५ ॥

जो श्रीहरि अपने आश्रित संत एव भक्तजनोंकों अमृतके समान शिक्षावचनों से हित और पुष्टी करतें हैं वे श्रीहरिके वचन मेरे हृदयमें रहें ॥ १४० ॥ तरंग–९६ ॥

जो परात्पर अक्षरब्रह्मधामसे भी उपर है और जो ईश्वर के भी ईश्वर है, जो ब्रह्मरूपमुक्तो को भी सेवा करने योग्य है जो असंख्य जीवात्माओं के कल्याण के लिये मनुष्यावतार लिये हुये हैं। उन श्रीहरि का मैं भजन करता हूँ ॥ १४१ ॥

श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमें सारंगपुरके तरंग समाप्त
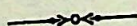
कारीयाणीग्राममें कहे गये तरंगोंका प्रारंभ

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोको जानने योग्य अपने स्वरूप को कहतें हैं वे ब्रह्मपुरके निवासी भक्तिधर्म के पुत्र श्रीहरि मुझे अपना स्वरूप दें ॥ १४२ ॥ तरंग–९७ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनों की बुद्धि जिन साधनों से शुद्ध हो उन साधनों को कहते हैं वे श्रीहरि मेरे मनमें निवास करें ॥ १४३ ॥ तरंग–९८ ॥

जो श्रीहरि अपने संतोकी साधुता जिससे सिद्ध होती है उस उपाय को कहते हैं वे श्रीहरि मुझे उस साधनको देनेवाले हों ॥ १४४ ॥ तरंग–९९ ॥

जो श्रीहरि जीवात्मामें जिस प्रकार स्वयं विराजमान है उसको कहते हैं वे श्रीहरि साक्षात् मेरी आत्मामें विराजमान रहें ॥ १४५ ॥ तरंग–१०० ॥

जिस श्रीहरिने अपने संत तथा भक्तजनोंको अपने अवतार लेनेका कारण समझाया वे भक्तिपुत्र श्रीहरि अपने दर्शन आदिसे मुझे सुख देनेवाले हों ॥ १४६ ॥ तरंग–१०१ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको अपनी प्रसन्नता के कारणभूत गुणोंको कहते हैं वे श्रीहरि मुझ में उन गुणोंको देखकर मेरे पर प्रसन्न रहें ॥ १४७ ॥ तरंग–१०२ ॥

जो श्रीहरि अपने गृहस्थ भक्तजनोंकी चित्तवृत्ति जैसे अपनेमें अखण्ड रहे, और मायिक पदार्थोंसे जैसे वैराग्य उत्पन्न हो तथा आत्यन्तिक मोक्ष की प्राप्तिका लक्षण और उस मोक्ष प्राप्त करनेवाले भक्तका लक्षण कहते हैं भक्तिधर्म के पुत्र दयानिधि वे श्रीहरि मुझे आत्यन्तिक श्रेय प्रदान करें ॥ १४८–१४९–१५० ॥ तरंग–१०३ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको अपनी स्थूल तथा सूक्ष्म ऐश्वर्य शक्तियोंसे महान् से भी महान् और छोटे से भी छोटेपनको सफलतापूर्वक समझाते हैं वे श्रीहरि मेरी दृष्टिके सामने रहे ॥ १५१ ॥ तरङ्ग–१०४ ॥

जो श्रीहरि क्रोधकी दुष्टता तथा उसे जीतने का उपाय कहते हैं और अपने भक्तो में रहे हुए गुण तथा अवगुणोंमेंसे केवल गुण ग्रहण करनेको कहते हैं वे श्रीहरि चारों ओर मेरी रक्षा करें ॥ १५२ ॥ तरङ्ग–१०५ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको तप को हि अपनी प्रसन्नताका कारण कहते है वे श्रीहरि मुझे तपमें अभिरुचि प्रदान करें ॥ १५३ ॥ तरङ्ग–१०६ ॥

जो श्रीहरि अपने प्रिय भक्तका लक्षण कहकर ऐसे भक्तको भी अपनी आज्ञाका पालन करना कहते हैं वे श्रीहरि मुझे अपनी आज्ञापालनरूप प्रीति प्रदान करें ॥ १५४॥ तरंग–१०७ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको कारण देहसे अलग होनेकी रीतिको समझाते हैं और अपनी दिव्यज्ञान वार्ताका सबसे अधिक माहात्म्य कहते हैं वे भक्ति धर्मके पुत्र श्रीहरिकी उस ज्ञान वार्ता मेरे हृदयमें सदा स्थिर होकर निवास करें ॥१५५–१५६॥ तरङ्ग–१०८॥

श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमें कारीयाणी के तरंग समाप्त।

लोया गाँव में कहे गये तरंगोंका प्रारंभ

जो श्रीहरि अपने आठ संतोके प्रश्नोंके उत्तर करके उनको आनन्दित करते हैं वे सदा अपने भक्तजनोंका हित करने वाले श्रीहरि मेरा हित करें ॥ १५७ ॥ तरङ्ग–१०९ ॥

जो श्रीहरि अपने चार प्रकार के भक्तजनोंका लक्षण कहकर उन सबमें अपने निश्चयके बल वाले भक्तको श्रेष्ठ कहते हैं वे श्रीहरि मेरे हृदयमें बल दें ॥१५८-तरङ्ग११०॥

जो श्रीहरि अपना और अपने संतोंका माहात्म्य ज्ञानपूर्वक निश्चय के लक्षण कहकर उस ऐसे निश्चय वाले भक्तका भी लक्षण कहते हैं वे श्रीपुरुषोत्तम श्रीहरि दयाकरके मुझे भी ऐसा भक्त बनावें ॥ १५९–१६० ॥ तरङ्ग–१११ ॥

जिस श्रीहरिने अपना सर्व अवतार धारण करनेका और अपने योगेश्वरत्वको अपने भक्तजनोंको समझाया वे श्रीहरि सदा मेरी आत्मामें निवास करें ॥ १६१ ॥ तरङ्ग–११२॥

जो श्रीहरि स्वयं संतो से आठ प्रश्न पूछकर उनके उत्तर भी स्वयं देते हैं वे श्रीहरिके वचन मेरे हृदयमें रहें ॥ १६२ ॥ तरङ्ग–११३ ॥

जो श्रीहरि अपने संतोसे नव प्रश्न पूछकर उनको स्वयं कहते हैं उस श्रीहरिकी वाणी मेरे हृदयमें बसे ॥ १६३ ॥ तरङ्ग–११४ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको उनके मोक्षका कारण अपने स्वरूपका माहात्म्यपूर्वक ज्ञान समझाते हैं वे श्रीहरि मुझे अपना ज्ञान प्रदान करें ॥ १६४ ॥ तरङ्ग–११५ ॥

जिस श्रीहरिने अपने आश्रितजनोंको अपने प्रश्नोत्तर वाक्योंसे आनन्दित किये उस श्रीहरिके वाक्य मेरे हृदयमें सदा रहे ॥ १६५ ॥ तरङ्ग–११६ ॥

जो श्रीहरि अपने संत हरिभक्तोंको अपनी प्रेमलक्षणा भक्तिकी उत्पत्तिके कारण धर्म, ज्ञान, वैराग्य और भगवान की सेवा कहते हैं वे श्रीहरि मेरी भक्तिकी पुष्टि करें ॥१६६ ॥ तरङ्ग–११७ ॥

जिस श्रीहरिने अपने संतोके प्रश्नोंके उत्तर देकर उन्हें प्रसन्न किये वे श्रीहरि मुझे भी हर्ष देने वाले हो ॥ १६७ ॥ तरङ्ग–११८ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तजनोंको असत् पुरुषोंका संग, तथा असत् शास्त्रके पठन पाठन का त्याग कहकर सत्पुरुष एवं सत् शास्त्रका सेवन करनेको कहकर जो ब्रह्मपुराधिपति श्रीहरिने अपने भक्तजनोंको अपने सिद्धान्त समझाये वह श्रीहरि अपने उस सिद्धान्तको मेरे हृदयमें दृढ बनावें ॥ १६८–१६९ ॥ तरङ्ग–११९ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको अपने स्वरूपका तीन प्रकारका सविकल्पक निश्चय और तीन प्रकारका उत्तम निर्विकल्पक निश्चय को अलग अलग लक्षणोंसे कहते हैं वे अक्षर धामके अधिपति भक्तिधर्मके पुत्र श्रीस्वामिनारायण प्रभु मुझे अपना उत्तम निर्विकल्पक निश्चय प्रदान करें ॥ १७०–१७१ ॥ तरङ्ग–१२० ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको, जिसको अशुभ देश कालादि विघ्न करते हैं और जिन्हे नहीं इस तरह दो प्रकारके भक्तोंका भेद कर अक्षर धाममें रहने वाले मुक्तोंमें एवं अपनेमें स्वामी सेवक भाव रूप महान अन्तर समझाते हैं वे श्रीहरि मुझे ब्रह्मात्मरूप अपनी परा भक्ति प्रदान करें ॥ १७२–१७३ ॥ तरङ्ग–१२१ ॥

सदा अक्षर धामाधिपति अनन्त अक्षर मुक्तों के द्वार अति प्रेम से सेवा करने योग्य सदा दिव्य साकार मूर्ति और सर्वावतारी भगवान् श्रीस्वामिनारायण अपने भक्तजनोंकी शिक्षाके लिये अनादि श्रीकृष्ण के स्वरूप संबन्धि अपने सम्पूर्ण ज्ञानको कृपाकर समझाते हैं वे श्रीहरि मुझे अपने सिद्धान्त के अनुसार चलने वाला बनावे ॥१७४-१७५-तरङ्ग१२२॥

जो श्रीहरि प्रश्नोत्तर समयमें अपने भक्तजनोंको शरीरमें जीवकी व्यापकता तथा जीवमें अपनी अन्तर्यामीरूप व्यापकता कहते हैं वे श्रीहरि मेरे हृदयमें सदा सुख देने वाले हो ॥ १७६-१७७ ॥ तरङ्ग–१२३ ॥

जिस श्रीहरिने अपने संत तथा भक्तजनोंको प्रश्नोंत्तर करके अति तृप्त किये उन श्रीहरिके सभी प्रश्नोत्तर मेरे हृदयमें रहें ॥ १७८ ॥ तरङ्ग–१२४ ॥

जो श्रीहरि स्वामी नित्यानंदमुनि एवं स्वामी मुक्तानंदमहामुनिके प्रश्नोका प्रत्युत्तर करके अपने अलौकिक वाक्योंसे उन दोनोंको तथा अन्य भक्तजनोंको आनन्द देते थे उनके वे वाक्य मेरे हृदयमें सदा रहें ॥ १७९–१८० ॥ तरङ्ग–१२५ ॥

अपना दिव्य स्वरूप और मनुष्यरूपकी एकता बताकर जो श्रीहरि अपने स्वरूपका दृढ निश्चय कहते हैं, वे श्रीहरि मेरे मनमें रहो ॥ १८१ ॥ तरङ्ग–१२६ ॥

जो श्रीहरि अनेक अवतार धारणकर अपने भक्तोंका हित करते हैं, कृपासागर, स्वतन्त्र और अपने अक्षरधाममें अक्षर मुक्तोंके द्वारा पूजित श्रीहरिकी मैं स्तुति करता हूँ ॥ १८२ ॥

श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमें लोयाग्राममें कहे गये तरंग समाप्त

पञ्चालाग्राममें कहे गये तरंगोंका प्रारम्भ

जो श्रीहरि भक्तजनोंको अपनी मूर्तिमें उत्तम सुख बताकर अनेक दृष्टान्तों से उस मूर्त्तिकी अत्यधिक उत्तमता कहते थे, वे श्रीहरि मुझे अपना सुख प्रदान करें ॥ १८३ ॥ तरङ्ग–१२७ ॥

जो श्रीहरि अपने आश्रितोंको सांख्य और योग दोनोंके सिद्धान्त बताकर भक्तजनोंके उपास्य अपने स्वरूपको कहते थे वे श्रीहरि सदा मेरे उपास्य रहें ॥१८४॥तरङ्ग–१२८॥

ईर्ष्या, मान आदि समग्र दोष जैसे नाश हो ऐसा उपाय दयाभावसे भक्तजनोंको बताकर कुशाग्रबुद्धि भक्त अपनी मूर्त्तिमें कैसे प्रीति करें, जो श्रीहरि उसका उपाय कहते थे उस श्रीहरिमें मुझे प्रीति रहें ॥ १८५–१८६ ॥ तरङ्ग–१२९ ॥

जो श्रीहरि अपनी दिव्य और मानवस्वरूपकी एकता बताकर अपने स्वरूपके ज्ञानकी दृढता समझाते थे वे श्रीहरि मुझे वह दृढता प्रदान करें ॥ १८७ ॥ तरङ्ग–१३० ॥

जो श्रीहरि अपने आश्रितोंको अपने प्रति और अपने भक्तोंके प्रति मान नहीं रखना चाहिये किन्तु उनके द्रोहियोंके आगे मान रखना उचित बताते थे वे श्रीहरि उस मानसे मेरी रक्षा करें ॥ १८८ ॥ तरङ्ग–१३१ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तोंको अपने दिव्य स्वरूपको और अपने सम्पूर्ण स्वरूप एवं ऐश्वर्योंको परोक्ष रूपसे कहते थे किन्तु स्वयं ही सबके कारण हैं, वे भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरि मेरे अत्यन्त प्रिय रहें ॥ १८९–१९० ॥ तरङ्ग–१३२ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको परोक्ष रूप (राम कृष्णादि या कारण स्वरूप)से अपने स्वरूपको निश्चित रूपसे समझाते थे उस श्रीहरिके स्वरूप ज्ञानमें मेरी दृढता रहें ॥ १९१ ॥ तरङ्ग–१३३ ॥

वेदकी श्रुतियां जिसके यशका गान करती है और जो अक्षरसे भी पर है एवं सब जीवजगत्को सुख देने वाले हैं वे भक्ति धर्म के पुत्र श्रीहरि मेरे हृदयमें निवास करें ॥ १९२ ॥

श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमें पञ्चालाग्राममें कहे गये तरंग समाप्त

मध्यमप्रकरणमें कहे गये तरङ्गोंका प्रारम्भ

जो श्रीहरि स्वाश्रित जनोंको मोहका रूप एवं उसकी निवृत्तिका उपाय भी कहते थे वे श्रीहरि मुझे निर्मोही बनावें ॥ १९३ ॥ तरङ्ग—१३४ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको आत्यन्तिक मोक्षकी प्राप्तिके साधन समझाते थे वे श्रीहरि मुझे उस मोक्षका साधन प्रदान करें ॥ १९४ ॥ तरङ्ग—१३५ ॥

अपने भक्तोंको रसिक मार्ग और ब्रह्मज्ञान दोनों ही मोक्ष एवं पतनके कारण हैं, रसिक मार्गमें भगवान्की लीलाओंमें शृंगार रसकी कल्पनासे पतन और उसे दिव्य मानकर चिंतन करके मोक्ष, वैसे ही ब्रह्मज्ञानमें ब्रह्म ही जगत्‌रूप में परिणत है अतः ब्रह्मको पुण्य पाप नहीं है ऐसा मानना पतन है और उसी ब्रह्मको सर्वान्तर्यामी मान कर भक्ति करना मोक्ष है ऐसे रहस्योंको समझाने वाले श्रीहरि उस मोक्षमार्गमें मुझे दृढता प्रदान करें ॥ १९५–१९६ ॥ तरङ्ग—१३६ ॥

जो श्रीहरि प्रश्नोत्तरोंके रसपानसे अपने भक्तजनोंको सदा सुखी किया करते थे वे श्रीहरि मुझे सुखी बनावें ॥ १९७ ॥ तरङ्ग—१३७ ॥

जिस श्रीहरिने अपने आश्रितोंको पतिव्रता नारीके समान स्वधर्मसे युक्त होना ही शुरवीर का अंग बताया वे श्रीहरि मुझे वैसा ही स्वधर्म और शौर्य प्रदान करें ॥ १९८ ॥ तरङ्ग—१३८ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तोंको नास्तिक और आस्तिकका शास्त्रसंमत लक्षण बताते हुये नास्तिककी संसारमें निन्दा और आस्तिकका आदर समझाकर अपने आश्रितोंको आस्तिक बनकर संसारमें लगे हुये चित्तसे अपनेको भिन्न समझकर भक्ति करना सिखाते थे वे श्रीहरि मेरे पर प्रसन्न रहें ॥ १९९ ॥ तरङ्ग—१३९ ॥

जिस श्रीहरिने अपने उपासकोंको एकादशीके व्रत और ज्ञानयज्ञ करना सिखाया वे श्रीहरि मुझे दोनों प्रदान करें ॥ २०० ॥ तरङ्ग—१४० ॥

जो श्रीहरि अपने आश्रित जनोंको मलीन स्वभाव त्यागनेका उपाय कहते हैं वे श्रीहरि मुझे भी उन स्वभावोंसे मुक्त करें ॥ २०१ ॥ तरङ्ग—१४१ ॥

जिन्होंने अपने उपासकजनोंको अपने स्वरूपकी दृढ निष्टा कही वे भक्तिधर्मके पुत्र श्रीहरि मुझे दृढ निष्ठा प्रदान करें ॥ २०२ ॥ तरङ्ग—१४२ ॥

जो श्रीहरि सभामें भक्तजनोंको सदा साकार स्वरूप भगवान्‌की प्रसन्नताके ज्ञान, वैराग्य और भक्ति ये तीन साधन बताकर तीनोंमें भक्तिकी श्रेष्ठता समझाते थे वह श्रीहरि मुझे वह साधन प्रेमलक्षणा भक्ति प्रदान करें ॥ २०३–२०४ ॥ तरङ्ग–१४३ ॥

जिस श्रीहरिने भक्त और अभक्तकी क्रियायें जो किं समान रूपसे शरीर इन्द्रियों द्वारा सम्पन्न होती है फिर भी दोनोंकी क्रियामें महान् अन्तर दिखाया उन श्रीहरिमें मेरा मन निवास करें ॥ २०५ ॥ तरङ्ग–१४४ ॥

जिस श्रीहरिने अपने आश्रितों को एकमात्र परम पुरुषार्थही मोक्षका साधन बतलाया वे श्रीहरि मुझे भी वह पुरुषार्थ प्रदान करें ॥ २०६ ॥ तरङ्ग–१४५ ॥

जिस श्रीहरिने अपने आश्रितजनोंको अपने तेजोमय दिव्याक्षरधाममें स्वयं तेजोमय सदा दिव्य नराकार पुरुषोत्तम विराजमान हैं वही इस संसारमें जीवोंके कल्याण के लिये राम कृष्णादि अवतार धारण करते हैं इस तरह का सर्वोत्कृष्ट ज्ञान समझाया वे श्रीहरि मुझे अपना दिव्यज्ञान प्रदान करें ॥ २०७–२०८ ॥ तरंग–१४६ ॥

जिस श्रीहरिने अपने स्वरूपका माहात्म्य, कहकर अपने भक्तोंको समझाया वे भक्ति-धर्म के पुत्र श्रीहरिके उस स्वरूपमें मेरी दृढोपासना बनी रहे ॥ २०९ ॥ तरङ्ग–१४७ ॥

अपने भक्तोंके मलीन स्वभाव जिस एक ही उपायसे नष्ट हो जाय इस प्रकारके उपायको कहनेवाले श्रीहरि मुझे वह उपाय प्रदान करें ॥ २१० ॥ तरङ्ग–१४८ ॥

जो श्रीहरि प्रश्न और उत्तर द्वारा अपने वचनरूपी अमृतपानसे भक्तजनोंको आनन्दित करते थे वे श्रीहरि मुझे भी आनन्द प्रदान करें ॥ २११ ॥ तरंग–१४९ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तोंको अपने स्वरूप को सदा मायाके दोषोंसे रहीत और काल, माया, अक्षर एवं मुक्तोंका आधार समझाते थे वे श्रीहरि मेरे हृदयमें निवास करें ॥ २१२ ॥ तरंग–१५० ॥

जो श्रीहरि अपने आश्रितोंको नास्तिकोंका और शुष्कज्ञानियोंका संग छोड़नेको कहते हैं वे श्रीहरि उन संगोंसे मेरी रक्षा करें ॥ २१३ ॥ तरंग–१५१ ॥

जिस श्रीहरिने शुष्कज्ञानियोंका संग छुड़ाने के लिये और अपने भक्तोंकी धर्म और भक्तिमें निष्ठा दृढ कराने के लिये अपने आश्रितों के प्रति पत्र लिखा वे दयानिधि श्रीहरि मुझे धर्मसहित भक्ति प्रदान करें ॥ २१४–२१५ ॥ तरंग–१५२ ॥

जो श्रीहरि समाधिनिष्ठ (प्रवृत्ति मार्ग मे स्थित) अपने भक्तका केवल ज्ञान ही बढ़ता है किन्तु इन्द्रियोंकी शक्ति नही बढ़ती इस तरह प्रश्नोत्तर द्वारा अपने भक्तोंको समझाते थे वे श्रीहरि मुझे अपने चरणसरोज की ऐकान्तिकी सेवाभक्ति प्रदान करें ॥ २१६–२१७ ॥ तरंग–१५३ ॥

जिस श्रीहरिने अपना और अपने संतोका माहात्म्य परोक्ष (राम कृष्णादि अवतार और नारदादि संत) के समान समझना उत्तम मोक्षका हेतु बताया। और जीव, ईश्वरकी स्वप्न सृष्टिमें मैं ही उनके कर्मोंके अनुसार स्वप्न सृष्टि निर्माण करता हूँ इस तरह बताकर

देश, काल आदि आठों मे सबसे अधिकता अपनी ही अपने भक्तों को यथार्थ बतलाई वे श्रीहरि मुझे माहात्म्यज्ञानपूर्वक भक्ति प्रदान करें ॥ २१८–२१९–२२० ॥ तरंग–१५४ ॥

जो श्रीहरि शुरवीर और कमजोर भक्तोंका लक्षण अपने दृष्टान्त से भक्तोंको समझाते थे वे श्रीहरि मुझे शौर्य प्रदान करें ॥ २२१ ॥ तरंग–१५५ ॥

सुख-दुःख देने वाले मायिक पदार्थों को पाकर जो सुख-दुःखका अनुभव नहीं करतें और उन सुख दुःखोंको कभी अपने में नहीं मानतें वे हमारे उत्तम साधु हैं इस तरह जिस श्रीहरिने मुझे कहा था वे श्रीहरि मुझे उक्तलक्षण प्रदान करें ॥ २२२–२२३ ॥ तरंग–१५६ ॥

जिस श्रीहरिने अपनी भक्तिमें कैसे भक्तको विघ्न आता है और कैसे को नहीं आता इस तरह दोनों प्रकारके भक्तोंका लक्षण समझाया वे श्रीहरि मुझे अपनी भक्ति प्रदान करें ॥ २२४–२२५ ॥ तरंग–१५७ ॥

सवासनिक और निर्वासनिक इस तरंह दो प्रकारके अपने भक्तोंके लक्षण बताकर जिस श्रीहरिने अपनी प्रसन्नतारूप वासनाके त्यागका साधन बताया वे श्रीहरि मुझे अपनी ऐकान्तिकी सेवा प्रदान करें ॥ २२६–२२७ ॥ तरंग–१५८ ॥

जो श्रीहरि अपने आश्रितजनोंको शिक्षावाक्योंसे सदा आनन्दित किया करते थे वे भक्तिधर्म के पुत्र श्रीहरि मुझे सदा आनन्द देनेवाले हो ॥ २२८ ॥ तरंग–१५९ ॥

जो श्रीहरि मुक्तानन्द मुनिकी क्रोधादि त्याग रूप उत्तम स्थिति को कहते हुए धर्मसहित अपनी भक्ति वृद्धि के लिये क्रोधादिकों का त्याग करना आवश्यक है इस तरहका अपना अलौकिक अभिप्राय समझाते थे वे श्रीहरि मुझे अपनी ऐकान्तिकी भक्ति प्रदान करें ॥ २२९–२३० ॥ तरंग–१६० ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तोंको शिक्षा देनेके निमित्त अपना अलौकिक स्वभाव समझाया वे श्रीहरि मुझे उसके अनुसार आचरण करने की क्षमता प्रदान करें ॥ २३१ ॥ तरंग–१६१ ॥

जो श्रीहरि अपनी मूर्तिमें अत्यासक्त मनवाले भक्तोंका लक्षण कहते थे उस श्रीहरिमें मेरा मन सदा आसक्त रहे ॥ २३२ ॥ तरंग–१६२ ॥

अपने भक्तोंको स्त्री और सुवर्णके बन्धनसे छुटने का साधन जिन्होने समझाया वे श्रीहरि मुझे उस बन्धनसे छुड़ावे ॥ २३३ ॥ तरंग–१६३ ॥

जिस श्रीहरिने अनेक युक्तियोंसे जीव, माया, ईश्वर पुरुष (अक्षरात्मक) और सर्वकारण पुरुषोत्तम इन पाँचोंमें अनादि भेद सिद्धकर समझाया उस श्रीहरिमें मेरी ऐकान्तिकी भक्ति रहे ॥ २३४–२३५ ॥ तरङ्ग–१६४ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तजनोंको सांसारिक सम्बन्धियोंमेंसे स्नेह सम्बन्ध तोड़कर अपनी ऐकान्तिकी भक्ति करने का उपाय बताये वे श्रीहरि वही भक्ति मुझे प्रदान करें ॥ २३६ ॥ तरङ्ग–१६५ ॥

जिस श्रीहरिने भक्तजनोंकी शिक्षाके लिये उनके सामने अनेक व्रतोंको रखकर अपने अभिप्रेत ब्रह्मचर्यव्रत मुख्य बताया एवं उस ब्रह्मचर्य की सिद्धिके साधनोंको जिसने अपने भक्तोंको सिखाया वे श्रीहरि मुझे उसकी दृढ़ता प्रदान करें ॥ २३७–२३८ ॥ त०–१६६ ॥

जिस श्रीहरिने सृष्टिके आरम्भमें महापुरुषको निमित्त बनाकर प्रधान पुरुष द्वारा चौविस तत्वात्मक अनेक ब्रह्माण्डोंकी उत्पत्ति, स्थिति और लयके कारण स्वयं ही हैं इस तरह बताकर कार्यकारणभावसे जडचिद्रूपसे दो प्रकार के तत्वोंको जिसने भक्तजनोंको समझाया वे श्रीहरि मेरे मनमें रहे ॥ २३९–२४० ॥ तरङ्ग–१६७ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तजनोंको अपने-अपने धर्ममें रहकर अपनी भक्ति करने का उपदेश दिया वे श्रीहरि मुझे मोक्ष देनेवाली भक्ति प्रदान करें ॥ २४१ ॥ तरङ्ग–१६८ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तोंकी मनोवृत्ति अपने स्वरूपमें अखण्ड रहे इसके निमित्त चार उपाय चित्तकी कोमलता, शौर्य, भय और वैराग्य बताया वे श्रीहरि मेरे लिये भी वे चारों उपाय प्रदान करें ॥ २४२ ॥ तरङ्ग–१६९ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तजनोंकी स्वाभाविक प्रकृति नाशके उपाय अपनेमें विश्वास, प्रीति और वचनमें विश्वास बताया वे श्रीहरि मुझे भी वे उपाय प्रदान करें ॥ २४३ ॥ तरङ्ग–१७० ॥

जिस करुणानिधि श्रीहरिने अपने भक्तजनोंको एकान्तिक भक्तका लक्षण बताकर उस एकान्तिक भक्तका अपनेमें प्रवेश समझाया वे श्रीहरि मुझे अपना ऐकान्तिक भक्त बनाकर अपनी मूर्तिमें प्रवेश प्रदान करें ॥ २४४–२४५ ॥ तरङ्ग–१७१ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तोंकी शिक्षाके लिये अपने चार गुण रमणीय विषयोंमें अरुचि, सर्व क्रियामें आत्माका अनुसन्धान, ब्रह्मधाममें स्वयं सदा साकार हैं और स्वयं ही सर्व-कर्ता है इस तरह बताकर भागवत के दशम और पञ्चम स्कन्धोंका रहस्य कहकर अपना साकार स्वरूप समझाया वे श्रीहरि अपने प्रिय गुणोंको मुझे प्रदान करें ॥ २४६–२४७ ॥ तरङ्ग–१७२ ॥

जिस दयाके समुद्र श्रीहरिने अपने भक्तोंको विभिन्न अपराधोंकी निवृत्तिके लिये प्रति दिन एक प्रणाम अधिक करनेको सिखाया वे श्रीहरि अपने भक्तोंके अपराधोंसे मेरी रक्षा करें ॥ २४८–२४९ ॥ तरङ्ग–१७३ ॥

जिस श्रीहरिने अपनी और अपने संतोंकी सेवा रीति भक्तजनोंको सिखाई वे श्रीहरि मुझे वही सेवा प्रदान करें ॥ २५० ॥ तरङ्ग–१७४ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तोंको जैसे अपने एक-एक रोममें अनेक कोटि ब्रह्माण्ड अणु के समान उड़ रहे हैं और स्वयं उन ब्रह्माण्डोंमें अनेक रूपसे स्थित है ऐसा समझाया वे श्रीहरि मेरा मनोवांछित अर्थ पूर्ण करें ॥ २५१–२५२ ॥ तरङ्ग–१७५ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंकी अपने स्वरूपमें जिस तरह गुणातीत स्थिति हो और जैसे अपनेमें भक्तको प्रीति हो इस तरह बतानेवाले श्रीहरि मुझे भी वह स्थिति और प्रीति प्रदान करें ॥ २५३ ॥ तरङ्ग–१७६ ॥

जिस श्रीहरिने आसुरी मनुष्यके संगको और दैवीसंपत्तियुक्त मनुष्यके संगको अपने आश्रितोंको सिखाया वे श्रीहरि मुझे आसुरी संग न देकर दैवी संग प्रदान करें ॥ २५४ ॥ तरङ्ग–१७७ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तोंको शिक्षाका उपदेश देते हुये भगवान् और संतके रुचि-कर कर्म और उनकी रुचिके प्रतिकूल कर्म बताकर दो प्रकारके कर्मोंका फल भेद भी कृपा करके बताये वे श्रीहरि मुझे मोक्षमार्गमें दृढ स्थिति प्रदान करें ॥२५५–२५६॥ तरङ्ग–१७८॥

जिस श्रीहरिने अपने एकान्तिक भक्तोंका लक्षण कहकर और अपने अति प्रिय एकान्तिक धर्मसे पतन ही भक्तकी मृत्यु है इस तरह बताया वे श्रीहरि मेरे एकान्तिक धर्मको रक्षा करें ॥ २५७–१५८ ॥ तरङ्ग–१७९ ॥

मेरे साधुजनोंको मायिक पदार्थोंकी वासना त्याग करनी चाहिये इस तरह जिन्होंने अपने त्यागी भक्तोंको शिक्षा दिया और उस वासना के त्यागका उपाय बताया वे परम हितकारी दयालु श्रीहरि मेरे हृदयसे वासना हटा दें ॥ २५९–२६० ॥ तरङ्ग–१८० ॥

जिस श्रीहरिने अपनी मूर्तिमें अखण्डवृत्ति रखनेवाले भक्तोंकी अपार महिमा गाई वे श्रीहरि मेरे हृदयमें अखण्ड निवास करें ॥ २६१ ॥ तरङ्ग–१८१ ॥

जिस श्रीहरिने मायिक आकारका जो चिंतन करनेवाले और अपनी मूर्तिका जो चिन्तन करनेवाले दोनोंको फलभेद प्रथमको घोर नरकप्राप्ति और दूसरेको ब्रह्मधामकी प्राप्ति कहा वे श्रीहरि मेरे हृदयमें निवास करें ॥ २६२ ॥ तरङ्ग–१८२ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तोंकी शिक्षाके निमित्त अपना रहस्य कहा कि अक्षर ब्रह्मके साथ एकता करके उसके मध्यमें स्थित अपनी दिव्य मूर्तिके साथ प्रीति करना और मायिक पदार्थोंमें, चिजोंमें अप्रीति करना सिखाया वे श्रीहरि मुझे वैसी ही स्थिति प्रदान करें ॥ २६३ ॥ तरङ्ग–१८३ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तोंकी स्थिति कहते हुये अपने-अपने धर्म में रहना ही श्रीहरिकी भक्ति करना समझाया वे श्रीहरि मुझे वैसी स्थिति प्रदान करें ॥२६४॥ तरङ्ग–१८४॥

जो त्यागीको शोभारूप है वही गृहीको दूषणरूप है इस तरह दोनों आश्रमोंके विरुद्ध वर्तन को समझाकर अपने भक्तोंको अपने आश्रममें रहकर ही भक्ति करना और ईर्ष्याका त्याग करना इस तरह अपने आश्रितोंको समझानेवाले श्रीहरि मुझे स्वधर्ममें निष्ठा और ईर्ष्यारहित श्रद्धा दें ॥ २६५–२६६ ॥ तरङ्ग–१८५ ॥

जिस श्रीहरिने मोहका लक्षण और उसके त्यागने का साधन माहात्म्यज्ञानयुक्त अपनी भक्ति बताया वे श्रीहरि मुझे अपने स्वरूपका माहात्म्यज्ञान प्रदान करें ॥ २६७ ॥ तरङ्ग–१८६ ॥

जिस भक्तको सबसे अधिक सत्संग है उस भक्तका लक्षण बताने वाले श्रीहरि मुझे भी इस तरह का भक्त बनावें ॥ २६८ ॥ तरंग–१८७ ॥

जो श्रीहरि अपने आश्रितोंको शिक्षा देने के लिये अपना अंग दृष्टान्त देकर कहे वे श्रीहरि मुझे इस तरह का अंग प्रदान करें ॥ २६९ ॥ तरंग–१८८ ॥

भक्तजनोंको अपनेमें किस तरह प्रीति करनी चाहिये इसको जो श्रीहरि अपने उद्देश्यसे समझाये वे श्रीहरि प्रसन्न होकर मुझे अचल प्रीति प्रदान करें ॥ २७० ॥ तरंग–१८९ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तोंको ब्रह्मस्वरूप होकर अपने मे प्रीति करना समझाया वे श्रीहरि मुझे भी ब्रह्मस्थिति में प्रीति प्रदान करें ॥ २७१ ॥ तरङ्ग–१९० ॥

जिस श्रीहरिने अपने सम्प्रदाय की पुष्टिका साधन इष्टदेवके चरित्र के साहित्य और स्वधर्माचरण दो लक्षण बताये वे श्रीहरि मुझे वे दोनों साधन प्रदान करें ॥ २७२ ॥ तरंग–१९१ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तोंको, साधुओंको एक दूसरे का माहात्म्य समझाकर परस्पर स्नेह करना सिखाया वे श्रीहरि मुझे अपनेमें और अपने संतो में स्नेहवृद्धि प्रदान करें ॥ २७३ ॥ तरंग–१९२ ॥

अपनी भक्तिमें भक्तको किसी प्रकारकी विघ्नबाधा उपस्थित न हो इसका अनुपम उपाय बताकर भक्तोंको एक दूसरे के प्रति व्यवहार समझाने वाले श्रीहरि मुझ पर दया करके उन्हीं उपायोंको प्रदान करें ॥ २७४–२७५ ॥ तरंग–१९३ ॥

जिस श्रीहरि ने सत्संगमें नियम, निश्चय और पक्ष इन तीन गुणोंकी श्रेष्ठता बताकर जिसमें ये तीन हैं उसको सत्संगमे श्रेष्ठ बताया और कहा कि श्रेष्ठपुरुषोंमें ये तीनों गुणों का रहना आवश्यक है। ऐसे श्रीहरि मुझे वे तीनों गुण प्रदान करें ॥२७६–२७७॥तरंग–१९४॥

जिस श्रीहरिने अपने आश्रितोंको तीन प्रकारके अंग आत्मनिष्ठा, प्रीति और दास्यभाव समझाये वे श्रीहरि मुझे वे तीनों अंग प्रदान करें ॥ २७८ ॥ तरंग–१९५ ॥

जिस श्रीहरिने जीव, इन्द्रिय, अन्तःकरणको पृथक्-पृथक् समझना सिखाया और अपने संतोंकी माहात्म्यपूर्वक सेवारीति बतलाई वे श्रीहरि मुझे संतोंकी सेवा प्रदान करें ॥ २७९ ॥ तरङ्ग–१९६ ॥

जो श्रीहरि सर्व अवतारके कारण है और सब ब्रह्माण्डों के आधार है वे श्रीस्वामिनारायण प्रभु मेरे मनमें अखण्ड निवास करें ॥ २८० ॥ तरङ्ग–१९७ ॥

जिस श्रीहरिने मोहके त्यागपूर्वक अपनी ऐकान्तिकी भक्ति अपने सेवकोंको समझाया वे श्रीहरि मुझे अपनी भक्ति प्रदान करें ॥ २८१ ॥ तरङ्ग–१९८ ॥

जो श्रीहरि आनन्दानन्द मुनि, नित्यानन्द मुनि, ब्रह्मानन्द मुनि, गोपालानन्द मुनि, मुक्तानन्द मुनि और शुकानन्द मुनि इन छ मुनियोंको प्रश्नोत्तरसे प्रसन्न करते थे वे श्रीहरि मुझे भी प्रसन्न करें ॥ २८२ ॥ तरङ्ग–१९९ ॥

जिस श्रीहरिने अपने अक्षर धाममें, अक्षर मुक्तोंमें और अपनेमें भेद समझाकर मोक्ष अवस्थामें भी स्वामीसेवकभाव सिद्ध किया उस श्रीहरिका मैं ध्यान करता हूँ ॥२८३॥ तरङ्ग–२०० ॥

सदा अक्षर धामके निवासी और स्वाभाविक करुणाके समुद्र सर्वेश्वर श्रीस्वामिनारायण भगवान् जिसने कि अपने भक्तजनोंको अपने वचनरूपी अमृत पानसे तृप्त किया वे भक्ति धर्मके पुत्र मेरे पिता श्रीहरिको मैं नमस्कार करता हूँ ॥२८४॥

श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमें मध्यमप्रकरणके तरंग समाप्त

वृत्तालयमें कहे गये तरंगोंका प्रारम्भ

जिस श्रीहरिने अपने निर्विकल्पक समाधिवाले भक्तजनोंका लक्षण समझाया और उस स्थितिकी न्यूनताको दूर करनेके लिये मनको वशमें करनेका उपाय बताया वे हरि मुझे निर्विकल्पकस्थिति प्रदान करें ॥ २८५-२८६ ॥ तरंग–२०१ ॥

स्वयं सदा साकार मूर्ति हैं इस तरह का जो ज्ञान है वही अपनी प्रसन्नताका सर्वश्रेष्ठ साधन और वेद शास्त्रोंका यही सार है इस तरह अपने भक्तोंको कहनेवाले श्रीहरि मेरी रक्षा करें ॥ २८७ ॥ तरंग–२०२ ॥

धर्म, ज्ञान और वैराग्य इन तीनोंकी प्राप्तिमें कारणभूत माहात्म्ययुक्त अपनी भक्ति को बताकर परा और अपरा इस तरह के भक्ति के दो भेद बताये उनमें परा भक्तिकी प्राप्ति के हेतुभूत अपने संतो के लक्षण समझाने वाले श्रीहरि मुझे अपनी परा भक्ति प्रदान करें २८८-२८९ ॥ तरंग–२०३ ॥

जिस श्रीहरिने सत्पुरुषका समागम करने वाले भक्तजनोंका संत समागम रूप श्रेष्ठ साधन बताकर योगी पुरुषको श्रीहरिके ध्यानमें अपनी वृत्ति की अखंड स्थिति समझाया वे श्रीहरि मुझे वैसी ही स्थिति प्रदान करें ॥ २९० ॥ तरंग–२०४ ॥

चार प्रश्नोंके उत्तर (मायासे मुक्तिका उपाय, शरणागतके लक्षण और दांभिक भक्तके लक्षण कनिष्ठभक्त जिन साधनों से उत्तम हो) करके अपने भक्तोंको आनन्द देनेवाले श्रीहरि मेरे लिये आनन्द देने वाले हो ॥ २९१ ॥ तरंग–२०५ ॥

जो श्रीहरि अपनी इच्छाकी स्वतन्त्रता और काल कर्मकी पराधीनताको कहेते हैं वे श्रीहरि मुझे अपनी भक्ति प्रदान करें ॥ २९२ ॥ तरंग–२०६ ॥

जिस श्रीहरिने दैवी सम्पत् पानेका साधन बताकर अपने अन्वय व्यतिरेक भेदको समझाया वे श्रीहरि मुझे अपनी ऐकान्तिकी भक्ति प्रदान करें ॥ २९३ ॥ तरंग–२०७ ॥

जिन्होंने ध्यानयोगी अपने भक्तोंकी स्थिति समझायी वे श्रीहरि मुझे वह स्थिति :.दान करें ॥ २९४ ॥ तरंग–२०८ ॥

मायिक सुख लम्बे समय तक भोगने पर भी क्षणिक जैसा मालुम पडता है और अपनी मूर्त्ति सम्बन्धि निर्गुण सुख एकही अवस्थामें रहता है इस तरह दोनों सुखोंके अनुभवका तारतम्य समझानेवाले श्रीहरि मुझे अपना निर्गुण सुख प्रदान करें ॥ २९५ ॥ तरंग–२०९ ॥

राजरूप और साधुरूप दो प्रकारके भगवानके अवतार होते हैं और दोनों ही आश्रय करने योग्य हैं और मोक्ष देनेवाले हैं इस तरह बतानेवाले श्रीहरि मेरे हृदयमें निवास करें ॥ २९६ ॥ तरंग–२१० ॥

जो श्रीहरि मधुर वचनामृतों से अपने भक्तजनो को आनन्द देते थे वे श्रीहरि मुझे आनन्द प्रदान करें ॥ २९७ ॥ तरंग-२११ ॥

द्वितीयासे लेकर पूर्णिमातक जैसे चन्द्रमें कलाएँ बढ़ती है और बादमें घटती है वैसे ही श्रीहरिका माहात्म्य जानने से निश्चय पूर्ण होता है और अवगुण लेनेसे वह घट जाता है। इस तरह पूर्ण और अपूर्ण निश्चय को समझाने वाले श्रीहरि मुझे पूर्ण बनावें ॥ २९८ ॥ तरंग–२१२ ॥

श्रीहरि को मूर्तिमान, सर्व व्यापक अनन्त रूप धारक समझकर उसकी मूर्तिका श्रद्धाके साथ माहात्म्य ज्ञान पूर्वक दर्शन करना ही समाधिका कारण है इस तरह बतानेवाले श्रीहरिकी मूर्ति मेरे हृदय रहें ॥ २९९ ॥ तरंग-२१३ ॥

कुपात्र जीव भी अपनी मूर्ति और अपने संतोंके संगसे सुपात्र बन जाता है और उसको शीघ्र समाधि हो जाती हैं इस तरह समझाने वाले श्रीहरि मेरी दृष्टिके सामने रहें ॥ ३०० ॥ तरङ्ग–२१४ ॥

दैवी एवं आसुरी स्वभावमें अपने संतोंका अनुग्रह और उनका कोप कारण है ऐसा कहने वाले श्रीहरि मुझे दैवी बनावें ॥ ३०१ ॥ तरंग–२१५ ॥

राजाको राज्य और धनका मद होता है और हमको त्याग और भक्तिका मद है अतः किसी राजाको अपना आश्रित बनानेकी रुचि नही है। इस तरह विद्वान् विप्रको अपना अभिप्राय समझानेवाले श्रीहरि मुझे अपने अभिप्रायका विश्वासी बनावें ॥ ३०२ ॥ तरंग–२१६ ॥

स्वयं श्रीस्वामिनारायण भगवानने अपने सम्प्रदायके विकास करनेमें समर्थ होनेपर भी अपने भक्तोंको अपना अभिप्राय कहा कि "किसी प्रकार का आग्रह नही है, सहजमें जितनी वृद्धि हो वह होती रहे" इस प्रकार कहनेवाले श्रीहरि मेरे हृदय में रहें ॥३०३॥ तरंग–२१६ ॥

निवृत्ति धर्ममें रहे हुए विरक्त साधुओंसे भी मेरी आज्ञाके अनुसार नियमोंका पालन करनेवाले मेरे संत श्रेष्ठ हैं। इस तरह अपनी आज्ञारूप नियमों कों और उनका पालन करनेवाले संतोको श्रेष्ठ कहनेवाले श्रीहरि की आज्ञा मेरे मनमें रहे ॥ ३०४–३०५ ॥ तरंग–२१७ ॥

भक्तजनोंको आवश्यक जानने योग्य जिस श्रीहरिने अपने सम्प्रदायकी (श्रीस्वामिनारायण सम्प्रदायकी) स्थापना आदि परोक्षरूपसे समझाया और परोक्ष एवं प्रत्यक्ष दो प्रकारके अपने स्वरूपका ज्ञान बताया वे श्रीहरि मुझे अपना ज्ञान प्रदान करें ॥ ३०६–३०७ ॥ तरंग–२१८ ॥

सांसारिक सुखको असार समझ कर भक्तको अपनी मूर्तिमें और अपने संतोमें अखण्ड सुख मानकर प्रीति करनी चाहिये इस तरह कहनेवाले श्रीहरि अपनी मूर्तिमें और संतोंमें वह प्रीति प्रदान करें ॥ ३०८ ॥ तरंग–२१९ ॥

अपना निश्चयरूप ज्ञान ही काम, क्रोध और लोभादि दोषोंको नाश करनेका श्रेष्ठतम साधन कहनेवाले श्रीहरि मुझे वह ज्ञान प्रदान करें ॥ ३०९ ॥ तरंग–२२० ॥

जिस श्रीहरिने भक्तजनोंको अपने वचनरूपी अमृतरस पानसे तृप्त किया, करुणानिधि वे श्रीहरि मुझे अपने चरण कमलों की सेवा प्रदान करें ॥ ३१० ॥

श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमें वृत्तालयके तरंग समाप्त

श्रीनगरमें कहे गये तरंगोंका प्रारंभ

जिस श्रीहरिने भक्तजनोंको नेत्रोंमें सूर्य चन्द्रकी धारणारूप अपना ध्यान योग सिखाया प्रत्यक्ष पुरुषोत्तम वे श्रीहरि मेरे ध्यानमें सदा रहें ॥ ३११ ॥ तरंग–२२१ ॥

तीन अवस्था और तीन गुणोंसे युक्त भक्तसे मेरा ज्ञानी भक्त श्रेष्ठ है इस तरह कहनेवाले श्रीहरि मुझे ज्ञानी भक्त बनावें ॥ ३१२ ॥ तरङ्ग–२२२ ॥

अपनी मूर्तिके सतत ध्यान से उपशम दशा प्राप्त अपने भक्तका लक्षण बताकर जिस श्रीहरिने उस स्थितिके प्रत्यक्ष करने का साधन और स्थितिका महत्त्व समझाया वे श्रीहरि मुझे वह स्थिति प्रदान करें ॥ ३१३ ॥ तरंग–२२३ ॥

श्रीनगरमें अपने आश्रितजनोंके द्वारा चन्दन, पुष्प आदि द्रव्योंसे बड़े आदरसे पूजित श्रीहरि मेरे चित्तमें निवास करें ॥ ३१४ ॥

श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमें श्रीनगरमें कहे गये तरंग समाप्त

अन्त्यप्रकरणमें कहे गये तरंगोका प्रारम्भ

अपनी भक्तिमें असत देश काल आदि का विघ्न उपस्थित होते हैं इस लिये ज्ञान वैराग्यसे युक्त भक्ति करनी चाहिये इस तरह बताकर ज्ञान और प्रीतिका स्पष्ट लक्षण जिन्होंने समझाया और अपनी शिक्षापत्री के पाठ, पूजा और श्रवण करनेकी आज्ञा देनेवाले भक्तिधर्म के पुत्र श्रीहरि सदा मेरे अन्तरमें निवास करें ॥ ३१५–३१६ ॥ तरंग–२२४ ॥

जिसे सत्संगके आरम्भ से ही कभी सांसारिक पदार्थोंमें प्रीति नही हुई है उसे मेरेमें प्रीति होगी ऐसा कहनेवाले श्रीहरिमें मुझे अखण्ड प्रीति हो ॥ ३१७ ॥ तरंग–२२५ ॥

जिसको ब्रह्मदशा प्राप्त हो चुकी है ऐसे भी मेरे भक्तको मेरेमें और मेरे भक्तोंमें दया एवं स्नेह रहता है इस तरह कहनेवाले श्रीहरिमें मुझे वे दोनों रहें ॥ ३१८ ॥ तरङ्ग–२२६ ॥

जो पदार्थ असत्य मानकर छोड़ दिया है फिर भी कभी भक्तके हृदयमें उसकी स्फूर्ति हो उठती है इसका नाम बाधितानुवृत्ति देकर शरीर में जीवकी सामान्य और विशेष सत्ताका वर्णन करनेवाले श्रीहरि मेरे जीवमें विराजमान रहें ॥ ३१९–३२० ॥ तरङ्ग–२२७ ॥

जिस श्रीहरिने निर्विघ्ना और सविघ्ना भक्तिका लक्षण बताकर सकाम और निष्काम भक्तोंको अन्तमें दोनोंको फल भेद, प्रथमको अल्प सुख और दूसरेको महासुख बताया वे श्रीहरि मुझे अपनी ऐकान्तिकी भक्ति प्रदान करें ॥३२१–३२२॥ तरङ्ग–२२८ ॥

अपनी प्रसन्नताके कारणभूत अपनी निष्काम भक्तिका लक्षण समझाकर अपने भक्तोंको मान, दंभ वर्जित भक्ति करनेका उपदेश देनेवाले श्रीहरि मेरी उपर प्रसन्न रहें ॥ ३२३ ॥ तरङ्ग–२२९ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तजनोंको अवश्य जानने योग्य अपना सिद्धान्त उनके आगे कहें वे श्रीहरि मुझे अपने सिद्धान्तका अनुगामी बनावें ॥ ३२४ ॥ तरङ्ग–२३० ॥

अपने भक्तोंको सुख देनेवाले दृढ स्वधर्म वैराग्य आदि साधनोंको बताकर जो श्रीहरि अपनी भक्तिमें विघ्न डालनेवाले दोषों (अपने दोषोंको न देखना, भक्तोंसे अपने मनका अलगाव और भक्तोंके साथ उपेक्षाका व्यवहार करना) को भक्तजनोंको समझाने वाले वे अक्षरब्रह्मधामके अधिपति भक्तिधर्मके पुत्र श्रीस्वामिनारायण प्रभु मुझे उत्तम गुण देकर दोषोंसे बचावें ॥ ३२५–३२६ ॥ तरङ्ग–२३१ ॥

जिस श्रीहरि अपने भक्तोंको समझानेके लिये अपने बड़े-बड़े संतोंकी स्थिति कही हैं वे श्रीहरि मुझे वैसी ही स्थिति प्रदान करें ॥ ३२७ ॥ तरङ्ग–२३२ ॥

जो श्रीहरि माध्वसंप्रदायके अनुयायी ब्राह्मणसे प्रश्न पूछकर स्वयं उसका उत्तर (जितने भी आकार मात्र है कोई भी महा प्रलय में नहीं रहते) दिये और उस ब्राह्मणको अपना सिद्धान्त (जीव, माया, ईश्वर, ब्रह्म और परब्रह्म अनादि नित्य हैं) कहते हैं वे श्रीहरि मेरे हृदयमें बसे ॥ ३२८ ॥ तरङ्ग–२३३ ॥

जो श्रीहरि प्रश्नोत्तर के बहाने अपने भक्तोंको अपने अमृतमय वचनोंसे प्रसन्न करते थे वे श्रीहरि मुझे आनन्द देनेवाले हो ॥ ३२९ ॥ तरङ्ग–२३४ ॥

अपना दोष नहीं देखना यह महान् हानी एवं भक्तोंको कष्ट दायक है अतः मेरे भक्तोंको कभी भी अपना दोष नहीं ग्रहण करना चाहिये वैसे ही अपने सम्बन्धियोंमें भी ममत्व नहीं रखना चाहिये इस तरह समझानेवाले श्रीहरि मुझे दोनों प्रदान करें ॥ ३३०–३३१ ॥ तरङ्ग–२३५ ॥

विषम देशकाल उपस्थित होनेपर अपना एकान्तिक धर्म किस तरह रखना चाहिये इसको स्वयं अपना उदाहरण देकर समझानेवाले श्रीहरि मुझे ऐकान्तिकी स्थिति प्रदान करें ॥ ३३२ ॥ तरङ्ग–२३६ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तजनोंके सामने १२ प्रश्न पूछकर और उन प्रश्नों के उत्तर स्वयं देकर और एक प्रश्न (जिसमें धर्म, ज्ञान, वैराग्य और भक्तिके अति तीव्रतर होनेपर भी उस भक्तको उन चारोंमें कभी-कभी शिथिलता आ जानेका कारण) पूछकर स. गोपालानन्दमुनि और स. ब्रह्मानन्दमुनि द्वारा उत्तर करवाये और उसे स्वीकार कर उनको प्रसन्न करनेवाले श्रीहरि मुझे आनन्द प्रदान करें ॥ ३३३–३३४ ॥ तरङ्ग–२३७ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तोंको अपने ध्यानमें जैसे विक्षेप न आवे वही ध्यान सुखदायक होता है। इस तरह कहकर नवधा भक्तिमें से अपने अंगके अनुसार कोई भक्ति करनेको कहते हैं वे श्रीहरि मुझे अपना सुख प्रदान करें ॥ ३३५ ॥ तरङ्ग–२३८ ॥

मेरे भक्तजनोंको मुझे छोड़कर चाहे कोई कितना ही गुणवान् न हो उनमें प्रीति नहीं करनी चाहिये। केवल मेरेमें ही मेरे भक्त पतिव्रता जैसी भक्ति करें इस तरह समझानेवाले श्रीहरि मुझे ऐसी ही दृढ़ता प्रदान करें ॥ ३३६ ॥ तरङ्ग–२३९ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तोंको अपने सिवा अन्य पदार्थमें प्रीति न करें इस तरह भरतके दृष्टांतसे कहते हैं उस श्रीहरिमें मेरी अखण्ड प्रीति रहे ॥ ३३७ ॥ तरङ्ग–२४० ॥

जिस श्रीहरिने मेरे (रघुवीरके) और निर्लोभानन्द एवं अखण्डानन्द मुनिके प्रश्नोंका यथार्थ उत्तर देकर स्वयं एक प्रश्न (जिसको देहाभिमान नष्ट हो गया है और विषय-वासना भी निवृत्त हो गई है यह सबको कैसे मालूम हो) पूछकर और भक्तोंको आनन्दित करते हुये स्वयं उत्तर किये वे श्रीहरि, मेरे पिता मेरे हृदयमें रहें ॥ ३३८-३३९ ॥ तरङ्ग-२४१ ॥

जिस श्रीहरिने अपने साधुजनोंको कामवासना और सम्बन्धियोंमेंसे स्नेह तोड़नेका उपदेश दिया वे श्रीहरि वे दोनों त्याग मुझे प्रदान करें ॥ ३४० ॥ तरङ्ग–२४२ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तोंको स्वाभाविक प्रकृतिका लक्षण बताकर उसके छोड़नेका साधन समझाया वे श्रीहरि मुझे वह साधन प्रदान करें ॥ ३४१ ॥ तरङ्ग–२४३ ॥

जो श्रीहरि बड़े-बड़े अपने सन्तोंको प्रश्नोत्तरके बहाने अपना रहस्यात्मक सिद्धान्त कहते थे वे श्रीहरि अपना वह सिद्धान्त मेरे हृदयमें स्थापन करें ॥ ३४२ ॥ तरङ्ग–२४४ ॥

किस वर्तनमें अपनी प्रसन्नता है इस तरह अपने भक्तोंको अपना प्रिय वर्तन कहनेवाले श्रीहरि मुझे अपने प्रसन्नताका वर्णन दें ॥ ३४३ ॥ तरङ्ग–२४५ ॥

मेरे भक्तोंको तीनों ऋतुमें उस ऋतुके अनुसार अलग-अलग मेरी मानसी पूजा करनी चाहिये इस प्रकार भक्तोंको कहनेवाले श्रीहरि मेरे पूज्य हैं ॥ ३४४ ॥ तरङ्ग–२४६ ॥

जिस श्रीहरिने अपने भक्तोंको अपने अमृतमय वाक्योंसे उनको सुख दिया वे श्रीहरि मुझे सदा सुख देनेवाले हो ॥ ३४५ ॥ तरङ्ग–२४७ ॥

अपने आश्रितोंमें रहे हुये दोषोंसे अप्रसन्नता और गुणोंसे प्रसन्नता और कौन गुण किसमें प्रसिद्ध है उसकी प्रशंसा करनेवाले दयानिधि भक्ति धर्मके पुत्र प्रभु मुझे उन दोषोंसे बचाकर उत्तम गुणोंको प्रदान करें ॥ ३४६–३४७ ॥ तरङ्ग–२४८ ॥

जिस श्रीहरिने अपने वचनामृत पानसे आश्रित भक्तजनोंको तृप्त किये वे करुणानिधि भक्तिधर्मके पुत्र प्रभु मुझे भी तृप्त करें ॥ ३४८ ॥ तरङ्ग—२४९ ॥

जिस श्रीहरिने अपनी सुधा समान वाणीसे और पूर्ण दयासे अपने भक्तोंको तृप्त किये वे श्रीहरि मेरे हृदयमें निवास करें ॥ ३४९ ॥ तरङ्ग—२५० ॥

जो श्रीहरि अपने आश्रित भक्तोंको अपार कृपा सुधा समान अपने मधुर वचनोंसे तृप्त किये उन श्रीहरिमें मेरा मन सदा निवास करें ॥ ३५० ॥ तरङ्ग—२५१ ॥

जिसको वैराग्य नहीं है उसको गृहस्थाश्रम करना चाहिये और गृहले पूर्ण विरक्तको गृह छोड़ना चाहिये इस तरह अपने भक्तोंको समझाने वाले श्रीहरि कृपया मुझे अपनी भक्तिका अंगभूत वैराग्य प्रदान करें ॥ ३५१—३५२ ॥ तरङ्ग—२५२ ॥

जो श्रीहरि अपने अनुकूल भक्तका लक्षण कहकर अपने को जो पाँच प्रकारका अनुसंधान है उनको कहते हैं वे श्रीहरि मुझे अपना अनुकूल बनावें ॥३५३॥ तरङ्ग—२५३॥

अक्षरधाममें स्थित अपनी मूर्ति ओर वर्तमान मनुष्यरूप मूर्ति दोनों एकही है इस प्रकार अपने भक्तोंको बतानेवाले श्रीहरिकी वह अभेद मूर्ति मेरे मनमें रहें ॥ ३५४ ॥ तरङ्ग—२५४ ॥

आहारको नियममें लानेसे इन्द्रियाँ वशमें होती है और संत एवं आत्मा परमात्माके अपार महिमाको समझनेसे भी इन्द्रियाँ नियममें रहती हैं। इस तरह कहनेवाले श्रीहरि मेरे हृदयमें रहें ॥ ३५५ ॥ २५५ ॥

अपने अति प्रिय ऐसे गोपालानन्द मुनि और मुक्तानन्दमुनि आदि संतोंको अपनेमें प्रेमातिरेकसे लक्ष्मी के समान प्रवेश कहकर जिस श्रीहरिने अपनी भक्तिमें पाच प्रकारके विघ्न (१) देहाभिमान (२) स्त्री (३) दुष्टस्वभाव (४) धन और (५) रसिकता बताये वे श्रीहरि मुझे अपनी दृढ भक्ति देकर आने वाले विघ्नोंसे रक्षा करें ॥ ३५६-३५७ ॥ तरंग-२५६ ॥

अपने भक्तोंको एक अपनेमें ही वासना रहे और किसी पदार्थमें न रहे इस तरहका श्रेष्ठ उपाय विषयों में दोष दृष्टि और श्रद्धासे अपनी नव प्रकार की भक्ति कह कर क्रोध कहां उचित है और कहाँ नहीं है इसका विवेक समझाने वाले कृपानिधान श्रीहरि मुझे अपनी मूर्तिमें वासना और विवेक प्रदान करें ॥ ३५८—३५९ ॥ तरङ्ग—२५७ ॥

जिस श्रीहरिने मुक्तानन्दमुनिके प्रश्नोंके उत्तर कर उन्हें प्रसन्न किये वे श्रीहरि मुझे सदा हर्ष देनेवाले हों ॥ ३६० ॥ तरङ्ग—२५८ ॥

जो श्रीहरि श्रीशुकानन्दमुनिके प्रश्नों का प्रत्युत्तर करके उनको आनन्दित करते थे। वे श्रीहरि मुझको हमेशा आनन्द देनेवाले हों ॥ ३६० ॥ तरंग—२५८ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको विघ्न वर्जित आत्यन्तिक मोक्षरूप सर्वश्रेष्ठ साधन कह कर उस मोक्ष मार्गमें जो महान् विघ्न है उसको भी कहते हैं दयानिधि वे श्रीहरि मुझे अपना दर्शन देकर उन विघ्नों से मेरी रक्षा करें ॥ ३६१–३६२ ॥ तरंग–२६० ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको विषम देशकालमें भी जो विस्मृत नही होता ऐसा अपना ज्ञान कहते हैं वे श्रीहरि मुझे अपना ज्ञान प्रदान करें ॥ ३६३ ॥ तरङ्ग–२६१ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको साक्षात् मनुष्यरूप अपने स्वरूपका भजन करनेको कहते थे वे और जो दोषोंको त्यागनेको कहते थे। वे श्रीहरि मेरे हृदयमें निवास करें ॥ ३६४ ॥ तरंग–२६२ ॥

जो श्रीहरि अपने भक्तजनोंको अपने अनुभवसिद्ध युक्तियुक्त वचनों से अहंत्व और ममत्व रूप मायाका सर्वथा त्याग करनेका तथा आत्मनिष्ठ होकर अपने स्वरूपकी माहात्म्य ज्ञानपूर्वक निष्ठा रखने को कहते हैं वे श्रीहरि मुझे उस माया से बचाकर उन दोनों निष्ठायें प्रदान करें ॥ १६५-१६६ ॥

सर्व अवतार के कारण अवतारी स्वयं मेरे पिता श्रीसहजानन्द प्रभु सदा सर्वोपरी विराजमान है ॥ १६७ ॥

जो मन्दबुद्धि अक्षरधामाधिपति श्रीस्वामिनारायण भगवानको भगवान् के सभी अवतार समान हैं ऐसा मानते हुये अन्य अवतारोंके समान मानते हैं, वे मन्दबुद्धि सर्वावतारी भगवान् श्रीस्वामिनारायण प्रभुको यथार्थ रूपसे नहीं जानते हैं, जिनकी मंगलकारी आज्ञाको अक्षर ब्रह्म एवं अक्षर मुक्तभी सदा वहन करते हैं ऐसे सदा आनन्द देनेवाले पुरुषोत्तम नारायण सहजानन्द प्रभुको मैं वन्दना करता हूँ ॥ ३६८ ॥

जो मनुष्य इस स्तोत्रको श्रद्धासे पढ़ेगा और जो आदरसे सुनेगा और जो इसका पुरश्चरण करेगा उनके पर श्रीहरि प्रसन्न होंगे ॥ ३६९ ॥

उस श्रीहरिके प्रसन्न होने पर देहधारियोंको कुछ भी दुर्लभ नहीं रह जाता उनके सभी मनोरथ सफल सिद्ध हो जाते हैं इसमे कुछभी संदेह नहीं है ॥ ३७० ॥

महानन्दनिधि सर्वान्तर्यामी मेरे पितासे श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धु नामक महाग्रन्थके रहस्यका मेरे द्वारा याचन किये हुए हरिरहस्ययाचननामक स्तोत्रके पठन पाठनसे सब प्रकारके मनोवाच्छित अर्थ पूर्ण होते हैं। एवं स्तोत्र सर्व प्रकारसे मंगलकारी है ॥ ३७१ ॥

इति स. ध. धु. श्रीरघुवीराचार्यजी महाराज विरचित श्रीहरिरहस्ययाचन स्तोत्र का गढ़पुरनिवासी शास्त्री हरिप्रकाशद्वारा निर्मित हिन्दी अनुवाद सम्पूर्ण ॥

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम्

स० धर्मधुरंधर आचार्यश्रीरघुवीरजीमहाराजनुं जीवनचरित्र

परमकृपालु सर्वावतारी श्रीस्वामिनारायण भगवाननां श्रेष्ठतम वचनरूपी अमृत-सिन्धुना सारभूत रहस्यने प्रकाशित करनार अतिगहन "श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्र"नी रचना करनार सनातन धर्मधुरंधर श्रीरघुवीरजीमहाराजनुं संक्षिप्त जीवनचरित्र आ ग्रन्थना आदि भागमां आलेखन कर्युं छे.

अक्षराधिपति श्रीस्वामिनारायण भगवाने सनातन धर्मना सिद्धान्तोना संरक्षणमाटे तेमज जन्मरणरूपी अपार संसारसागरमांथी जनसमुदायने तारवा माटे अने स्वसम्प्रदायनी समुन्नति माटे पोताना भाई श्रीइच्छारामना पुत्र श्रीरघुवीरजीनी आचार्यपदे स्थापना करी.

तेमनुं जन्मस्थान सर्वावतारी श्रीहरिए पोताना अवतरणथी पवित्र करायेला उत्तर प्रदेशान्तर्गत गोन्डाजिल्लामां आमलीया नामना ग्राममां हतुं. तेमनो जन्म संवत १८६८ ना फाल्गुन कृष्ण चतुर्दशीने दिवसे थयो हतो. तेओ बाल्यावस्थाथी सर्वजन समुदायना हितार्थ प्रवृत्ति करनार हता. पूर्वजन्मना योगिनी माफक दुर्गुणोनो लव लेश पण तेमने स्पर्श करी शक्यो न हतो. समग्र सद्गुणगणथी तेओ समलंकृत हता. मातापितानी माफक सर्व जनोने आनंद आपनारा. हता. योग्य समयमां शास्त्रविधिने अनुसरीने उपनयन संस्कार प्राप्त करीने अल्प समयमां जन्मसिद्ध प्रतिभाथी वेद अने वेदना अंगभूत न्याय, व्याकरण, मीमांसादि समग्र शास्त्रमां निष्णात थया. विद्या-विनय अने विवेकरूप त्रिवेणी संगमथी अत्यन्त सुशोभित तीर्थराजनी माफक परम तीर्थास्पद हता. यौवन, धन अने सम्बन्धी जनोना समुत्कर्षथी अत्यन्त सुशोभित हता. कोमलतायुक्त मधुरस्वभावथी, शास्त्रप्रतिपादित व्याख्यानोथी श्रोताजनोने मंत्रमुग्ध करता हता.

भगवान श्रीस्वामिनारायणे श्रीरघुवीराचार्यने श्रीलक्ष्मीनारायणदेवना स्थान-स्वरूप दक्षिण विभागमां श्रीस्वामिनारायण सम्प्रदायनी प्रवृत्तिनां स्तम्भरूप आचार्यपद संवत १८८२ ना कार्त्तिक सुदी एकादशीने दिवसे आप्युं. श्रीरघुवीराचार्य भगवान श्रीस्वामिनारायणना अन्तर्ध्यान यथा पछी स्वयं भगवाननी आज्ञानुं वारंवार अनुसरण करीने शास्त्रप्रतिपादित मुमुक्षु सज्जनोने सदुपदेश द्वारा अने परमहंसोनी सभाद्वारा दश दिशाओमां स्वामिनारायण सम्प्रदायने प्रवर्तावता हता. प्रतिदिन वृद्धि पामती आचार्यसम्पत्तिथी सर्वहरिभक्तोने पूजनीय, वन्दनीय थया. श्रीस्वामिनारायणना चरणकमलना समाश्रित सर्व परमहंसो भगवानना आदेशनुं स्मरण करता हता. धर्मधुरंधर आचार्य्यवर्य्य श्रीरघुवीरजीनी आज्ञामां अनुवर्त्तन करीने श्रीहरिना समयनी माफक देश देशान्तरमां मुमुक्षु जनसमुदायने आत्मा परमात्मा सम्बन्धि सदुपदेश आपता आपता लोककल्याणमाटे विचरता हता. स्वधर्म-ज्ञान-वैराग्ययुक्त भक्तिपूर्वक श्रीहरिस्वरूपमां तादात्म्यभावने पामेला, पोताने मानवा योग्य परमैकांतिक परमहंसोमां आचार्यवर्य्य श्रीरघुवीरजी महाराज प्रेमयुक्त बहु सन्मान संमिश्रित विशेष भावना राखता हता. आचार्यवर्य्य गृहस्थाश्रममां रहीने कामवासनाना अवलेपथी दूषित कर्म बन्धन माटे

थाय एवुं एक पण कर्म करता न हता. परंतु श्रीलक्ष्मीनारायणदेवना चरणकमलनी परिचर्याना अंगभूत परमहंससम्बन्धि परमैकांतिक धर्मनी प्रवृत्तिना सिद्धान्तवाळां, सद्विद्यानी प्रवृत्ति रूप प्रयोजनवाळां, सर्वोत्तम आत्मशान्ति करनारां-परहंसोने पण समादरणीय सर्व कर्मो करता हता. भगवदाज्ञानुं पालन करनार आचार्यवर्ये तत्त्वार्थ-हितार्थ-पुरुषार्थना सिद्धान्तवाळा घणा ग्रन्थोनी रचना करी अने श्रीवृत्तालयमंदिरमां भगवान श्रीलक्ष्मी-नारायणना पार्श्वभागमां (पडखे) द्वारकानाथ श्रीरणछोडरायनी प्रतिष्ठा करी. गढपुरमां रेवतीबलदेवनी तथा श्रीकृष्णनी, धोलेरा-गढडा-अने जूनागढमां भगवान श्रीहरिकृष्णजीनी प्रतिष्ठा करी. खंभातनगरमां हरिमन्दिर करावीने भगवान श्रीहरिकृष्णजी अने राधिकायुक्त श्रीकृष्णनी प्रतिष्ठा करी. भरुचमां श्रीकृष्ण अने बलदेव-रेवतीनी प्रतिष्ठा करी. मुम्बईमां भगवान श्रीहरिकृष्ण अने पार्श्वभागमां राधिकासहित गौलोकविहारीनी प्रतिष्ठा करी. निमाड देशान्तर्गत धरगाममां भगवान नारायणनी प्रतिष्ठा करी. बुरानपुरमां श्रीलक्ष्मीनारायणदेव अने श्रीहरिकृष्णमहाराजनी शास्त्रविधिपुरःसर प्रतिष्ठा करी. सावदामां राधाकृष्णनी प्रतिष्ठा करी. सौराष्ट्र देशमां माणावदरपुरमां भगवन्मंदिर करावीने भगवान श्रीहरिकृष्णनी प्रतिष्ठा करी. उनागाममां बालमुकुन्द भगवाननी प्रतिष्ठा करी. ते ते स्थलोना प्रतिष्ठोत्सवमां आचार्यश्रीए श्रीहरिभक्तोनो प्रेमपूर्वक सत्कार कर्यो हतो अने प्रतिष्ठा-विधिमां कोइ प्रकारनी न्यूनता राखी न हती. वैदिक कर्ममां सहस्रावधिथी अधिक ब्राह्मणोनुं भोजन-दक्षिणा-वस्त्रालंकारादिथी सन्मान कर्युं हतुं. तेमज धर्मधुरंधर आचार्यश्रीए रचेला ग्रन्थो (१) द्वादशस्कन्धात्मक श्रीहरिलीला कल्पतरु जेमां श्रीस्वामिनारायण भगवाननुं विस्तारथी वर्णन करेलुं छे (२) सर्वमंगलनी भावबोधिनी व्याख्या (३) जनमङ्गलस्तोत्रनी भावार्थप्रकाशिका टीका (४) शिक्षापत्रीभाष्य ।

आ प्रकारे प्रबन्धनिर्माण, भगवन्मन्दिरनी स्थापना-मूर्तिप्रतिष्ठाओ अने सदुपदेशोद्वारा घणा समय सुधी श्रीस्वामिनारायण सम्प्रदायनी वृद्धि करीने अन्तिम अवस्थामां स्वात्मानंदना अनुभवपूर्वक परमात्माना आनन्दानुभवनी उत्कट इच्छाथी पोतेज उपनयन संस्कार करावीने बाल्यावस्थाथी आरंभीने विद्याभ्यास कराव्यो हतो. एवा पोताना भाईना पुत्रने पोते दत्तकविधिथी पुत्रपणे स्वीकारेला श्रीभगवत्प्रसादाचार्यजीने आचार्यपदे अभिषेक करीने पोते बाह्येन्द्रियनी प्रवृत्ति रोकीने, सर्वना अन्तरात्मा भगवान पुरुषोत्तममां मननी एकाग्रता करीने, भगवानना चिन्तनपरायण थया. काले करीने जीर्ण थयेला वस्त्रनी माफक शरीरनो त्याग करवानी इच्छाथी सर्व ब्रह्मचारिओने, साधुओने अने स्वाश्रितोने बोलावीने भगवान श्रीस्वामिनारायणना चरणकमलनुं स्मरण करीने समय समुचित सदुप-देश आपीने श्रीभगवत्प्रसादाचार्यजीने आज्ञा करीके संप्रदायनुं संरक्षण करीने आचार्यपद शोभाववुं एज परम धर्म छे एम उपदेश आपीने संवत १९१९ ना माघशुदी बीजने दिवसे सर्वोपरि परमानन्दमय परब्रह्ममां तल्लीन थईने तेओ परममोक्ष स्वरूप अक्षर निवासी थया. इति शम् ।

श्रीस्वामिनारायणाय नमो नमः

श्रीहरिरहस्ययाचनस्तोत्रनो

गुजराती अनुवाद

हुं श्रीरघुवीराचार्य श्रीहरिना चरणकमलमां मन राखीने "श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धु" नामना ग्रन्थनी सेतुमालानामनी टीकामांथी लीधेलुं रहस्ययाचन नामनुं स्तोत्र लखुं छुं ॥१॥

महासमर्थ जे भगवान श्रीस्वामिनारायण मृत्युलोकमां पोताना सम्बन्धने पामेला जीवात्माओनुं आत्यन्तिक कल्याण करवामाटे पोतानी अलौकिक लीलाओथी नवधाभक्तिरूप भागवतधर्मने प्रवर्तावता थका पृथ्वीमां विचरण करतां हतां, एवा जे श्रीसहजानन्दस्वामी नामना श्रीहरि मारा हृदयकमलमां हंमेशां निवास करो ॥ २ ॥

जे श्रीहरि प्रश्नोत्तर [सर्वसाधनमां कठिन साधन कोण छे ? ए प्रश्न, तेनो उत्तर भगवन्मूर्त्तिमां तैलधारावच्छिन्न मननी अखंडवृत्ति राखवी ए कठन साधन छे. भगवन्मूर्त्तिना ध्यानमां अन्तराय करनार वस्तुने माया जाणवी, भगवद्भक्तो अन्ते चैतन्यमय दिव्यदेह पामीने गरुड-विमान-हाथी विगेरे वाहनोमां बेसीने अक्षरधाममां जाय छे. बहुसमयसुधी सत्संग करनार भक्तने पण पोताना दुष्ट स्वभावथी सत्संगमां दृढ प्रीति थती नथी.] मुनिओनी साथे कहीने स्वाश्रित सन्तो विगेरेने सुख आपता अने पोताना ब्रह्मपुरने पमाड़ता श्रीहरिने शरीर-वाणी अने मनथी हुं भजुंछुं ॥ ३ ॥ तरंग १ ॥

जे पोतानी एकान्तभक्तिना अंगभूत उत्तम-मध्यम-अने कनिष्ठ ए त्रण प्रकारवाळा वैराग्यनां लक्षणो यथार्थपणे पोताना भक्तराज मयारामभट्टने कहेता हता ते श्रीहरिकृष्ण भगवान् उत्तम-मध्यमलक्षणयुक्त वैराग्य मने आपो. ॥ ४ ॥ तरंग-२ ॥

जे श्रीहरि पोतानां चरित्रोने बतावनार विविधप्रकारना उत्सवो पोताना भक्तोने पोताना ध्यानमां सिद्धिमाटे करता हता, अखण्ड मारी मूर्त्तिने जोनाराओए पण में करेला उत्सवोने संभारी राखवा, आ प्रमाणे पोताना भक्तोने कहेता हता ते श्रीहरि मारा ध्यानमां हमेशां रहो. ॥ ५ ॥ तरंग-३ ॥

जे श्रीहरि पोताने प्रीति करनारी तेमज अप्रीति करनारी ईर्ष्या पोताना भक्तोने नारद-तुम्बरुना दृष्टान्तथी कहेता हता ते श्रीहरिकृष्ण भगवान मारा हृदयमां सदा निवास करो ॥ ६ ॥ तरंग-४ ॥

पोताना आश्रितोने हमेशां अति आग्रहपूर्वक पोतानी मूर्त्तिनुं ध्यान करवानुं कहेता हता, एवा भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरिकृष्णनुं हंमेशां हुं ध्यान करुं छुं ॥ ७ ॥ तरंग–५

जे श्रीहरि पोताना भक्तोने विवेकी अने अविवेकीनां लक्षणो कहेता हता ते श्रीहरिए पोते कहेलो दृढविवेक मने आपो ॥ ८ ॥ तरंग–६ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोने अन्वय अने व्यतिरेकपणाथी [अर्थात् अनुस्यूतपणे अने भिन्नपणे] जीव–ईश्वर–माया–ब्रह्म–ब्रह्मपुरना नियन्ता एवा परब्रह्मनां लक्षणो कहेता हता एवा भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरिने हुं भजुं छुं ॥ ९ ॥ तरंग–७ ॥

जे श्रीहरिए मुनिविगेरे पोताना आश्रितोने, पोतानी एकान्तिकभक्तिनी दृढतामां इन्द्रियोनी वृत्तिओने सर्व प्रकारे मायिक पदार्थोथी अलग करीने पोतानी सेवामां जोडी देवानो हेतु कह्यो छे ते श्रीहरिमां मारी ऐकान्तिकी भक्ति थाव. ॥ १० ॥ तरंग-८ ॥

जे भक्तने प्रत्यक्ष भगवानना स्वरूप सम्बन्धि अत्यन्त दृढ निश्चय छे अने जेने तेवा प्रकारनो अतिदृढ निश्चय नथी, ते बे भक्तोनां लक्षणो कहेता हता ते सर्वावतारना कारण श्रीहरि मने जेनाथी अधिक न होय तेवा प्रकारनो सर्वश्रेष्ठ अक्षरधामना अधिपति प्रत्यक्ष श्रीहरिमां स्थितिरूप निश्चय आपो. ॥ ११ ॥ तरंग-९ ॥

महासमर्थ जे श्रीहरि अवधिए रहित सर्वोत्कृष्टता तथा पोताना भक्तोने कृतघ्नीना दृष्टान्तोनी उक्तिथी कहेता ते दयासागर श्रीहरिने हुं भजुं छुं. ॥ १२ ॥ तरंग-१० ॥

पोताना एकान्तिक भक्तपणानी इच्छा करता श्रीहरिए समग्र नाश करनारी वासनानो क्षय थाय त्यारे भगवाननुं एकान्तिक भक्तपणुं आवे एवीरीते प्रश्नोत्तर करी स्वाश्रितोनी वासना नाश करनार ते श्रीहरि मारी मायिक विषयनी वासना नाश करो. ॥ १३ ॥ तरंग-११ ॥

जे श्रीहरि पुरुष-प्रकृति-काल-महत्-अहंकार-मन-बुद्धि-शब्द-स्पर्श-रूप-रस-गन्ध-आकाश वायु-तेज-जल-पृथ्वी, विगेरेनी उत्पत्ति-स्थिति अने प्रलयनां जे लक्षणो यथार्थपणे विशाल अक्षर ब्रह्मात्मक पोताना धामनुं स्वरूप स्वाश्रितोने कहेता हता एवा भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरिमां मारुं मन रहो. ॥ १४ ॥ तरंग-१२ ॥

जे श्रीहरि पोतानी अन्तर्यामिशक्तिथी प्रत्येक देहमां भिन्न भिन्न रहेला आत्मा-ओना कर्मफलोने आपनारा, अनन्त ब्रह्माण्डनी उत्पत्ति-स्थिति-प्रलयना कर्त्ता सर्व कारण श्रीपुरुषोत्तम नामना भगवान श्रीस्वामिनारायण मने सुखियो करो. ॥ १५ ॥ तरंग-१३ ॥

श्रीहरि पोताना त्यागी अने गृहस्थ बन्ने भक्तोनां लक्षण, पोताने भजनारा अने नहि भजनार जननी देहना अवसानमां प्राप्ति कहेता हता. ते श्रीहरि मने सर्वप्रकारे प्राप्त थाव. ॥ १६ ॥ तरंग-१४ ॥

जे श्रीहरि पोताना एकान्तिक भक्तनुं पोताना वचनोनुं यथार्थ पालन करवारूप लक्षण कहेता हता अर्थात् स्वयं भगवान् अने भगवानना भक्त जे वचन कहे, ते सर्व अवश्य

पालन करे ते एकान्तिक भक्तनुं लक्षण छे अने हृदयमां भगवाननी मूर्त्ति धारण करे अने तेनुं दर्शन न थाय तो पण मुंझाय नहि अने दररोज नवीन श्रद्धा राखे एम कहेता हता ते श्रीहरि मने पोतानुं एकान्तिक भक्तपणुं आपो. ॥ १७ ॥ तरंगः-१५ ॥

जे पोताना विवेकी भक्तनुं लक्षण यथार्थपणे कहेता हता एवा भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मने पोते कहेलो विवेक आपो. ॥ १८ ॥ तरंग-१६ ॥

जे श्रीहरिए पोताना आश्रितोमां कुसंगनो लेशपण सर्व प्रकारे कृपापूर्वक विनाश कर्यो ते श्रीहरि कुसंगथी मारुं सर्वदा रक्षण करो. ॥ १९ ॥ तरंग-१७ ॥

अन्तःकरणनी शुद्धि अने अशुद्धिना कारणभूत भगवान अने भगवानना भक्तना सम्बन्धी अने भगवानना भक्तथी विमुख अधर्मी जनना सम्बन्धि शब्दादि पञ्चविषयोनां लक्षणो कहेता अने स्वाश्रितोने भगवान अने भगवानना भक्त सम्बन्धि सद्विषयोनुं सेवन करवाथी अने भगवानथी विमुख अधर्मी जनोना सम्बन्धि असद्विषयोने त्याग करवाथी सर्वनियन्ता रक्षण करता ते श्रीहरि कृपापूर्वक असद्विषयोथी मारी रक्षा करो. ॥ २०-२१ ॥ तरंग-१८ ॥

जे पोताना एकान्तिकपणाना हेतुओ स्वधर्म-वैराग्य-प्रीति अने आत्मनिष्ठा ए चारनुं यथार्थपणे कारणसहित अन्योन्य सापपेक्षपणुं अने निरपेक्षपणुं कहीने दयापूर्वक स्वाश्रितोमां स्वधर्मादि चारनी दृढता करता हता एवा भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मने [श्रीरघुवीराचार्यने] ऐकान्तिकी भक्ति आपो. ॥ २२-२३ ॥ तरंग-१९ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोने आत्मा अने परमात्माना दर्शनमां कर्त्तव्य कर्मनी प्रवृत्तिना कारणमां सावधानीना अभावरूप प्रमादनो त्याग करावीने आत्मा परमात्माना दर्शनना उद्यमने वृद्धि पमाडता हता ते श्रीहरि मारा हृदयमां रहो. ॥ २४ ॥ तरंग-२० ॥

जे श्रीहरि स्वधर्मादिना दृढपणाने जेम होय तेम कहेवा पूर्वक पोताना एकान्तिक भक्तोए पामवा योग्य पोताना अक्षरधामना स्वरूपने कहेता हता [अर्थात् स्वधर्मादियुक्त एकान्तिक मारा भक्तो देहना अन्तमां मारा अक्षरधाममां जाय छे एम कहेता हता] ते श्रीहरि मने प्राप्त थाव. ॥ २५ ॥ तरंग-२१ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोने पोतानी मूर्त्तिना ध्याननी सिद्धि माटे नवप्रकारे भगवानना भजनमां अने देह सम्बन्धि क्रियाओमां [सर्वक्रियामां] पोतानी मूर्त्तिनुं स्मरण करवुं एम कहेता हता ते श्रीहरि मारा ध्यानमां रहो. ॥ २६ ॥ तरंग-२२ ॥

जे पोताना एकान्तिकभक्तपणानां जे साधनो स्वाश्रितोने कहेता हता ते भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मने सारी आत्मनिष्ठाथी देहमां आत्मबुद्धिनो त्यागकरीने भगवाननी मूर्त्तिमां हमेशां मने धारणात्मक साधनयुक्त एकान्तिकपणुं आपो. ॥ २७ ॥ तरंग-२३ ॥

जेणे एकान्तिक भक्तोने पोताना माहात्म्ययुक्त श्रेष्ठज्ञानथी [स्वरूपस्वभावादिथी] अक्षर ब्रह्मथी श्रेष्ठ स्वस्वरूपमां दृढ स्थिति कही अने जेमणे कारणपुरःसर फले

सहित पोताना माहात्म्युं तारतम्य [न्यूनाधिकपणुं] कह्युं, पोताना माहात्म्यज्ञान प्रमाणे भगवानमां (पोतानामां) भक्तनी स्थिति कही ते श्रीहरिमां मारी दृढ प्रीति थाव. ॥ २८–२९ ॥ तरंग–२४ ॥

स्वाश्रितोना हितेच्छु श्रीहरिए स्वधर्मयुक्त स्वभक्तनी अपूर्णकामनानुं तात्विक अर्थ-युक्त, अनुपम युक्तियुक्त वचनोथी पोतानुं माहात्म्यज्ञान अने आत्मनिष्ठाथी खण्डन कर्युं एवा भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरिकृष्ण मारा चित्तमां प्रतिदिन स्थिर थाव. ॥ ३०–३१ ॥ तरंग–२५ ॥

स्वाश्रितोनां आत्यन्तिक कल्याणरूप हितने इच्छनारा श्रीहरिए प्राकृतविषयोनुं निषेधोक्तिपूर्वक जाग्रतमां अने स्वप्नमां पोताना भक्तोनी समग्र इन्द्रियोनी वृत्तिओनुं पोताना स्वरूपमां शरीर वाणी अने मनथी परमार्थ रसिकपणुं कह्युं ते श्रीस्वामिनारायण भगवान् मने सदा रसिकपणुं आपो. ॥ ३२–३३ ॥ तरंग–२६ ॥

तात्त्विक ज्ञानना उपदेष्टा सत्पुरुषोना स्वामी श्रीहरिए स्वाश्रितोना हृदयकमलमां पोतानो अचल निवास जे ज्ञानथी थाय, ते ज्ञानथी पोतानामां स्थितिवाळा पोताना एकान्तिक सन्तोनुं लक्षण कह्युं ते श्रीहरि मने ते ज्ञान आपो. ॥ ३४ ॥ तरंग–२७ ॥

दोषोथी रक्षण करनारा श्रीहरिए जे भक्त सत्संगथी विमुख न थाय अने जे भक्त सत्संगथी भ्रष्ट थाय ते बन्नेनां लक्षणो कह्यां ते श्रीहरि मारा मनमां रहो. ॥ ३५ ॥ तरंग–२८ ॥

यथार्थपणे पोतानुं अने पोताना भक्तोनुं माहात्म्य जणावनार सर्वान्तर्यामी श्रीहरिए स्वाश्रितोने स्वधर्म-ज्ञान-वैराग्यरूप अंगो सहित पोतानी भक्तिना बळने वृद्धि करनार तथा पोतानी भक्तिनो विनाश करनार जे सत् अने असत् देश-काल-संग-क्रिया छे तथा अन्तःकरणनी शुद्धिमां कारण, संस्कार, श्रीहरिनीकृपा-पुरुषप्रयत्न अने ए त्रण छे, एम कह्युं एवा भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मारा हृदयकमलमां निवास करो. ॥३६–३७॥ तरङ्ग–२९॥

स्वाश्रितोना हृदयमां उत्पन्न थयेला संकल्पोनी संस्काररूप वासनानी उत्पत्ति अने अनुत्पत्ति ते बन्नेनुं कारण जे छे, अने ते संकल्पोनी निवृत्तिनुं साधन जे छे, ते भक्तोने कृपा-पूर्वक विवेचन करीने यथार्थपणे कहेता हता ते श्रीहरि मने पोतानी ऐकान्तिकी भक्ति निरंतर आपो. ॥ ३८–३९ ॥ तरंग–३० ॥

जेमणे पोताना भक्तोने अवश्य जाणवा योग्य जे वाणीथी पण बीजाने पीडा करनारो नथी तोपण भगवान अने भगवानना भक्तनी भक्तिथी रहित छे तेनाथी भगवान अने भगवानना भक्तनी भक्तिवाळो श्रेष्ठ छे, भगवान अने भगवद्भक्तना गुणोमां दोष जोनारो असुर छे, प्रत्यक्षभगवाननो निश्चय अने आज्ञापालनथीज भक्तोनुं महत्व छे ए आदिक प्रश्नोत्तर द्वारा जे कह्युं ते श्रीहरि मारा मनमां रहो. ॥ ४० ॥ तरंग–३१ ॥

जेमणे पोताना भक्तो अने अभक्तोने भोगववा योग्य शब्दादि पञ्च विषयोमां पृथग्-पणुं स्वभक्तोना अन्तःकरणमां पोताना ध्याननी सिद्धि अने असिद्धि बन्नेना कारणनुं विवेचन करीने सिद्धान्तपणे कह्युं ते श्रीहरिमां मारी बुद्धि भक्तिरूपे थाव. ॥ ४१–४२ ॥ तरंग–३२ ॥

जे श्रीहरिए जीवनुं कल्याण करनार पोतानो आश्रय विश्वासयुक्त, स्वार्थयुक्त, स्नेहयुक्त अने ज्ञानयुक्त ए चार प्रकारनो कह्यो ते श्रीहरि मने पोतानो चोथो यथार्थ भगवानना माहात्म्य ज्ञानथी करेलो आश्रय आपो. ॥ ४३ ॥ तरंग–३३ ॥

स्वाश्रित भक्तोनुं चित्त महानन्द निधिरूप भगवाननो त्याग करीने पोतानाथी बीजे साररहित पदार्थमां आसक्ति पामे छे तेनुं कारण, अने स्वभक्तोने क्लेशनी प्राप्तिनुं कारण ते ते कारणो आनन्दसागर श्रीहरिए स्फुट जेम होय तेम विस्तार पूर्वक कह्यां ते भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मारा हृदयमां रहो. ॥ ४४–४५ ॥ तरंग–३४ ॥

अति बुद्धिशाली भक्तनी मुक्तिमार्गमां स्थिति नथी तेनुं जे कारण छे, तथा अल्पबुद्धिवाळा पोताना भक्तनी मोक्षमार्गमां स्थिति छे तेमां जे कारण छे. अने दुष्ट बुद्धिना त्यागनो उपाय छे ते त्रणनुं निरूपण जे करता हता ते श्रीहरि भक्तिमां पडनार मारा विघ्नो नाश करो. ॥ ४६–४७ ॥ तरंग–३५ ॥

निष्किंचन प्रियपणाथी [अकिञ्चनो मम प्रियः] प्रसिद्ध जे श्रीहरिभगवान् स्वाश्रित त्यागाश्रममां रहेला ब्रह्मचारी–साधु–पार्षदोए शरीर-वाणी अने मनथी जे प्रकारे वर्तवुं जोइए ते कहेता हता, त्यागिभक्ते वस्त्रादिक तुच्छ पदार्थमां प्रीतिनो त्याग करीने प्रत्यक्ष भगवान् श्रीस्वामिनारायण एवो हुं ते मारे विषे प्रीति करवी एम कहेता एवा श्रीहरि मने पोतानामां स्नेह आपो. ॥ ४८ ॥ तरंग–३६ ॥

जेने देह अने देहना सम्बन्धिमां स्नेह नथी एवो भक्त अत्यन्त प्रिय जेमने छे एवा श्रीहरि पोताने अतिप्रिय एकान्तिक [स्वधर्म–ज्ञान–वैराग्य माहात्म्य ज्ञाने सहित भक्ति करनार] साधु भक्तना लक्षण कहेता हता [आत्मज्ञानथी देहात्मबुद्धिनो त्याग करीने मारा भक्ते मारा ज एकान्तिक धर्मनुं सम्पादन करवुं एम कहेता हता] एकान्तिक भक्तो जेमने प्रिय छे एवा श्रीहरि मारा उपर प्रसन्न थाव. ॥ ४९ ॥ तरंग–३७ ॥

दररोज सत्संगिजनोना कार्यना विचारनुं शिक्षण आपनार अने भक्तजनोमां रहेली जगतनी वासनाने नाश करनार चरित्रवाळा श्रीहरि पोताना भक्तोने पोतांना चरित्रोना चिन्तनथी मनना निर्वासनिकपणामां कारणभूत वर्तवानी पद्धति अने आत्मस्वरूपनुं ज्ञान कृपा पूर्वक विस्तारथी कहेता हता. ते श्रीहरि मारा हृदय कमलमां रहो. ॥ ५० ॥तरंग–३८॥

जे श्रीहरि अन्यमत [शुष्कवेदांती संमत सिद्धान्त] नुं खण्डन करवा माटे भक्तोनी सविकल्प अने निर्विकल्प ए बे प्रकारनी स्थितिने दृष्टान्तोना कथन पूर्वक कहेता हता ते श्रीहरिमां मारुं चित्त हमेशां निवास करो. ॥ ५१ ॥ तरंग–३९ ॥

जेमणे, सविकल्प अने निर्विकल्प समाधिनी स्थितिवाळा पोताना भक्तोनां लक्षणो संक्षेपथी कह्यां अने जेमणे पोतानी भक्ति अने उपासनाना भेद पण वर्णन कर्या ते श्रीहरि मने पोतानी ऐकान्तिकी भक्ति आपो. ॥ ५२–५३ ॥ तरंग–४० ॥

अक्षर ब्रह्मधामथी पर अर्थात् अक्षराधिपति, कारणभूत महामाया, महापुरुषादिना कारण जे अवतारी श्रीपुरुषोत्तमे अक्षरब्रह्मादि सर्वेमां अन्तर्यामी शक्तिथीज पोतानुं अन्वयपणुं स्पष्ट "बहु स्याम् प्रजायेयेति" छान्दोग्योपनिषदमां जे वाक्य तेना अर्थनी उक्तिथी सारीरीते कह्युं ते श्रीहरि मने सदा पोतानी सेवा आपनारा थाव. ॥ ५४–५५ ॥ तरंग–४१ ॥

जे विधि तथा निषेधनुं सत्यपणे प्रतिपादन करनार तरीके प्रसिद्ध स्वयं प्रत्यक्ष भगवान् श्रीहरिए शुष्कवेदान्ती संमत असन्मतनुं प्रमाण पूर्वक खण्डन करीने शुद्ध वेदान्त-विषयक पोतानो सिद्धान्त स्थापन कर्यो, ते श्रीहरि असन्मतथी मारुं रक्षण करो. ॥ ५६ ॥ तरंग–४२ ॥

निष्कामी भक्त उपर अत्यन्त प्रेमवाळा जे श्रीहरि पोतानी सेवामां प्रीतियुक्त सालोक्यादि चार प्रकारनी मुक्तिनी इच्छाथी रहित जे भक्त ते माटेज सर्वोत्तम भक्त छे एम उपदेशकर्त्ता श्रीहरि मने पोतानी सेवा आपो. ॥ ५७ ॥ तरंग–४२ ॥

साधुतानी परिसीमारूप परमेश्वरे स्वभक्तोने स्नेहनुं लक्षण तथा पोतामां स्नेहनी प्राप्तिनुं साधन तथा स्वशरीर अने तेना सम्बन्धि गृह–पुत्र–पौत्रादिमां अहंपणा अने ममत्वपणाना संकल्पो विनाश करवामां साधन ए त्रणने विस्तारपूर्वक कह्या, एवा श्रीहरि मने पोतानी प्रियसाधुता आपो अने पोतानामां असाधारण स्नेह आपो. ॥ ५८–५९ ॥ तरंग–४४ ॥

हमेशां दिव्यसाकारमूर्त्ति होवा छतां पोताना ब्रह्मतेजथी अक्षरादि सर्वमां व्याप्त परब्रह्म श्रीहरिए ब्रह्मपुर धाममां सदा दिव्य पुरुषाकृतिथी रहेला पोताना स्वरूपने यथार्थ-पणे निरूपण कर्युं ते श्रीहरि मारा सर्वप्रकारे आराधनीय थाव. ॥ ६० ॥ तरंग–४५ ॥

"यो वेत्ति युगपत्सर्वं प्रत्यक्षेण सदा स्वतः" जे हमेशां पोते एक समयमां आकाशनुं लीनपणुं जे प्रकारे थायछे तथा आकाशनी लीनता थती नथी ते आकाशनी लीनता, अलीनताने माहेश्वरनामना ब्राह्मणना प्रश्नना प्रत्युत्तरमां विस्तारे सहित जेम होय तेम कहेता हता, ते ब्रह्मधामना स्वामी धर्मपत्नी प्रेमवतीना पुत्र श्रीहरि मारा हृदयकमलमां स्थिरताने पामो. ॥ ६१–६२ ॥तरंग–४६ ॥

पोताना एकान्तिक भक्तोना धर्मादि चार गुणो जे धर्म-ज्ञान, वैराग्य अने भक्तिनां गौण अने मुख्यपणे भक्तोना सर्वजन प्रसिद्ध जेम होय तेम अने तेनुं वर्णन भिन्न भिन्न लक्षणोथी जेमणे कृपा पूर्वक कर्युं ते श्रीहरि मने सर्वदा ऐकान्तिकी भक्ति आपो. ॥६३–६४॥ तरंग–४७ ॥

हमेशां सर्व प्रकारे पूजनीय समर्थ जे श्रीहरि पोताना भक्तोए प्रतिदिन पूजन करीने प्रार्थनीयरीति स्वाश्रितोने कहेता ते श्रीहरि मने सर्व कुसंगोथी अने कामक्रोधादि सर्वदोषोथी बचावो. (रक्षण करो) ॥ ६५ ॥ तरंग–४८ ॥

ब्रह्मभावने पामेला भक्तोनुं मायाना गुणोथी रहितपणुं सच्चिदानंदादिदिव्यगुण गणनिधि भगवानमां मननी वृत्तिनुं निरन्तर धारण करवुं तेवां भक्तनां लक्षण अने पोतानामां मनने धारण करवानो उपाय कहेता ते श्रीहरि मारा मनमां रहो. ॥ ६६ ॥ तरंग–४९ ॥

अतिसूक्ष्म बुद्धिवाला दैवी सम्पत्तियुक्त मुमुक्षुओए जाणवा योग्य अने पामवायोग्य समर्थ जे श्रीहरि दर्भना अग्रभागनी माफक सूक्ष्म बुद्धिवाळा पोताना भक्तो अने स्थूल बुद्धिवाळा अभक्तोना लक्षणोने कहेता हता ते श्रीहरि मने जे बुद्धिथी माहात्म्य सहित यथार्थ निर्विकल्प अतिउत्तम स्वरूपनो निश्चय प्राप्त थाय तेवो बुद्धिमान करो. ॥६७॥ तरंग–५० ॥

जे श्रीहरि प्रश्नने वृद्धि पमाडीने सुस्पष्ट करता अने तेनो उत्तर आपता अन्तरात्मा पोते मायाना कार्यरूप अज्ञानना आवरणोवाळी बाह्येन्द्रियोथी पोतानुं स्वरूप जाणी शकातुं नथी, दिव्य सत्पुरुषोना समागमथी विनष्ट अज्ञानवाळा बाह्यान्तःकरणोथी यथार्थ स्वरूपनुं ज्ञान थाय छे एम कहेता एवा श्रीहरि मारी दृष्टिमां हमेशा रहो. ॥६८॥तरंग–५१॥

सच्छास्त्रनी प्रतीतिए रहित पुरुषोए जाणवा अशक्य प्रसिद्ध एवा प्रत्यक्ष परब्रह्म श्रीहरि ए सांख्य-योग-वेदान्त-पंचरात्र नामना चार शास्त्रोथी पोतानुं यथार्थ ज्ञान कह्युं ते श्रीहरि मारे जाणवा योग्य थाव. ॥ ६९ ॥ तरंग–५२ ॥

सद्‌गुणरूपी मणिना निधिरूप श्रीहरिए पोताना भक्तोना धर्म ज्ञानादिगुणोनी वृद्धिमां अने गुणोना क्षयमां कारण कह्युं [अर्थात् भगवान् अने भगवानना भक्तोना गुण ग्रहण करनारमां धर्मज्ञानादि गुणो वृद्धि पामे छे अने तेमना दोष ग्रहण करनारना गुणो नाश पामेछे] एवा श्रीहरि मने स्वधर्मादि गुणो आपो अने भगवानना भक्तोना दोषनो लेशपण मारी बुद्धिमां न आवे एवी कृपा करो. ॥ ७० ॥ तरंग–५३ ॥

स्वभक्तोने भागवद्धर्मना पोषणमां जे साधन तथा मोक्षना द्वारने उघाडवामां जे साधन अने आपत्कालमां पण जे स्वभक्त पोताना धर्मथी विचलित थायज नहि तेनुं लक्षण ते बधुं कहेता हता ते श्रीहरि मारा हृदयमां रहो. ॥ ७१–७२ ॥ तरंग–५४ ॥

सत् अने असत् देशकालादि सत् अने असत् बुद्धिमां कारणभूत छे एम कहेनारा जे मारा पिताए स्वभक्तने पण धर्म अने भक्तिनी दृढताना रहितपणामां पापी जननो प्रसंग विगेरे कारण छे एम कह्युं, माटे सत्संग करवो अने कुसंगनो त्याग करवो एम पण कह्युं ते श्रीहरिकृष्ण भगवान नामना मारा पिता मने धर्मभक्तिनी दृढता आपो. ॥ ७३ ॥ तरंग–५५ ॥

पोताना ज्ञानिभक्तनी श्रेष्ठता, ज्ञानभक्ति विगेरे अभिमाननी दुष्टता अने माननां जय तथा पराजयनां साधन, पोताना निर्मानी भक्तनुं अतिशय बलवानपणुं अने पोतानी माहात्म्ययुक्त उपासना, आत्मनिष्ठादिमां कारण, तेवा प्रकारनी पोतानी उपासनाथी आत्मनिष्ठानी दृढता अने देह सम्बन्धि दुःखनो अभाव पोताना ज्ञानि भक्तनी श्रेष्ठता विगेरे जेमणे कह्यां ते श्रीहरि मने इच्छित फल आपनारा थाव. ॥ ७४-७५ ॥ तरंग–५६ ॥

यथार्थपणे मोक्षनो हेतु जे पोतानुं स्वरूप अने प्रगट भगवाननुं माहात्म्य ए बन्ने ज्ञान, पोतानामां स्नेहना बन्ने प्रकारनां लक्षणो अने स्वभक्तोना दुष्टस्वभावना त्यागनुं विधान अने दुष्ट स्वभावना त्यागनुं साधन स्वस्वरूपना ज्ञान विगेरेने जे श्रीहरि कहेता हता ते श्रीहरि मारा हृदयमां निवास करो. ॥ ७६-७७ ॥ तरंग–५७ ॥

स्वभक्तोना रजोगुण-तमोगुणना कार्यरूप रागादिनी उत्पत्तिमां देहात्मबुद्धि, कुसंग अने पूर्वना कर्मसंस्कार ए त्रणना नाशना साधन आत्मानो विचार, सत्संगनी महत्ता अने सत्पुरुषनो प्रसंग ए उपाय पोतानी महत्ता सज्जनोनी प्रसन्नतानुं साधन तेमां निष्कपटपणुं, तेनुं दास्यपणुं अने कामादि दोषनो त्याग ए आदि उपाय समुदाय पोताना भक्तोना दोषनाशमां अने पोतानी भक्तिनी वृद्धिमां तथा संतपुरुषोनी सेवा अने तेमना गुण ग्रहणात्मक उपाय ए आदिने कहेता हता ते श्रीहरि मारी बुद्धिमां सदा निवास करो. ॥ ७८-७९ ॥ तरंग–५८ ॥

जे श्रीहरि स्वभक्तोने पोताने विषे असाधारण स्नेहनुं कारण पोताना माहात्म्यनुं ज्ञान छे एम कहेता कहेता पोतानी प्राप्तिमां प्रत्यक्ष नराकृतिरूप भगवत्स्वरूपमां विश्वास प्रेमनो हेतु कहीने पोताना माहात्म्य ज्ञाननो बीजो हेतु कह्यो ते श्रीहरि मने प्रत्यक्ष स्वरूपनो विश्वास अने माहात्म्यज्ञान आपो. ॥ ८० ॥ तरंग ५९ ॥

निर्वासनिक भक्तोना अत्यन्त प्रियपणे प्रसिद्ध जे श्रीहरि पोताना भक्तोना मायिक पंचविषयोनी वासनाने नाश करवामां विवेक तथा वासनाना विनाशना मुख्य साधनो पोताना भक्तोने कृपा करी कहेता हता एवा अवतारादि सर्वना कारण होवाथी महा समर्थ भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मने सर्व प्रकारे मायिक विषयनी आसक्तिथी रहित करो. ॥ ८१-८२ ॥तरंग–६० ॥

स्वभक्तने धैर्यनो लोप न थाय तेनुं लक्षण तथा जे प्रकारे पोताना भक्तने सिद्धियो प्राप्त थाय छे अने पोताना भक्तनुं लक्षण जे श्रीहरिए कह्युं, ते भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मने पोतानो एकान्तिक भक्त करो. ॥ ८३-८४ ॥ तरङ्ग–६१ ॥

जे पोताना भक्तोमां सत्यादि पोताना गुणोनो निश्चित आविर्भाव थाय अने जे भक्तोमां क्यारेय न थाय ते प्रकारनां स्वभक्तोनां लक्षणो जेमणे यथार्थपणे कह्यां ते श्रीहरि निरन्तर मारा मनमां निवास करो, मारे विषे प्रत्यक्ष भगवानना सम्बन्धि गुणो रहे एवो अभिप्राय छे. ॥ ८५-८६ ॥ तरङ्ग–६२ ॥

न्यून निश्चय अने दृढ निश्चयवाळा पोताना भक्तोना हृदयमां उत्पन्न थयेला संकल्पोने कहेता अने पोताना भक्तोनी आगळ पोताना सर्वोत्तम माहात्म्य सहित ज्ञानने यथार्थ निर्णय कहेता हता एवा श्रीहरि तेवा प्रकारनो पोतानो निश्चय मने आपो. ॥८७॥तरङ्ग—६३॥

जे मुक्त पुरुषोद्वारा उपासना करायेला, सदा दिव्य नराकृति पुरुषोत्तम भगवान श्रीस्वामिनारायण क्षेत्रज्ञ अने क्षेत्रोना समूहोमां अन्तर्यामिपणाथी अन्वयपणे रहेला छे. अने पोते अखण्ड स्वरूपथी अक्षर धाममां व्यतिरेक छे. आत्मा अने अक्षरनुं शरीरपणुं अने तेओनुं स्वशरीरिपणुं जे छे ते विवेचन करीने कहेता हता एवा भक्तिधर्मना पुत्ररूप श्रीहरिमां मारी ऐकान्तिकी भक्ति थाय. ॥ ८८–८९ ॥ तरङ्ग—६४ ॥

सुषुम्णा नाडीथी प्राप्य ब्रह्मधामना स्वामी, चित्तनी एकाग्रताना आधारभूत मूर्त्ति-वाळा अने ज्ञानशक्ति-क्रियाशक्ति-अने इच्छाशक्ति ए त्रण शक्तियोना प्रेरक देहनी अन्दर अने बहार सुषुम्णा नाडीनी स्थिति, जाग्रत—स्वप्न—सुषुप्ति ए त्रण अवस्थाना लयनो अनुक्रम तथा ज्ञान शक्ति—क्रिया शक्ति अने इच्छा शक्ति आनुं पोताने विषे वर्त्तवुं विगेरे जे श्रीहरि कहेता हता एवा श्रीहरि मारा हृदय कमलमां निरन्तर निवास करो. ॥९०॥ तरङ्ग—६५ ॥

जेमने मायाना गुणे रहित होवाथी निर्गुण कहेवाय छे. अनंत कल्याणकारी दिव्य गुणो होवाथी सगुण कहेवामां आवे छे. अने मायाना आकारे रहित होवाथी निराकार कहेवाय सदा दिव्याकार होवाथी साकार कहेवाय छे. एवी रीते निर्गुणादि शब्दोना अर्थोथी पोतानुं सदा साकारपणुं निरूपण कर्युं एवा श्रीहरिमां मारी बुद्धि रहो. ॥९१॥तरङ्ग—६६॥

पोताना एकान्तिक साधु तेनी सेवा—समागम—वचननुं अवधारण तथा गुणग्रहण करनार पुरुषमां ते एकान्तिक साधुना गुणोनुं जे अनागमननुं कारण जे भक्तिधर्मना पुत्र परब्रह्म श्रीहरि पोताना भक्तोने कृपाथी कहेता हता ते श्रीहरि मने पोतानो एकान्तिक भक्त करो. ॥ ९२-९३ ॥ तरङ्ग—६७ ॥

जे सर्वावतारना कारण, सर्वान्तर्यामिपणे प्रसिद्ध पोतानी जे मूर्त्तिमां अने पोताना साधुओमां प्रत्यक्ष भगवाननी माफक भक्ति अने मर्यादा राखवी आ प्रमाणे पोताना भक्तोने कहेता हता ते श्रीहरि मने पोतानी मूर्त्ति अने साधुओमां पोतानी माफक भाव अने मर्यादा आपो. ॥ ९४ ॥ तरङ्ग—६८ ॥

आ लोकमां अवतार लइने अतिश्रेष्ठ अहिंसा धर्मने प्रवर्तावनारा, पोताने अतिशय प्रिय हिंसा रहित धर्म अने क्रोधादि दोषोथी रहित भक्तजनोनुं दुर्लभपणुं पोताना भक्तोने कहेता हता ते श्रीहरि मारा अन्तःकरणमां निवास करो. ॥९५॥ तरङ्ग—६९ ॥

पोताना अनुभवथी युक्त प्रश्नोना प्रत्युत्तरो द्वारा अन्दर रहेला साधुओना बलनी वृद्धिमाटे बहार सत्संग करवो अने अन्दरना असाधुना बलने वृद्धि करनारो कुसंग न करवो, पोताना जीवात्माना मोक्षमाटेज भगवान् एवो जे हुं ते मारो आश्रय करवो, सत्संगिओनुं शूलिनुं दुःख कांटाथी नाश करे छे ए आदि प्रत्युत्तरो करीने पोताना भक्त काकाभाई

राजाने तथा जीवाखाचरने अने सभामां बीजा बेठेला साधुओ तथा गृहस्थोने आनन्द आपनार श्रीसहजानन्दस्वामी ते मने आनन्द आपनारा थाव. ॥ ९६-९७ ॥ तरङ्ग—७० ॥

पोताना भक्तना द्रोहरूप अपराधने सहन नहि करनारा अक्षराधिपति एवा पोतानुं हमेशां जे दिव्याकारपणुं तथा पोतानी नराकृति ए बन्नेनुं एकपणुं जे कृपाथी स्वाश्रितोने कहेता हता ते श्रीहरि मने पोतानो प्रीतिपात्र करे. ॥ ९८-९९ ॥ तरङ्ग—७१ ॥

उनड राजानी आगळ पोते करेली वार्ता सभामां बेठेला सत्पुरुषोनी आगळ कहेता एवा पोते सदा दिव्याकार स्वरूपथी रहेला छे छतां मनुष्योए नराकृतिथी जोवायेला, अने पोतानी सर्वक्रियाओ श्रोता—वक्ता अने स्मरण करनारा जनोने आत्यन्तिक कल्याण करनारी छे एम कहेता हता. अने जे भक्तने माहात्म्ययुक्त पोतानो निश्चय थाय अने जेने तेवा प्रकारना निश्चय न थाय ते बन्ने भक्तोनां लक्षणो कहेता हता. अने जे पोताना उत्तम—मध्यम अने कनिष्ठ भक्तोनां लक्षणो जेम होय तेम कहेता हता एवा श्रीहरि मने पोतानो एकान्तिक भक्त बनावो. ॥ १००-१०१-१०२ ॥ तरङ्ग—७२ ॥

जे पोतानी सम्पूर्ण कृपा विना बीजा उपायोथी साध्य न थाय एवुं अखण्डित निष्काम वर्तन, पोतानी आज्ञा पालन करनार असंख्य स्त्री पुरुषोमां स्वाभाविकपणे प्रवर्तावनार श्रीसहजानन्दस्वामी असिधारा व्रतनामवाळा ब्रह्मचर्य व्रतनी सिद्धि करवा माटे अशक्य साधन पोताना भक्तोने कहीने पछी ते निष्कामपणानी सिद्धिमाटे पोतानी उपासना विगरे साधन कहेता हता, पोताने विषे जे भक्ते मने अर्पण कर्युं होय अने जेणे न अर्पण कर्युं होय, ते बन्ने भक्तोनां लक्षणोने सहजानन्दस्वामीए कह्यां, तेमां मारुं मन अर्पण थाय, मनने अर्पण करनारनां लक्षणो जे कह्यां छे ते मने आपो. ॥१०३-१०४॥ तरंग—७३ ॥

पोतानी इच्छानुं स्वतंत्रपणुं प्रकाश करता महाप्रभु श्रीहरि पोताना भक्तोए जेवी रीते पोतानी इच्छानुसारे वर्तवुं ते रीति पोताना भक्तोने कहेता ते श्रीहरि सदा मारुं शरण थाव. ॥ १०५ ॥ तरंग—७४ ॥

जे पोताना भक्तना वंशमां उत्पन्न थयेला जीवात्माओ जेम संसारथी मोक्ष पामे छे अने संसारथी मोक्षने पामता नथी तेनो प्रकार जेम होय तेम पोताना भक्तोने कहेता हता अने जेमणे, पोतानो परिपूर्ण निश्चय अने अल्प निश्चयने पोताना भक्तोने कह्यो. ते श्रीहरि मने सर्व अंगोए सहित सम्पूर्ण पोतानो निश्चय आपो. ॥ १०६-१०७ ॥ तरंग—७५ ॥

जेमणे पोताने प्रिय स्वभक्त, अने पोताने अप्रिय स्वभक्तनुं लक्षण स्वाश्रितोने कह्युं, ते श्रीहरि हमेशां मने पोतानो प्रिय करो. ॥ १०८ ॥ तरंग—७६ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोने कारणे सहित पोत पोताना धर्मनुं आचरण कहेता हता, अने पोताना भक्तोनुं अन्त समये मृत्यु आ लोकमां तो जेम शोभे अने जेम मृत्यु न शोभे ते बन्नेनुं कारण कहेता ते श्रीहरि काल-कर्मादि सर्वेथी मारी रक्षा करो. ॥ १०९-११० ॥ तरंग—७७ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्त शिवानन्दादि एकवीश त्यागी परमहंससाधुओना प्रश्नोना उत्तरो करीने ते साधुओने आनन्दित करता हता, ब्रह्मपुरना अधिपति माटे ज अक्षर-काल-माया-बद्ध-मुक्त-क्षेत्र-क्षेत्रज्ञना अधिपति श्रीहरिप्रसादनन्दन श्रीहरि श्रीस्वामिनारायण मने पोतानी सेवा अने पोतानो आनन्द ते बन्ने आपनारा थाव. ॥ १११-११२ ॥ तरंग–७८॥

स्वरूप अने स्वभावादिथी सर्वश्रेष्ठ, प्रकृति पुरुषादि ईश्वरोना ईश्वर जे ब्रह्मभावने पामेला अनन्त मुक्त वृन्दो अने दिव्य मूर्त्तिमान ऐश्वर्यो तथा क्षमा-दया-आनन्दादिए छत्र चामरादिथी भक्तिपूर्वक सेवा करायेला दिव्य अक्षरधाममां हमेशां विराजमान छे. एवा श्रीप्रेमवतीनन्दन श्रीहरिमां मारी भक्त्यात्मिका बुद्धि थाय. ॥ ११३ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुना प्रथम प्रकरणनां कहेला तरंगो समाप्त थया ।

सारंगपुरमां कहेला तरंगोनो प्रारम्भ

महासमर्थ सर्वनियन्ता जे श्रीहरि मायिक शब्दादि पञ्चविषयोथी निवृत्तिनुं श्रेष्ठ साधनभूत आत्मज्ञान अने परमात्माना माहात्म्यनुं ज्ञान कृपा पूर्वक स्फुटपणे कहेता हता ते भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मने अतिश्रेष्ठ आत्मज्ञान अने परमात्मानुं माहात्म्यज्ञानरूप बन्ने साधनो हमणांज आपो. ॥ ११४–११५ ॥ तरंग–७९ ॥

पोताने विषे स्नेहवाळा अनन्य पोताना भक्तोमां अत्यन्त स्नेहपणाथी प्रसिद्ध श्रीस्वामिनारायणे पोताने विषे पोताना भक्तोनो स्नेह अने स्वभक्तोमां पोतानो स्नेह जेम थाय तेम मन-वाणी अने देहना गुणोथी पोते अने पोताना संतो आगळ वर्त्तवारूप श्रेष्ठगुणो कह्या छे. ते श्रीहरि मने सद्गुणो आपो. ॥ ११६ ॥ तरंग–८० ॥

जे स्वभक्त पोतानी पूजा स्नेहथी रोमाञ्चित गात्रवाळो थईने प्रत्यक्षोपचारथी अथवा मानसी पूजा करे छे ते भक्तनुं श्रेष्ठपणुं छे तेनी विशिष्ठतानुं लक्षण अने ते पोताने विषे स्नेहना कारणभूत श्रवण, मनन, निदिध्यासन अने साक्षात्कारोनां लक्षण जे श्रीहरिए कह्यां ते सहजानन्दस्वामीमां मारे अचल प्रेम रहो. ॥ ११७–११८ ॥ तरंग–८१ ॥

पोताना भक्तोने पोतानाथी बीजा मायिक पदार्थोमां वासनानी निवृत्तिमाटे आत्मनिष्ठा अने पोताना माहात्म्यज्ञान ए बे श्रेष्ठ साधन भक्तवत्सल श्रीसहजानन्दस्वामीनी कृपाथी कहेता हता ते भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मने आत्मनिष्ठा अने पोताना माहात्म्यनुं ज्ञान आपो. ॥ ११९–१२० ॥ तरंग ८२ ॥

पोताना नामनी कीर्त्तनादि भक्तिथी जनोनो उद्धार करनार, मने सहित पोताना नामनुं उच्चारण करनाराओने यथार्थ फल थाय छे एम श्रीहरिए कह्युं ते श्रीहरि मारा मनमां निवास करो. ॥ १२१ ॥ तरंग—८३ ॥

एक एक अवस्थामां [जाग्रत—स्वप्न—सुषुप्ति अवस्थामां] बीजी बे बे अवस्था जेम रहीछे तथा तेनां लक्षणो अने परा—पश्यन्ती—मध्यमा—वैखरी वाणीओनां लक्षणो यथार्थपणे जे सहजानन्दस्वामी पोताना भक्तोनी जाग्रतादि अवस्थाओनुं अने परादि वाणीओनुं जे ज्ञान तेनी सिद्धिमाटे पोताना भक्तोने कहेता हता ते श्रीहरि मने मोक्षाख्य पुरुषार्थनुं साधनभूत ज्ञान आपो. ॥ १२२—१२३ ॥ तरंग—८४ ॥

जे साधुना हृदयकमलमां प्रत्यक्ष रहेला अवतारी स्वयं मोटा साधुओनो समागमज सद्धर्मना कारणभूत नैमिशारण्य क्षेत्र छे एम कहेता हता ते श्रीहरि मने सत्संगरूप नैमिशारण्य क्षेत्रमां सदा निवास आपो. ॥ १२४ ॥ तरंग—८५ ॥

जे पोताना भक्तोमां पोतानी अप्रसन्नतानी कारणभूत ईर्ष्यानुं लक्षण कहेता हता ते श्रीहरि मने ईर्ष्याथी रहित करो. ॥ १२५ ॥ तरङ्ग—८६ ॥

जे पोताना आश्रितोने उपदेश आपता छता युग प्रवृत्ति विगरे पांच प्रश्नो, युग प्रवृत्तिनुं कारण, गुण निवृत्तिनुं कारण, गुणानुसारिणी भक्ति, विशेष-भक्तमां रहेला कलिनी निवृत्तिनो उपाय, स्थान शब्दोना अर्थ साथे भक्ति करवी आ प्रकारे पांच प्रश्नोना उत्तरो कहेता हता ते श्रीहरि मने प्रिय करो. ॥ १२६ ॥ तरङ्ग—८७ ॥

जे परम कृपालुपणे प्रसिद्ध सहजानन्दस्वामी धर्म निष्ठावाला अने अधर्मनिष्ठाओनां पण लक्षणो कहेता हता, अन्तर्दृष्टि वाला पोताना भक्तोने पोताना धामनुं समीप पणुं अने बहिर्दृष्टि वाला पोताना भक्तोने पोताना धामनुं दूरपणुं [पोताना भक्तोने अन्तर्दृष्टिथी समीपमां रहेवापणुं अने बीजाओने बाह्यदृष्टिथी दूरवर्ति पणुं छे] ए जे पोताना भक्तोने अपार कृपाथी यथार्थपणे कहेता हता ते भक्तितनय श्रीहरि सर्वदा मारा आत्मामां साक्षात् निवास करो. ॥ १२७—१२८ ॥ तरङ्ग—८८ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोए पुरुषप्रयत्नथीज पामवा योग्य वैराग्य-श्रद्धा-आत्मनिष्ठा-स्वधर्म—प्रियत्व-अहिंसा-शुचित्व-अष्टांगब्रह्मचर्य-स्वमाहात्म्यज्ञान ए आठ गुणो कृपाथी पोताना भक्तोने कहेता हता, ते सहजानन्दस्वामी मने ते वैराग्यादि गुणोथी युक्त करो. ॥ १२९ ॥ तरङ्ग—८९ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोए आदर पूर्वक ध्यान करवा योग्य आत्मरूप जे विचारने स्पष्ट कहेता हता ते श्रीहरि मने ब्रह्म स्वरूपथी ध्येय थाव. ॥ १३० ॥ तरङ्ग—९० ॥

जे पोताना भक्तोने स्वस्वरूपनो जे निश्चय तेनी सच्छास्त्रमूलक दृढता कहेता हता ते श्रीहरि मारी बुद्धिमां रहो. [अर्थात् पोते कहेलो पोतानो निश्चय मने आपो. ॥ १३१ ॥ तरङ्ग—९१ ॥

जे पोताना भक्तोने पोताना धामथी पतन थतुं नथी एम कहेता हता तथा पोताना भक्तोए सर्वथा त्याग करवा योग्य प्रमाद अने मोह छे एम कहेता हता अने स्थूल अने सूक्ष्म देहोना तत्त्वोनी संख्या तथा गुणोनी संख्या स्थूल अने सूक्ष्म देहोथी करेलां कर्मोनी समानता कहेता हता. अने जे श्रीहरि पोताना भक्त अने अभक्तना कर्मोनुं असत्यपणुं ने सत्यपणुं ते बन्नेने यथार्थपणे कहेता हता ते श्रीहरि मने पोतानो एकान्तिक भक्त करो. ॥१३२–१३३–१३४॥ तरङ्ग–९२ ॥

मुग्धा-मध्या-अने प्रौढा आ त्रण प्रकार नी गोपीयोना भाव थी भजवा योग्य श्रीहरि, आत्मनिष्ठा अने वैराग्य रहित केवल प्रेमी स्वभक्त थी आत्मनिष्ठा अने वैराग्य युक्त स्वभक्तनी श्रेष्ठता यथार्थपणे कृपापूर्वक कारणो बतावीने कहेता हता ते श्रीहरि मने आत्मनिष्ठादि गुणयुक्त भक्त करो ॥ १३५–१३६ ॥ तरङ्ग–९३ ॥

अवतारिपणे प्रसिद्ध श्रीहरि स्वावतारस्वरूप नरनारायण नुं जे तप ते स्वाश्रित भक्तोना मोक्षार्थ ज छे सर्वमनुष्योना मोक्षार्थ नथी, आ प्रमाणे प्रमाणपुरःसर यथार्थ कहेता हता, ते श्रीहरि मने धर्मज्ञानादि गुणनी वृद्धि करनारा थाव ॥ १३७–१३८ ॥ तरङ्ग–९४ ॥

सर्वोपरिपणा थी प्रसिद्ध श्रीहरि पोताना भक्तो ए जाणवा योग्य, पोतानी श्रेष्ठता अने अतिशय महत्ता द्रष्टान्तो थी यथार्थपणे कहेता हता ते श्रीहरि मारा सर्वदा सेव्य थाव ॥ १३९ ॥ तरंग–९५ ॥

श्रीस्वामिनारायण भगवान पोतानां उपदेशात्मक वाक्यरूपी अमृतोथी. स्वाश्रित वर्णि-परमहंसादि सज्जनोना दुःखरहित सुखनु पोषण करता हता, ते श्रीहरिनां शिक्षानां वाक्यामृतो मारा हृदयमां स्थिर थाव. ॥ १४० ॥ तरङ्ग–॥ ९६ ॥

जे श्रीहरि पुराण-प्रकृतिपुरुषादिना नियन्ता अक्षरब्रह्मथी पर स्वरूप-स्वभाव-गुण-विभूतिआदिथी अतिश्रेष्ठ, ब्रह्मस्वरूप मुनिओए प्रेमथी पूजेला, बद्ध मुक्त-क्षेत्रज्ञ उपर परिपूर्णकृपा करीने मनुष्याकारथी जणाता थया ते श्रीहरिने हुं नमस्कार करुं छुं. ॥१४१॥ तरंग–९६ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमां सारंगपुरनां कहेला तरंगो समाप्त थया ।

कारीयाणीमां कहेला तरंगोनो प्रारंभ

वाणी अने मनथी अगोचर छे तोपण भक्तोने प्रत्यक्ष जणाता श्रीहरि स्वभक्तोए जाणवा योग्य स्वस्वरूपनुं ज्ञान यथार्थपणे कहेता हता एवा भक्तिधर्मनन्दन अक्षर नियन्ता श्रीहरि मने ते ज्ञान आपो. ॥ १४२ ॥ तरङ्ग–९७ ॥

जे श्रीहरि स्वभक्तोनी दोषरूप बुद्धि जे साधनोथी शुद्ध थाय ते साधनो कहेता हता, ते सर्वनियन्ता मारी बुद्धिमां निवास करो. ॥ १४३ ॥ तरङ्ग–९८ ॥

जे श्रीहरि पोताना मुनिविगेरे भक्तजनोनी साधुतानी सिद्धि माटे जे साधन छे ते कहेता हता ते श्रीहरि मने ते साधन आपनार थाव. ॥ १४४ ॥ तरङ्ग—९९ ॥

जे श्रीहरि स्वयं जीवात्माओमां साक्षीरूपे जेवीरीते रह्या छे तेवीरीते कहेता हता ते श्रीहरि मारा आत्मामां प्रत्यक्ष सदा विराजमान रहो. ॥१४५ ॥ तरङ्ग—१०० ॥

जे श्रीहरिए सभामां बेठेला सज्जनोने पोताना अवतारोनुं मुख्य कारण कह्युं एवा भक्तिनन्दन अवतारी श्रीहरि मने पोताना दर्शनादिनुं सुख आपनारा थाव. ॥ १४६ ॥ तरङ्ग—१०१ ॥

जे श्रीहरि पोतानी प्रसन्नताना कारणभूत निर्मत्सरादि गुणो कहेता हता ते धर्मनन्दन श्रीहरि मारामां निर्मत्सरादि गुणो जोवाथी प्रसन्न थाव. ॥ १४७ ॥ तरङ्ग—१०२ ॥

स्वाश्रित गृहस्थभक्तोनुं मन जेवीरीते दिव्य नराकृति भगवत्स्वरूपमां अखण्ड स्थिर थाय अने मायिक वस्तुओमां वैराग्य उत्पन्न थाय, अने स्वाश्रितोए प्राप्य जे आत्यन्तिक मोक्षनुं लक्षण, अने आत्यन्तिक श्रेयनुं साधन ए चार श्रीहरि स्वाश्रितोने कहेता हता ते भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मने आत्यन्तिक कल्याण आपो. ॥१४८-१४९-१५०॥ तरङ्ग—१०३॥

जे श्रीहरि पोतानी सूक्ष्म अने स्थूल शक्तिओथी सूक्ष्मथी पण सूक्ष्म अने स्थूलथी पण स्थूल फले सहित यथार्थ कहेता हता, ते सर्वनियन्ता श्रीहरि मने दृष्टिगोचर थाव. ॥ १५१ ॥ तरङ्ग—१०४ ॥

जे श्रीहरि क्रोधनी दुष्टता अने तेने जीतवानो उपाय तथा भगवद्भक्तोनो अवगुण न लेवो एम कहेता हता ते श्रीहरि सर्वप्रकारे क्रोधादि दोषोथी मारुं रक्षण करो. ॥ १५२ ॥ तरङ्ग—१०५ ॥

जे श्रीहरि स्वभक्तोए पोतानी प्रसन्नता माटे तप करवुं आ प्रकारे दृष्टान्ते सहित उपदेश आपता हता ते श्रीहरि मने सदा तपमां रुचि आपो. ॥ १५३ ॥ तरङ्ग—१०६ ॥

जे श्रीहरि पोतानेविषे प्रीतिवाळा भक्तनुं लक्षण अने तेवा प्रकारना भक्ते पण पोतानी आज्ञा अवश्य पालन करवी ते दृष्टान्त सहित कहेता हता, ते श्रीहरि मने आज्ञायुक्त प्रीति आपो. ॥ १५४ ॥ तरङ्ग—१०७ ॥

स्वभक्तोने कारण शरीरथी भिन्न थवामां साधन अने अलौकिक पोतानी वार्ताओनुं सर्वशास्त्र अने सज्जनोना वाक्योथी अधिक माहात्म्य, सर्वशक्तिमान् सर्वैश्वर्यसम्पन्न भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि सभाजनोने कहेता हता तेमनी वार्ताओ मारा हृदयमां सर्वदा स्थिर रहो. ॥ १५५—१५६ ॥ तरङ्ग—१०८ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमां कारयाणीनां कहेला तरंगो समाप्त थया।

लोयागाममां कहेला तरंगोनो प्रारंभ

स्वाश्रितोने आनंद पमाडता जे श्रीहरि आठ मुनिओना आठ प्रश्नोना [कामने मूळमांथी उखेडी नाखवानुं साधन, त्रण प्रकारना वैराग्यनो भेद, त्रण प्रकारना ज्ञानी भक्तोना भेद, परिपूर्ण ज्ञानीजनोनुं अकृतार्थतामां कारण, कामादि अन्तःशत्रुना नाशनो उपाय, सम्पूर्ण सत्संगवाळा भक्तनुं लक्षण, भगवद्भक्तोना माहात्म्यज्ञाननुं लक्षण, हरिभक्तनो अवगुण आव्यो होय तेने टाळवानो उपाय, आ आठ प्रश्नोना] उत्तरो करीने स्वाश्रितोनुं हित करता हता ते श्रीहरि मारुं हित करो. ॥ १५७ ॥ तरङ्ग–१०९ ॥

जे श्रीहरि ज्ञानी-शूरवीर-विश्वासी अने स्नेही आ चार प्रकारना भक्तोना लक्षणो अने सर्वना कारण प्रत्यक्ष परमात्मानुं सर्व कार्यथी अधिक बलवानपणुं कहेता हता, ते श्रीहरि मारा हृदयमां सदा प्रत्यक्ष बिराजो. ॥ १५८ ॥ तरङ्ग–११० ॥

भगवान तथा एकान्तिक सन्तोनो माहात्म्यज्ञाने सहित निश्चय होय ते स्वभक्तनां लक्षणो यथार्थपणे स्वयं सर्वनियन्ता, श्रीपुरुषोत्तम भगवान कहेता हता, ते श्रीहरि, दयाथी मने पोतानो भक्त करो. ॥ १५९–१६० ॥ तरङ्ग–१११ ॥

"एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म" अद्वितीय एकज ब्रह्म छे" आ प्रमाणे श्रुतिए कहेला दिव्य-मूर्ति पोते एक होवा छतां अनंत स्वरूपोथी अनंतधाम तथा अनंत ब्रह्माण्डोमां रहेला परमात्माए पोतानुं सर्वावतारनुं धारण करवापणुं तथा योगैश्वर्यनुं वर्णन कर्युं, ते श्रीहरि सर्वदा मारा आत्मामां प्रत्यक्ष विराजमान थाव. ॥ १६१ ॥ तरङ्ग–११२ ॥

जे सर्वनियन्ता श्रीहरि पोताना मुनिओने निष्कपट अने कपटने जणावनार संकल्पनुं कहेवुं अने न कहेवुं—दंभीना ज्ञाननुं लक्षण—दंभथी करेला भगवन्निश्चयना ज्ञाननुं लक्षण—भगवाननो निश्चय अने स्वधर्ममांथी पडवाना अने नहि पडवाना संकल्पनुं ज्ञान सत्संगमां दृढमूलवाळा अने अदृढ मूळवाळानुं लक्षण संत तथा शास्त्र अने पोतानो विचार ए त्रणे होय त्यारे अतिशय इन्द्रियों जीताय के एमांथी एक वातुं होय तोपण जीताय ? बाह्येन्द्रियोने जीते आन्तरेन्द्रिय जीताय छे. बाह्येन्द्रियों अने आन्तरेन्द्रियोंने जीतावानुं साधन एम आठ वार प्रश्नो पूछीने स्वयं उत्तरो कहेता हता, ते भगवान् श्रीस्वामीनारायणनां वचनो मारा हृदयमां स्थिर थाव. ॥ १६२ ॥ तरङ्ग–११३ ॥

जे श्रीहरि पोताना मुनिओने नव वार प्रश्नो पूछीने तेना उत्तरो कहेता हता, ते श्रीहरिनी वाणी मारा हृदयारविन्दमां स्थिर थाव. ॥ १६३ ॥ तरङ्ग–११४ ॥

जे श्रीहरि मुक्तिमां कारण भूत माहात्म्य सहित अने साक्षात् दर्शने सहित स्वस्वरूपनुं ज्ञान कहेता हता, ते श्रीहरि मने तेवा प्रकारनुं ज्ञान आपो. ॥ १६४ ॥ तरङ्ग–११५ ॥

जे श्रीहरि पोताना प्रश्नोत्तरात्मक वाक्योथी आनन्दित करता हता, ते श्रीहरिना प्रश्नोत्तर स्वरूप वाक्यो मारा अन्तःकरणमां रहो. ॥ १६५ ॥ तरङ्ग–११६ ॥

जे श्रीहरि मुनिविगेरे सज्जनोने पोतानी प्रेमलक्षणा नामनी एकान्तिकी भक्तिना कारणभूत धर्म-ज्ञान-वैराग्य-माहात्म्य ज्ञाने सहित नव प्रकारनी भक्ति ए चारनी उत्पत्तिनुं कारण कहेता हता, ते श्रीहरि मने ते धर्मादिनी पुष्टि आपो. ॥ १६६ ॥ तरङ्ग–११७ ॥

जे श्रीहरि पोताना सन्तो साथे करेला प्रश्नोना उत्तरो करीने साधुओंने आनन्द आपता हता, ते श्रीहरि मने आनन्दित करनारा थाव. ॥ १६७ ॥ तरङ्ग–११८ ॥

असत्पुरुषोए मानेलो सच्छास्त्रना सिद्धान्तनो त्याग करवा पूर्वक यथार्थ, कृपा करीने सत्पुरुषोए मानेला सच्छास्त्रना सिद्धान्तने, अक्षराधिपति स्वयं श्रीस्वामिनारायण भगवान् ग्रहण करावता हता, ते श्रीहरि मारा हृदयमां सत्पुरुषोए मानेलो सच्छास्त्र संबन्धि सिद्धान्त सुदृढ करो. ॥ १६८–१६९ ॥ तरङ्ग–११९ ॥

जे श्रीहरि स्वस्वरूपनो त्रण प्रकारनो सविकल्प निश्चय तथा त्रण प्रकारनो निर्विकल्प निश्चय भिन्न-भिन्न लक्षणोथी कहेता हता, ते अक्षरधामना अधिपति भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मने पोतानो उत्तम निर्विकल्प निश्चय आपो. ॥ १७०–१७१ ॥ गरङ्ग–१२० ॥

जे श्रीहरि अशुभ देशकालादिथी पण भगवद्भक्तोने बाध न थाय, अने बाध थाय, तेनो भेद कहीने सर्वोत्तम अक्षरब्रह्मथी पण गुण-विभूति-ऐश्वर्यादिथी उत्तम, प्रत्यक्ष स्वयं पुरुषोत्तम अने अक्षरधामना मुक्तोनों स्वामिसेवक भावात्मक अत्यन्त भेद कहेता हता, ते श्रीहरि मने ब्रह्मस्वरूप करवा योग्य प्रेमलक्षणा नामनी पोतानी भक्ति आपो. ॥ १७२–१७३ ॥ तरङ्ग–१२१ ॥

जे श्रीहरि पोताना एकान्तिक भक्तोने सारी रीते सदुपदेश साटे अक्षरधामना अधिपति अक्षरब्रह्मना साधर्म्यपणाने तथा पोताना अनंत मुक्तोए अति प्रेमथी सेवायेला सदा दिव्याकृति अनादि श्रीकृष्ण नामवाला श्रीस्वामिनारायण भगवान् पोतानो समग्र अभिप्राय कृपाथी कहेता हता, ते श्रीहरि मने स्वसिद्धान्तानुसारी वर्तणुकवाळो करो. ॥१७४–१७५॥ तरङ्ग–१२२ ॥

जे श्रीहरि जीवनुं देहमां व्यापकपणुं कहीने तेवी रीते पोतानी अन्तर्यामी शक्तिथी जीवमां व्यापकताना प्रश्नोना उत्तरो करवा कहेता हता, ते सर्वाधिपति श्रीहरि सदा मारा आत्मामां दर्शन-स्पर्शादिनुं सुख आपनारा थाव. १७६–१७७ ॥ तरंग–१२३ ॥

जे श्रीहरि पोताना मुनिविगेरे भक्तजनोने प्रश्नोत्तरात्मक वचनामृतोथी तृप्ति पमाडता हता, ते श्रीहरि मारा मनमां रहो. ॥ १७८ ॥ तरङ्ग–१२४ ॥

जे श्रीहरि, मुक्तानंदमुनि तथा नित्यानन्दमुनिना प्रश्नोना उत्तरो करीने, प्रकृतिजन्य कोइ मनुष्यथी न थई शके तेवा प्रश्नोत्तरोथी ते बे महान् मुनिओने तथा पोताना अन्य सन्तोने अत्यन्त आनन्दित करता हता, ते श्रीहरिनां वचनों मारा हृदयकमलमां रहो. ॥ १७९–१८० ॥ तरङ्ग–१२५ ॥

जे श्रीहरि पोताना दिव्यभाव अने मनुष्यभावनी एकता सिद्धान्तरूपे कहीने पोताना स्वरूपना निश्चयनी दृढता कहेता हता, ते श्रीहरि मारा हृदयमां रहो. ॥१८१ त०–१२६॥

अनेक अवतारोए वारंवार ब्रह्माण्डोमां जनसमुदायने प्रत्यक्ष करायेला पोताना स्वरूपोथी जेमणे स्वाश्रितोनां कार्यो कर्यां छे एवा कृपासिन्धु अक्षरधाममां अक्षरब्रह्मनी तुल्यताने पामेला भक्तोए पूजेला श्रीहरिकृष्ण महाराजनी हुं स्तुति करुं छुं. ॥ १८२ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमां लोयाग्राममां कहेला तरंगो समाप्त थया ॥

पञ्चालामां कहेला तरंगोनो प्रारंभ

जे श्रीहरि स्वाश्रित भक्तोने पोतानी मूर्त्ति विगेरेना सुखनी अवधिथी रहित सर्वोत्तमता दृष्टान्तोथी कहेता हता, ते श्रीहरि मने पोतानुं सुख आपो. ॥ १८३ ॥ तरङ्ग–१२७ ॥

जे श्रीहरि स्वाश्रितभक्तोने सांख्य अने योगनो सिद्धान्त कहीने पोताना भक्तोने उपास्य स्वरूप कहेता हता, ते श्रीहरि मारा हमेशां उपास्य थाव. ॥ १८४ ॥ तरङ्ग–१२८ ॥

जे श्रीहरि स्वाश्रित भक्तोने दयाथी ईर्ष्या-मान विगेरे समग्र दोषो नाश पामे तेनो उपाय कहीने बुद्धिमान भक्तोए, तो पोताने विषे दृढ प्रीति करवी तेनी पद्धतिने कहेता हता, ते श्रीहरिमां मारी प्रीति थाव. ॥ १८५–१८६ ॥ तरङ्ग–१२९ ॥

जे श्रीहरि पोताना दिव्य अने मनुष्य स्वरूपनी एकता दृष्टान्तोथी कहीने. स्वरूपना ज्ञाननी दृढता कहेता हता, ते श्रीहरि मने स्वस्वरूपनुं ज्ञान आपो. ॥१८७॥तरङ्ग–१३०॥

जे श्रीहरि भक्तोए भगवान् अने भगवानना भक्तो आगळ अभिमान राखवुं नहि, भगवानना भक्तोनो द्रोह करनारा आगळ तो मान राखवुं एम कहेता हता ते श्रीहरि मारा मानरूपी दोषथी रक्षा करो. ॥ १८८ ॥ तरङ्ग–१३१ ॥

स्वाश्रित भक्तोने परोक्ष प्रियतारूप पोतानो स्वभाव बतावीने सर्वे पोतानां स्वरूपो अने ऐश्वर्योना पोतेज कारण छे. एम परोक्षपणे जे श्रीहरि यथार्थ कहेता हता ते महासमर्थ भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मने प्रिय थाव. ॥ १८९–१९० ॥ तरङ्ग–१३२ ॥

जे श्रीहरि स्वाश्रित भक्तोने परोक्ष राम कृष्णादिना कारणरूप स्वस्वरूपनुं यथार्थ ज्ञान कहेता हता ते श्रीहरि मने स्वस्वरूपना ज्ञाननी दृढता आपो. ॥ १९१ ॥तरङ्ग–१३३॥

वेदादिशास्त्रो जेना यशनुं गान करे छे. जे सर्वश्रेष्ठ अक्षरथी पण श्रेष्ठ छे (अर्थात् अक्षरने पण उपास्य छे) एवा महा समर्थ भक्ति धर्मना पुत्र, जेमणे मारो दत्तकपुत्र पणे स्वीकार कर्यो छे, तेओ मारा पिता श्रीहरि मारा हृदय कमलमां विराजो. ॥१९२॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमां पञ्चालामां कहेला तरंगो समाप्त थया ॥

मध्यप्रकरणमां कहेला तरंगोनो प्रारंभ

जे श्रीहरिए स्वाश्रितोने मोहनुं स्वरूप कहीने, मोहनी निवृत्तिनुं श्रेष्ठ साधन कह्युं, ते श्रीहरि तत्काल मने मोहथी रहित करो. ॥ १९३ ॥ तरंग–१३४ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोने मोक्षनी प्राप्तिनुं साधन कहेता हता, ते श्रीहरि मने ते साधन आपो. ॥ १९४ ॥ तरंग–१३५ ॥

शृंगार रसयुक्त भक्ति अने आत्मज्ञान ए बे मार्गोथी भजनारा (भजता) पोताना आश्रितोने पण जन्ममरणरूप संसारथी मोक्ष थाय, तेनी रीतने यथार्थपणे स्वाश्रितोने जे श्रीहरि संपूर्ण कृपाथी कहेता हता ते श्रीहरि आ लोकमां मने मोक्षना कारणरूप मार्गमां अचल स्थिति आपो. ॥ १९५–१९६ ॥ तरंग–१३६ ॥

जे श्रीहरिए स्वाश्रितोने प्रश्नोना उत्तररूपी अमृतनुं पान करावीने सुखी कर्या, ते श्रीहरि मने सुखी करो. ॥ १९७॥ तरंग–१३७ ॥

जेणे पोताना भक्तोने पोताने विषे पतिव्रतानो धर्म अने शूरवीरपणुं राखवुं एम कह्युं एवा धर्मपुत्र श्रीहरि मने ते बन्ने आपो. ॥ १९८ ॥ तरङ्ग–१३८ ॥

जे पोताना भक्तोने नास्तिकोनी दुष्टता अने शास्त्रोमां दृढ आस्तिकता अने आत्मानो विचार कहेता हता, ते श्रीहरि मारी उपर प्रसन्न थाव. ॥ १९९ ॥ तरङ्ग–१३९ ॥

जे श्रीहरिए स्वाश्रितोने एकादशीनुं व्रत अने ज्ञानयज्ञ करवानुं कह्युं, ते श्रीहरि मने ते बन्ने आपो. ॥ २०० ॥ तरंग–१४० ॥

जेणे पोताना भक्तोने दुष्ट स्वभावोनो त्याग नहि करवामां कारण तथा दुष्टस्वभावोना नाशनो उपाय पण कह्यो, ते श्रीहरि मारुं तेनाथी रक्षण करो. ॥ २०१ ॥ तरंग–१४१ ॥

जे श्रीहरिए पोतानी दृढ स्वरूपसम्बन्धी ज्ञाननिष्ठा (स्वरूपनिष्ठा) पोताना भक्तोने कही ते भक्तिधर्मना पुत्र मने स्वरूपनिष्ठा आपो. ॥ २०२ ॥ तरङ्ग–१४२ ॥

जे श्रीहरि सदा दिव्याकृतिवाळा स्वस्वरूपमां अखण्ड प्रीतिनां साधनरूप भिन्न-भिन्न लक्षणोथी स्पष्टपणे ज्ञान-वैराग्य अने भक्तिने कहेता हता, अने ते साधनमां भक्तिनी अधिकता कहेता हता, ते महासमर्थ श्रीहरि दया करीने मने पोताने विषे गाढ प्रीति आपो. ॥ २०३–२०४ ॥ तरङ्ग–१४३ ॥

जे श्रीहरिए पोताना भक्तो तथा अभक्तोनी समान क्रियाओमां पण महान् भेद कह्यो ते श्रीहरिमां मारुं मन सदा रहो. ॥ २०५ ॥ तरङ्ग–१४४ ॥

जेणे स्वाश्रितोना आत्यन्तिक कल्याणमाटे सर्वोत्तम एक पुरुषप्रयत्न अतिबलवान् साधन कह्युं, ते श्रीहरि मने कहेलुं साधन आपो. ॥ २०६ ॥ तरंग–१४५ ॥

सदा प्रकाशमय अक्षरधामना नित्य निवासी, दिव्याकृति, पुरुषोत्तम नामवाळा, दयासागर, प्रत्यक्ष परब्रह्मनुं माहात्म्यसहित सर्वोपरिज्ञान जे श्रीहरिए स्वाश्रितोनी आगळ कह्युं, ते श्रीहरि मने स्वस्वरूपनुं कहेलुं ज्ञान आपो. ॥ २०७–२०८ ॥ तरंग–१४६ ॥

जे श्रीहरिए प्रत्यक्ष पोताना स्वरूपना ज्ञाननुं माहात्म्य कह्युं ते भक्तिधर्मना पुत्ररूप श्रीहरिमां मारी दृढ उपासना थाव. ॥ २०९ ॥ तरङ्ग–१४७ ॥

जे पोताना भक्तोनो दुष्ट स्वभाव जे एक विचारथी नाश पामे ते विचार कहेता हता, ते श्रीहरि मने ते विचार आपो. ॥ २१० ॥ तरंग–१४८ ॥

जे श्रीहरि प्रश्नो अने प्रत्युत्तरात्मक पोताना वचनरूपी अमृतथी स्वाश्रितोने आनंद करावता हता ते श्रीहरि मने आनंद आपनारा थाव. ॥ २११ ॥ तरङ्ग–१४९ ॥

जे श्रीहरि स्वाश्रितोने अक्षर-अक्षरमुक्त-काल-माया-ईश्वर-जीवादि सर्वेना आधार निर्दोष, अक्षरादि सर्वेना नियन्तारूप पोतानुं स्वरूप कहेता हता, ते श्रीहरि मारा हृदय-कमलमां सदा प्रत्यक्ष विराजमान थाव. ॥ २१२ ॥ तरङ्ग–१५० ॥

मारा भक्तोए नास्तिक अने शुष्क ज्ञानिओनो प्रसंग सर्वप्रकारे दूरथी त्याग करवो, एम पोताना भक्तोने कहेता हता ते श्रीहरि मारुं तेमना प्रसंगथी रक्षण करो. ॥ २१३ त०१५१ ॥

पोताना भक्तोने शुष्क ज्ञानियोनो प्रसंग त्याग कराववा माटे तथा धर्म अने पोतानी भक्तिनी सिद्धिमाटे सर्वाधिपति सर्वावतारना कारण श्रीहरि स्वाश्रितो उपर शिक्षा-पत्री शुकानन्दमुनिपासे लखावता हता, एवा दयासागर स्वयं श्रीहरि धर्म सहित पोतानी भक्ति मने आपो. ॥ २१४–२१५ ॥ तरङ्ग–१५२ ॥

समाधिवाळा स्वाश्रितभक्तनुं ज्ञान भगवानना सम्बन्धथी प्रयत्न विना वृद्धि पामेछे, केवल समाधिथी इन्द्रियोनुं बल वृद्धि पामतुं नथी. अने जे प्रकारे ज्ञान अने इन्द्रियोनुं बल वृद्धि पामे छे अने नथी पामतुं, ते प्रकारे प्रश्नोत्तर द्वारा पोताना आश्रितोने श्रीहरिए कह्युं ते श्रीहरि मने एकान्तिक भक्तोने प्रिय पोताना चरणकमलनी सेवा आपो. ॥ २१६–२१७ ॥ तरङ्ग–१५३ ॥

प्रत्यक्ष भगवान् श्रीस्वामिनारायण पोते अने प्रत्यक्ष मुक्तानन्दादि संतोनुं परोक्ष भगवान् अने परोक्ष संतो माफक जे माहात्म्यज्ञान तेज सर्वोत्तम कल्याणनुं कारण छे. जीव-ईश्वर अने परमात्मा स्वप्न सृष्टि आदिमां कारण छे देश-काल-क्रियादिनुं मुख्यपणुं छे, सर्वथी अधिक पोतानुं (परब्रह्मनुं) मुख्यपणुं छे. ते बधुं यथार्थपणे जे श्रीहरि स्वाश्रितोने कहेता हता, ते श्रीहरि मने माहात्म्यसहित पोतानी भक्ति आपो. ॥ २१८–२१९-२२० ॥ तरङ्ग–१५४ ॥

जे श्रीहरि पोताना वृत्तान्तना कथनथी पोताना शूरवीर तथा शिथिल भक्तोनां लक्षणो कहेता हता. ते श्रीहरि मने शूरवीर एकान्तिक भक्त करो. ॥ २२१ ॥तरङ्ग–१५५॥

जे पोतानां साधुओनुं मन, सुख अने दुःख आपनारा मायिक शब्दादि विषयोने पामीने, सुखी अने दुःखी न थाय परंतु परमात्मामां प्रीति युक्त थाय. एम जे श्रीहरिए कह्युं ते श्रीहरि मने सत्पुरुषोनुं लक्षण आपो. ॥ २२२–२२३ ॥ तरंग–१५६ ॥

पोताना भक्तोने पोतानी भक्तिमां देश-कालादिनी विषमताथी विघ्न करनारो विक्षेप थाय अने न थाय, ए बन्ने प्रकारना भक्तोनां लक्षणो जे श्रीहरिए कह्यां ते श्रीहरि मने निर्विघ्न पोतानी भक्ति आपो. ॥ २२४–२२५ ॥ तरङ्ग–१५७ ॥

जे श्रीहरिए वासना युक्त अने वासना रहित पोताना बन्ने भक्तोनी गति कही. अने वासनाना त्यागनुं साधन कह्युं तथा पोतानी अत्यन्त प्रसन्नतानो उपाय कह्यो ते श्रीहरि मने पोताना एकान्तिक सन्तोनी सेवा आपो. ॥ २२६–२२७ ॥ तरंग–१५८ ॥

जे श्रीहरि पोतानां उपदेश वाक्यो रूपी अमृतथी पोताना भक्तोने आनन्दित करता हता, ते भक्तिधर्मना पुत्र श्रीहरि मने आनंद आपनारा थाव. ॥ २२८ ॥ तरङ्ग–१५९ ॥

जे श्रीहरिए मुक्तानन्दमुनिनी श्रेष्ठ वृत्ति प्रश्नोत्तर द्वारा कहीने पोताना भक्तोमां धर्म सहित पोतानी भक्तिनी प्रवृत्ति माटे क्रोधनो त्याग विगेरे पोतानो अनुपम (दिव्य) अभिप्राय कह्यो, ते श्रीहरि मने पोतानी ऐकान्तिकी भक्ति आपो. ॥ २२९–२३० ॥ तरङ्ग–१६० ॥

जे श्रीहरिए स्वभक्तोनी शिक्षामाटे लोकोत्तर जे पोतानो स्वभाव कह्यो, ते श्रीहरि मने तेवुं वर्त्तन आपो. ॥ २३१ ॥ तरङ्ग–१६१ ॥

जे श्रीहरिए पोतानामां अत्यन्त आसक्त मनवाला पोताना भक्तनुं लक्षण साधने सहित कह्युं, ते श्रीहरिमां मारुं मन अत्यन्त आसक्त थाव. ॥ २३२ ॥ तरंग–१६२ ॥

जे श्रीहरिए पोताना भक्तोने स्त्री अने सुवर्णना बन्धनथी मुक्त थवानुं साधन कह्युं, ते श्रीहरि मने बन्ने बन्धनोथी मुक्ति आपो. ॥ २३३ ॥ तरङ्ग–१६३ ॥

माया-ईश्वर-जीव-अक्षरात्मक पुरुषो-अने सर्वना कारण पोते, श्रीपुरुषोत्तमनो परस्पर सत्य अनादि भेद जे श्रीहरिए अनेक युक्तिओथी अने स्पष्टताथी कह्यो, ते श्रीहरिमां सर्वदा ऐकान्तिकी भक्ति सर्वप्रकारे थाव. ॥ २३४–२३५ ॥ तरङ्ग–१६४ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोए पोताना देहना सम्बन्धिओमां स्नेहनो त्याग करवा पूर्वक पोतानामां करवा योग्य ऐकान्तिकी भक्ति कहेता हता, ते श्रीहरि मने धर्मादि अंगे सहित भक्ति आपो. ॥ २३६ ॥ तरङ्ग–१६५ ॥

आत्मीय भक्तोनी शिक्षामाटे पोतानो अभिप्राय कहीने ब्रह्मचर्य व्रतनी प्रधानता तथा ते व्रतमां पोतानी प्रियता, अने पोताना आश्रितोने ते व्रतने दृढ करवानां साधनो जे श्रीहरि पोताना त्यागी गृही भक्तोने कहेता हता, ते श्रीहरि मने साधन सहित ब्रह्मचर्य व्रतनी दृढता आपो. ॥ २३७–२३८ ॥ तरङ्ग–१६६ ॥

महापुरुष, प्रधानपुरुष अने तत्त्वोद्वारा [पोतानी इच्छाथी महापुरुषे जोएली महामायाथी उत्पन्न थयेला प्रकृति पुरुष अने प्रकृति पुरुष द्वारा उत्पन्न थयेला] समग्र ब्रह्माण्डोनी उत्पत्ति, स्थिति अने लयना परम कारण, जे श्रीहरि पोताना भक्तोने कार्य-कारण भाव अने चेतन अचेतनरूपथी महदहंकारादि तत्त्वोने बे प्रकारे कहेता हता, ते श्रीहरि मारा हृदयकमलमां निवास करो. ॥ २३९–२४० ॥ तरङ्ग–१६७ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोए शरीर-वाणी अने मनथी करवा योग्य स्वधर्म युक्त भक्ति कहेता हता, ते श्रीहरि मने सर्वदा मोक्ष आपनारी भक्ति आपो. ॥२४१॥तरङ्ग–१६८॥

जे श्रीहरि पोताने विषे पोताना भक्तजनोनी मनोवृत्तिनी अखण्ड स्थिति माटे चित्तनी स्निग्धता-शूरवीरता-भय-वैराग्य आ चार उपायोने कहेता हता, ते श्रीहरि मने ते उपायो आपो. ॥ २४२ ॥ तरङ्ग–१५९ ॥

जे श्रीहरिए पोताना भक्तोनी स्वाभाविक प्रकृतिना परिवर्तनमाटे उपाय कह्यो, ते श्रीहरि मने सर्व प्रकारे ते उपाय बतावो. ॥ २४३ ॥ तरङ्ग–१७१ ॥

पोताना एकान्तिक भक्तोनुं लक्षण, अने ते एकान्तिक भक्तोनो पोतामां प्रवेश थाय तेवुं लक्षण स्पष्टताथी जे करुणासागर श्रीहरि पोताना भक्तोने कहेता हता, ते श्रीहरि मने एकान्तिक भक्त करीने पोतानामां प्रवेश आपो. ॥ २४४–२४५ ॥ तरङ्ग–१७१ ॥

पोताना भक्तजनोनी शिक्षा माटे पोताना चार गुणो, [हमेशां रमणीय विषयोमां अरुचि, सर्व क्रियामां सदा आत्मदर्शन, सदा दिव्य साकारपणे अक्षरधाममां रहेला स्वयं भगवान् सर्वकर्त्ता छे एवो दृढ निश्चय, दंभी भक्तोमां अरुचि अने दंभ रहित सचा भक्तोमां रुचि ए चार गुणो] कहीने, यथार्थपणे श्रीमद्भागवतना दशमस्कन्ध अने पञ्चमस्कन्धनो अभिप्राय, तथा सदा पोतानी दिव्य साकारता जे श्रीहरि कहेता हता ते भक्तिधर्मात्मज श्रीहरि मने पोताना प्रिय चार गुणो आपो. ॥ २४६–२४७ ॥ तरङ्ग–१७२ ॥

पोताना आचरणथी पोताना भक्तोना अपराधनी निवृत्ति माटे प्रतिदिन पोताना नियमथी एक दंडवत् विशेष करवो, आ प्रमाणे करुणासागर जे श्रीहरि पोताना भक्तोने उपदेश आपता हता, ते श्रीहरि मारुं पोताना भक्तना अपराधथी निरन्तर रक्षण करो. ॥ २४८–२४९ ॥ तरङ्ग–१७३ ॥

जे श्रीहरिए पोतानी अने पोताना सन्तोनी सेवारीति पोताना भक्तोने बतावी, ते श्रीहरि मने तेवा प्रकारनी सेवा आपो. ॥ २५० ॥ तरङ्ग–१७४ ॥

जेम पोताना एक एक रोममां असंख्य ब्रह्माण्डो निवास करे छे, अने ते ब्रह्माण्डोमां पोते अगणित स्वरूपोथी रहेला छे. ते प्रकारे स्वभक्तोने प्रभु श्रीहरि कहेता हता, ते श्रीहरि पोतानो भक्त, जे हूँ ते मारो मनोरथ सम्पूर्ण करो. ॥ २५१–२५२ ॥ तरङ्ग–१७५ ॥

जे गुणातीत स्थिति वाळा पोताना भक्तनी पोताने विषे जेवी प्रीति थाय तेवी प्रीतिने कहेता हता, ते श्रीहरि मने तेवा प्रकारनी प्रीति आपो. ॥ २५३ ॥ तरङ्ग–१७६ ॥

जे श्रीहरि दूरथी त्याग करवा योग्य अने न करवा योग्य संगने लक्षणोथी कहेता हता, ते श्रीहरि मने आसुरी सम्पत्ति वाळानो संग शरीर-वाणी अने मनथी पण न आपो, अने दैवी सम्पत्ति युक्तनो संग आपो. ॥ २५४ ॥ तरङ्ग–१७७ ॥

जे श्रीहरिए परमहंस-वर्णि-धर्मवंशी अने सद्गृहस्थो विगेरे पोताना आश्रितजनोना हितने माटे वचनो कह्यां अने पोताने अने पोताना सन्तोने प्रसन्न करनारुं कर्म, अने पोते अने पोताना भक्तोने अप्रीति करनारुं कर्म अने ते बन्ने कर्मोनुं फल कह्युं, ते श्रीहरि सदा मने सर्वप्रकारे स्वोपदेशनुं पालन करनारो करो. ॥ २५५–२५६ ॥ तरङ्ग–१७८ ॥

पोताना एकान्तिक भक्तोनुं लक्षण तथा तेमनी श्रेष्ठता अने सर्वथी अधिकपणे पोताना एकान्तिक धर्मनी श्रेष्ठता, अने एकान्तिक धर्मथी पडवानुं कारण, अने एकान्तिक धर्मथी पतित थयेलाने अतिदुःख आपनारुं फल जे श्रीहरिए कह्युं, ते श्रीहरि मारा एकान्तिकधर्मनुं रक्षण करो. ॥ २५७–२५८ ॥ तरङ्ग–१७९ ॥

जे श्रीहरिए हेतु सहित अने उपायेयो सहित स्वाश्रित परमहंस, ब्रह्मचारी तथा पार्षदोने मायिक विषयोनी वासनाना त्यागनुं शिक्षण आप्युं, एवा दयासागर पोताना भक्तोना परम हितकारी ते श्रीहरि सर्वप्रकारे मारा हृदयमां रहेली वासना तत्काल नाश करो. ॥ २५९–२६० ॥ तरङ्ग–१८० ॥

जे श्रीहरिए निरन्तर पोतानी मूर्तिनुं स्मरण करनारा पोताना आश्रितोनो अधिक महिमा बताव्यो, ते श्रीहरि मारा हृदयारविन्दमां विराजमान थाव. ॥२६१॥ तरङ्ग–१८१॥

जे श्रीहरिए सदा पोतानी दिव्य मूर्त्तिनुं स्मरण करनारा तथा प्रकृतिजन्य आकारोनुं स्मरण करनारा जनोनो भेद कह्यो, [दिव्यमूर्त्तिनुं स्मरण करनाराओने संसारथी मुक्त थईने अक्षरधामनी प्राप्ति थाय छे अने मायिक विषयोनुं चिन्तवन करनाराओने घोर नरक रूपी संसार प्राप्त छे. एवो फलभेद कह्यो] ते श्रीहरि मारा अन्तःकरणमां निवास करो. ॥ २६२ ॥ तरङ्ग–१८२ ॥

जे श्रीहरि स्वभक्तोने उपदेश माटे [अक्षर ब्रह्मनी साथे तद्दात्मक भाव पामीने अक्षरना मध्यमां रहेला श्रीहरिमां दृढ प्रीति अने भगवान् विना मायिक विषयोमां अप्रीति विगेरे पोतानो सिद्धान्त] पोतानुं रहस्य कहेता हता, ते श्रीहरि मने प्रतिदिन पोताना रहस्यनुं अनुसरण आपो. ॥ २६३ ॥ तरङ्ग–१८३ ॥

जे श्रीहरि स्वभक्तोने पोतपोताना धर्मनी स्थिति रूप पोताना आत्मानी ब्रह्मनी साथे एकतानी स्थितिनुं लक्षण कहेता हता, ते श्रीहरि मने ते दृढ स्थिति आपो. ॥२६४ तरङ्ग१८४॥

पोताना भक्त त्यागी अने गृहस्थोना धर्मोनुं परस्पर विरोधीपणुं, पोताना धर्मोथी तथा श्रद्धा तथा ईर्ष्याना रहितपणाथी पोतानी प्रसन्नता जे श्रीहरिए कही, ते श्रीहरि मने स्वधर्ममां दृढता, श्रद्धा अने ईर्ष्याथी रहित पणुंआपो. ॥ २६५–२६६ ॥ तरङ्ग–१८५ ॥

जे श्रीहरि मोहनुं लक्षण कहीने, मोहनी निवृत्तिनुं अने पोताना माहात्म्यनुं ज्ञानरूपी साधन कहेता हता, ते श्रीहरि मने मोहनी निवृत्ति करनार पोताना माहात्म्यनुं ज्ञान आपो. ॥ १६७ ॥ तरङ्ग–१८६ ॥

जे श्रीहरिए पोताना भक्तने सर्वथी अधिक सत्संग थाय ते भक्तनुं लक्षण कह्युं, ते श्रीहरि मने सत्संग आपो. ॥ २६८ ॥ तरङ्ग–१८७ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोनी शिक्षामाटे अलौकिक (दिव्य) पोतानी स्वाभाविक स्थिति दृष्टान्तोथी कहेता हता, ते श्रीहरि मने पोतानी स्वाभाविक स्थितिने अनुसरीने वर्तणुंक आपो. ॥ २६९ ॥ तरङ्ग–१८८ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोए पोताने विषे करवा योग्य प्रीति पोताना निमित्तथी कहेता, ते श्रीहरि प्रसन्न थईने मने पोताने विषे अचल प्रीति आपो. ॥ २७० ॥ तरङ्ग–१८९ ॥

जे श्रीहरिए पोताना भक्तोने ब्रह्मस्वरूपथी प्रीतिनुं कर्त्तव्यपणुं बताव्युं, ते श्रीहरि मने पोतानामां प्रीति आपो. ॥ २७१ ॥ तरङ्ग–१९० ॥

जे श्रीहरिए पोताना सम्प्रदाय पुष्टिनां बे साधनो [पोताना इष्टदेवना जन्म-चरित्र-गुणना माहात्म्यनो ग्रन्थ अने सम्प्रदायमां रहेला जनोनुं धर्म सहित भक्तिनुं आचरण ए बे साधनो] कह्यां, ते श्रीहरि मने सम्प्रदायनी पुष्टिमाटे ते साधनो निश्चय आपो. ॥ २७२ ॥ तरङ्ग–१९१ ॥

जे श्रीहरि पोतानेविषे. अने पोताना भक्त साधुओमां माहात्म्य सहित स्वाश्रितोए करवा योग्य प्रीति कहेता हता, ते श्रीहरि मने पोतानामां अने पोताना साधुओमां प्रीति आपो. ॥ २७३ ॥ तरङ्ग–१९२ ॥

जे श्रीहरि पोतानी भक्तिमां जे विचारथी विक्षेप पीडा करनारो न थाय तेना श्रेष्ठ कारण रूप पोताना भक्तोनो सद्विचार अने पोताना भक्तोना वर्त्तननो प्रकार पोताना भक्तोने कहेता हता, ते दयादिगुणोना समुद्र श्रीहरि मने हमेशां पोते कहेला विचारादि त्रण गुणो आपो. ॥ २७४–२७५ ॥ तरङ्ग–१९३ ॥

जे श्रीहरिए, पोताना भक्तोने पोतपोताना नियम, भगवाननो निश्चय अने भगवानना भक्तनो पक्ष ए त्रण गुणो दुर्लभ छे तथा पोताना त्यागी भक्त अने गृहस्थ भक्तनुं लक्षण तथा आ लोकमां प्रतिष्ठित माणसनुं यथा योग्य सन्मान करवुं ए गुणो त्रण कह्या ते समर्थ श्रीहरि मने ए त्रण गुणो आपो. ॥ २७६–२७७ ॥ तरङ्ग–१९४ ॥

जे श्रीहरिए पोताना भक्तोए अवश्य संपादन करवा योग्य आत्मनिष्ठा-पतिव्रतापणुं अने दास्यपणुं ए त्रण अंगनां लक्षण कह्यां, ते दयानिधि श्रीहरि ए त्रण अंग मने आपो. ॥२७८॥ तरङ्ग–१९५ ॥

जे श्रीहरिए जीव, इन्द्रियो अने अन्तःकरणना भिन्न-भिन्न ज्ञाननां लक्षणो अने पोताना एकान्तिक भक्तोनी सेवानुं माहात्म्य कह्युं, ते श्रीहरि मने पोते कहेलुं ज्ञान अने माहात्म्य आपो. ॥ २७९ ॥ तरङ्ग–१९६ ॥

जे श्रीहरिए पोतेज सर्व अवतारो धारण करनारा तथा पुरुष अने तेनाथी उत्पन्न थनार अनंत ब्रह्माण्डोना अधिपतिओ विगेरेना कारण छे एम कह्युं, ते श्रीहरि मारा अन्तःकरणमां सदा विराजमान थाव. ॥ २८० ॥ तरङ्ग–१९७ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोनी सेवा अंगीकार करवामाटे मनुष्यभावथी वर्तता हता, पोतानेविषे समान पणाथी दोषना आरोपण रूपी अज्ञाननो त्याग करीने पोतानेविषे ऐकान्तिकी भक्ति करवी एम जे कहेता हता, ते श्रीहरि मने ते भक्ति आपो. ॥ २८१ ॥ तरङ्ग–१९८ ॥

जे श्रीहरि आनंदानंदमुनि-नित्यानन्दमुनि-ब्रह्मानन्दमुनि-गोपालानन्दमुनि-मुक्तानन्द-मुनि-शुकानन्दमुनि आदि महान् सन्तोने प्रश्नो पूछी अने तेना उत्तरो करीने आनन्द पमाडता हता, ते श्रीहरि मने हमेशां आनन्द आपनारा थाव. ॥ २८२ ॥ तरङ्ग–१९९ ॥

जे श्रीहरिए अक्षरब्रह्म नामना पोताना धाममां पोते अने पोताना एकान्तिक भक्तोमां यथार्थ स्वामिसेवकना भावरूप भेद कह्यो, ते श्रीहरि मारे ध्यान करवा योग्य थाव. ॥ २८३ ॥ तरङ्ग–२०० ॥

अक्षरधाम निवासी, अत्यन्त यशस्वी, प्रयोजने रहित अत्यन्त करुणामय मूर्त्तिवाळा, सर्व नियन्ता, स्वाश्रितोने पोताना वचनरूपी अमृतनुं पान करावीने तृप्त करनारा एवा श्रीहरि भक्ति धर्मना पुत्र जे मारा पिता श्रीहरिकृष्ण भगवान्, तेमने हुं नमस्कार करुं छुं. ॥ २८४ ॥ तरङ्ग–२०० ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुनां मध्यमप्रकरणना तरंगो समाप्त थया ।।

वृत्तालयमां कहेला तरंगोनो प्रारंभ

निर्विकल्प स्थितिवाळा पोताना भक्तोनुं लक्षण अने अपरिपक्व भक्तने मन रूपी शत्रुने जीतवामाटे उद्यम, ए बे पोताना भक्तोने जे श्रीहरिए कह्यां, ते श्रीहरि मने दृढ निर्विकल्प स्थिति आपो. ॥ २८५–२८६ ॥ तरङ्ग–२०१ ॥

जे श्रीहरि पोतानी प्रीतिनुं कारण अने वेदादिना सारभूत, पोताना सदा साकारपणानुं ज्ञान कहेता हता, ते श्रीहरि मने साकार स्वरूपनुं दृढ ज्ञान आपो. ॥२८७ तरङ्ग-२०२॥

धर्म-ज्ञान-अने वैराग्य रूपी त्रण अंगनी प्राप्तिमां कारण रूप पोताना माहात्म्यज्ञान-युक्त भक्तिरूपी गुणनुं लक्षण, परा अने अपरा एवा भेदथी बे प्रकारनी भक्तिनुं लक्षण, तथा पोतानी पराभक्तिनी प्राप्तिना कारण रूप पोताना संतोनां लक्षणो जे श्रीहरिए कह्यां, ते श्रीहरि मने पोतानी भक्ति आपो. ॥ २८८-२८९ ॥ तरङ्ग-२०३ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तनुं मुख्य साधुलक्षणयुक्त साधुसमागम रूपी साधन कहीने, योगिओने पोताना ध्याननी स्थिति कहेता हता, ते दयासागर श्रीहरि मने साधन अने योगीनी वृत्ति आपो. ॥ २९० ॥ तरङ्ग-२०४ ॥

जे श्रीहरि पोतानी मायाने तरवानो प्रकार—पोताना शरणागतनुं लक्षण—जे साधनोथी कनिष्ठपणुं तत्काल उत्तम थाय, तेवुं साधन तथा दांभिक भक्तनुं लक्षण, आ चार प्रश्नोना उत्तरो करीने पोताना भक्तोने आनन्द पमाडता हता, ते श्रीहरि मने आनन्द आपनारा थाव. ॥ २९१ ॥ तरङ्ग-२०५ ॥

जे श्रीहरि पोतानी इच्छानुं स्वतन्त्रपणुं, कर्म अने कालनुं पराधीनपणुं यथार्थपणे कहेता हता, ते श्रीहरि मने पोताने विषे भक्ति आपो. ॥ २९२ ॥ तरङ्ग-२०६ ॥

जे श्रीहरि असुरोने दैवी सम्पत्ति युक्त थवानुं साधन अने पोतानो अन्वयव्यतिरेकनो भेद कहेता हता, ते श्रीहरि मने पोतानी ऐकान्तिकी भक्ति आपो. ॥ २९३ तरङ्ग-२०७ ॥

जे श्रीहरिए स्वमूर्त्तिमां पोताना योगिभक्तनी ध्यानमां अचल स्थिति कही, ते श्रीहरि मने पोतानी मूर्त्तिमां ध्यानात्मक स्थिति आपो. ॥ २९४ ॥ तरङ्ग-२०८ ॥

जे श्रीहरिए सत्वरजादि मायिकगुणना सुख अने भगवान् सम्बन्धि निर्गुण सुखना भोगनो भेद कह्यो, ते श्रीहरि मने पोतानुं निर्गुण सुख आपो. ॥ २९५ ॥ तरङ्ग-२०९ ॥

जे श्रीहरिए राजरूप अने साधुरूप ए बन्ने प्रकारना स्वरूपोथी अवतरण पामेला अवतारोना आश्रयथी मनुष्योनुं कल्याण थाय एम कह्युं, ते श्रीहरि मारा हृदयारविन्दमां विराजमान थाव. ॥ १९६ ॥ तरङ्ग-२१० ॥

जे श्रीहरि स्वभक्तोने रसयुक्त पोताना वचनरूपी अमृतथी आनन्दित करता हता, ते महासमर्थ श्रीहरि मने आनन्द आपनारा थाव. ॥ २९७ ॥ तरंग-२११ ॥

जे श्रीहरिए पोताना सम्पूर्ण अने अपूर्ण निश्चयनां हेतुए सहित लक्षणो कह्यां, ते श्रीहरि मने सम्पूर्ण निश्चयनुं बल आपो. ॥ २९८ ॥ तरंग-२१२ ॥

जे श्रीहरि समाधि थवामां कारणभूत पोतानी मूर्ति अने मूर्त्तिमान भगवत्स्वरूपनुं सर्वमां व्यापकपणुं कहेता हता, ते श्रीहरि मारा हृदयकमलमां विराजो. ॥२९९ तरंग-२१३॥

जे श्रीहरिए स्वभक्तोना गुण ग्रहण करवारूप सम्बन्धथी कुपात्र माणस सुपात्र थाय एम कह्युं, ते श्रीहरि मारी दृष्टि आगळ हंमेशां रहो. ॥ ३०० ॥ तरंग-२१४ ॥

जे श्रीहरि दैवी अने आसुरीपणामां दैवी अने आसुरीनो प्रसंग अने पोताना

एकान्तिक भक्तोनां कोप अने अनुग्रह रूपी हेतुओ कहेता हता, ते श्रीहरि मने दृढ दैवी सम्पति युक्त करो. ॥ ३०१ ॥ तरङ्ग–२१५ ॥

जे श्रीहरि वडोदराना निवासी शोभाराम शास्त्री विगेरे ब्राह्मण भक्तोने पोतानो हृदयगत अभिप्राय, [धनवानोने धननो मद अने राजाओने राज्यमद अने अमारे त्यागनो अने भक्तिनो मद होय माटे परस्पर स्नेह थाय नहि, ए पोताना हृदयनो अभिप्राय] कहेता हता, ते श्रीहरि मने तेवा वर्तनवाळो करो. ॥ ३०२ ॥ तरङ्ग–२१६ ॥

जे श्रीहरि सत्संगिओनी वृद्धिमां अने रक्षण करवामां समर्थ छे तोपण स्वाश्रित भक्तोनी शिक्षा माटे स्वरहस्य कहेता हता, ते श्रीहरि मारा हृदयमां रहो. ॥ ३०३ तरङ्ग–२१६ ॥

जे श्रीहरि स्पष्टपणे स्वाश्रितोने जितेन्द्रियतानो प्रकार तथा केवल निवृत्ति धर्ममां स्थितिवाळा साधुओथी साधन युक्त स्वभक्तोनुं श्रेष्ठपणुं कारण सहित कहेता हता, ते श्रीहरि मारामां जितेन्द्रियपणुं तथा श्रेष्ठता अर्पण करो. ॥ ३०४–३०५ ॥ तरङ्ग–२१७ ॥

जे श्रीहरिए त्यागी अने गृहस्थ समग्र भक्तोए अवश्य जाणवा योग्य स्वसम्प्रदायादिनुं स्वरूप परोक्षपणे कह्युं, तेमां पण प्रत्यक्ष अने परोक्ष स्वस्वरूपनुं ज्ञान स्पष्टताथी कह्युं, ते श्रीहरि मने स्वस्वरूप सम्बन्धि ज्ञान आपो. ॥ ३०६–३०७ ॥ तरङ्ग–२१८ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोने सर्व प्रकारे प्रकृतिजन्य सुख अने भगवत्सम्बन्धि दिव्य सुखनी श्रेष्ठता अने अश्रेष्ठता जाणीने [ब्रह्माण्ड जन्य सुखने काकविष्ठा तुल्य जाणीने] भगवत्स्वरूपमां अने भगवानना एकान्तिक भक्तोमां करवा योग्य प्रीति कहेता हता, ते श्रीहरि मने पोतानामां अने स्वभक्तसाधुओमां प्रीति आपो. ॥ ३०८ ॥ तरंग–२१९ ॥

जे श्रीहरि स्वभक्तोने काम-क्रोध लोभादि शत्रुओने मूलमांथी उखेडी नाखवानुं साधन सार असार विवेकनुं ज्ञान जनक राजाना दृष्टान्तथी कहेता हता, ते श्रीहरि मने पोते कहेलुं ज्ञान आपो. ॥ ३०९ ॥ तरङ्ग–२२० ॥

महासमर्थ करुणासागर श्रीहरि पोताना भक्तजनोने स्ववाक्य रूपी सुधारसथी अतिशय आनंदित करता हता, ते मारा पिता श्रीहरि मने स्वचरणकमलनी सर्वोत्तम भक्ति आपो. ॥ ३१० ॥ तरङ्ग–२२० ॥

इति हरिवाक्यसुधासिन्धुमां वृत्तालयमां कहेला तरंगो समाप्त थया ॥

अमदावादमां कहेला तरंगोनो प्रारंभ

जे श्रीहरि पोताना ध्यान योगनु माहात्म्य स्वाश्रितोने कहेता हता, ते प्रत्यक्ष पुरुषोत्तम श्रीस्वामिनारायण मने ध्यानमां सदा प्रत्यक्ष थाव. ॥ ३११ ॥ तरङ्ग–२२१ ॥

जे श्रीहरिए त्रण अवस्था युक्त पोताने विषे प्रीतिवाळा भक्तथी मायिक उपाधिनो त्याग करीने ब्रह्मस्वरूपथी प्रीति करनार ज्ञानिभक्तनी श्रेष्ठता कही, ते श्रीहरि मने पोतानो ज्ञानी भक्त करो. ॥ ३१२ ॥ तरंग–२२२ ॥

जे श्रीहरि स्वमूर्तिना ध्यानथी उपशमस्थितिमां रहेला पोताना भक्तनुं लक्षण अने उपशमनुं श्रेष्ठ साधन मुकुन्दानंदादिना दृष्टान्तोथी कहेता हता, ते श्रीहरि मने सदा उपशम स्थिति आपो. ॥ ३१३ ॥ तरंग–२२३ ॥

जे श्रीहरि श्रीनगरमां पोताना चरणकमलना सेवकोद्वारा सत्कार पूर्वक सुगंधिमान चन्दन-गुलाबना हार अने गुलाबना तोराओथी पूजाएला हता, ते मारा पिता श्रीहरि मारा चित्तमां रहो. ॥ ३१४ ॥

इति श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धुमां श्रीनगरमां कहेला तरंगो समाप्त थया ॥

अन्त्य प्रकरणमां कहेला तरंगोनो प्रारम्भ

जे श्रीहरिए पोतानी भक्तिमां असत् देश कालादिना योगमां पण विघ्न न थवामां ज्ञान वैराग्यात्मक साधन कह्युं तथा ज्ञान अने प्रीतिरूप अंगोना लक्षण स्पष्टपणे कह्यां अने जे श्रीहरिए पोते रचेली शिक्षापत्रीना दररोज वांचन-श्रवण अने पूजननी आवश्यलता कही, एवाभक्ति धर्मना पुत्र श्रीहरि सदा मारा मनमां रहो. ॥३१५–३१६तरङ्ग–२२४॥

जे श्रीहरि प्रकृति जन्य समग्र जगतना पदार्थोमां जेनाथी सर्व प्रकारे प्रीति न थाय, ते प्रीति पोताने विषे थाय एम पोताना भक्तोने कहेता हता, ते श्रीहरिमां मारी प्रीति थाव. ॥ ३१७ ॥ तरङ्ग–२२५ ॥

जे श्रीहरि ब्रह्मरूप पोताना भक्तने पोतानामां अने पोताना भक्तोमां निरन्तर दया अने स्नेह होय अने ब्रह्मरूप अभक्तने दया अने स्नेह नथी एम कहेता हता, ते श्रीहरि मने पोतानामां अने पोताना भक्तोमां दया अने स्नेह आपो. ॥ ३१८ ॥ तरंग–२२६ ॥

पोताना भक्तना अन्तःकरणमां रहेली बाधितानुवृत्ति तथा पोताना देहमां सामान्य-सत्ताथी अने विशेष सत्ताथी रहेलो जीव पोताना भक्तोने दृष्टान्तना कथनथी जे कहेता हता, ते श्रीहरि मारा जीवमां हंमेशां रहो. ॥ ३२० ॥ तरंग–२२७ ॥

जे श्रीहरि निर्विघ्न अने सविघ्न पोतानी भक्तिनुं लक्षण अने निष्कामी अने सकामी पोताना भक्तना अवसादमां सुखनुं न्यूनाधिकपणुं स्वाश्रितोने कहेता हता, ते श्रीहरि मने सदा ऐकान्तिकी भक्ति आपो. ॥ ३२१–३२२ ॥ तरंग–२२८ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तने अवश्य जाणवा योग्य, पोतानी प्रसन्नतामां कारणभूत पोतानी भक्तिनुं लक्षण [पोताना मोक्षार्थ दंभ-ईर्ष्याथी रहित करेली भक्तिथी श्रीहरि प्रसन्न थाय. पोतानाथी कोइ भक्तनो अपराध थयो होय त्यारे पोतानो दोष काढवो पण मन आदिनो नहि एवुं लक्षण] कहेता हता, ते श्रीहरि मारी उपर प्रसन्न थाव. ॥ ३२३ ॥ तरंग–२२९ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोए अवश्य जाणवा योग्य पोतानो सिद्धान्त [मुमुक्षुओए, भगवान अने भगवानना भक्तथी कोइ अधिक सुखदायी नथी माटे पोताना देहमां जेम आत्म बुद्धि छे तेवी भगवान अने भगवानना भक्तोमां आत्मबुद्धि करवी, देहमां न राखवी, ए आदिक

सिद्धान्त] पोताना भक्तोनी आगळ कहेता हता, ते श्रीहरि मने पोताना सिद्धान्तने अनुसरीने वर्तन आपो. ॥ ३२४ ॥ तरङ्ग–२३० ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोने सदा सुख आपनारां साधनो, दृढ स्वधर्म अने तीव्र वैराग्यथी सर्वे इन्द्रियोने वश करवापणुं तथा भगवान अने भगवानना भक्तोमां अत्यन्त प्रेम अने तेमां मित्रता अने तेना प्रसंगमांज रुचि ए सुख आपनारा उपायो अने पोतानी भक्तिमां विघ्नरूप त्रण दोषो [पोताना दोषने न जुवे, भगवान अने भगवद्भक्तोथी पोताना मननुं भिन्नपणुं अने भगवान अने भगवद्भक्तोथी निरग्रहपणे वर्तन ए त्रण दोषो] पोताना भक्तोने कहेता हता, एवा ब्रह्मपुराधिपति महासमर्थ श्रीभक्तिधर्मना पुत्र, सर्वनियन्ता श्रीहरि मने ते साधनो आपो अने ते दोषोथी सर्वदा मारुं रक्षण करो. ॥३२६ तरंग–२३१॥

जे श्रीहरि सर्वे पोताना भक्तोए जाणवा योग्य पोताना महान् सन्तोनी ज्ञानथी भरेली वातो कहेता हता ते श्रीहरि मने ते स्थिति आपो. ॥ ३२७ ॥ तरङ्ग–२३२ ॥

जे श्रीहरिए मध्व सम्प्रदायनी सभामां बेठेला कोई विद्वान् ब्राह्मणने प्रश्न पूछीने प्रकृति जन्य पृथ्वी विगेरे बधानो प्रलयमां नाश थाय छे, अने प्रकृतिथी दिव्य वस्तुओनुं अविनाशिपणुं विगेरे प्रत्युत्तर अने पोतानो सिद्धान्त ते ब्राह्मणने कह्यो, ते श्रीहरि मारा हृदयमां रहो. ॥ ३२८ ॥ तरङ्ग–२३३ ॥

प्रश्नोत्तरमय पोताना वचनामृतोथी [इन्द्रियो अने मनना पराजयमां भिन्न-भिन्न साधनो, निर्विकल्प स्थिति विना शान्तिनुं कारण, आपत्कालमां पण श्रेयोमार्गथी नहि पडवामां कारण, सीताना दृष्टान्तथी भगवानमां प्रीति अने तेमना दोषोनुं ग्रहण न करवुं ए आदि वचनरूपी अमृतथी] पोताना भक्तोने आनन्द पमाडता हता। ते श्रीहरि मने आनन्द आपनारा थाव. ॥ ३२९ ॥ तरङ्ग–२३४ ॥

समर्थ श्रीहरि पोतानो अने पोताना भक्तोनो अवगुण महान् अनर्थ करनारो छे, माटेज ग्रहण करवा योग्य नथी. आ प्रमाणे स्वभक्तोने कहेता हता, तेवी रीते भक्तोमां पण देहना सम्बन्धी पिता-भाई-पुत्र विगेरेमां स्नेह सर्व प्रकारे मोक्षार्थीए करवा योग्य नथी, एम कहेता हता, एवा श्रीहरि ए बन्ने दोषोथी मारी रक्षा करो. ॥३३०–३३१ तरङ्ग–२३५॥

जे श्रीहरि स्वाश्रितभक्तोनी विषम देशकालादिमां हमेशां एकान्तिक धर्ममां स्थिति स्वदृष्टान्तथी कहेता हता, ते श्रीहरि मने ते स्थिति आपो. ॥ ३३२ ॥ तरङ्ग–२३५ ॥

मुक्तानन्दादि स्वाश्रितोए पूछेला चार प्रश्नोना उत्तर करीने, पोते एक प्रश्न पूछीने तेनो उत्तर गोपालानन्दमुनि अने ब्रह्मानन्दमुनि पासे करावीने, ते उत्तर यथार्थ मान्य राखीने श्रीहरि ते सर्वेने आनन्द पमाडता हता, ते श्रीहरि मने सदा हर्ष आपनारा थाव. ॥ ३३३–३३४ ॥ तरङ्ग–२३७ ॥

जे श्रीहरि स्वभक्तोने पोताना ध्यान विगेरेथी उत्पन्न थयेला सुखनुं विक्षेपे रहित नव अंगवाळी श्रीहरिनी भक्तिमां प्रथम पोतानुं अंग जाणीने ते श्रीहरिमां पोतानी अचल स्थिति करनारी जे भक्ति ते भक्तोए करवी ए हेतु कहेता हता, ते श्रीहरि मने पोताना ध्यान विगेरेनुं सुख आपो. ॥ ३३५ ॥ तरंग–२३८ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोए सद्गुणोथी युक्त स्वेष्टदेवथी बीजा अक्षर मुक्तादिने पण त्याग करीने पोताने विषे पतिव्रतानी माफक करवा योग्य प्रीति कहेता हता, ते श्रीहरि मने अतिदृढ पोते कहेली प्रीति आपो. ॥ ३३६ ॥ तरंग—२३९ ॥

जे श्रीहरिए मारा भक्तोए मारा विना अन्य पदार्थमां क्यारेय प्रीति क्यारेय पण न करवी आ प्रमाणे स्वाश्रितोने ऋषभदेवना पुत्र जड भरतना दृष्टान्तथी कह्युं ते श्रीहरिमां मारो स्नेह थाव. ॥ ३३७ ॥ तरंग—२४० ॥

जे श्रीहरि मने (रघुवीरजीने) अने निर्लोभानंद अने अखण्डानंद ए बन्ने सन्तोना पण, प्रश्नोना [जीवनी जाग्रतनी माफक स्वप्नमां स्थिति केम नथी ? आ प्रमाणे जाग्रतमां नहि जोयेलुं, अने नहि सांभळेलुं स्वप्नमां केम स्फुरे छे ? अने, सर्वेने पूर्वकर्मानुसारे सुख दुःख छे, अने तमारा भक्तने पण पूर्व कर्मनी प्रबलता क्यां सुधी रहे छे ? ए प्रश्नोना उत्तरो करीने, पोते सर्व प्रकारे जेने देहाभिमान नष्ट थयुं होय अने सर्व प्रकारनी वासना नष्ट थई होय ते बीजाए केवीरीते जाणवी ? एवो एक प्रश्न पूछीने पोताना भक्तोने आनन्द पमाडता एवा यथार्थ पोताना प्रश्ननो उत्तर करता हता, एवा मारा पिता श्रीहरि मारा हृदयकमलमां रहो. ॥ ३३८–३३९ ॥ तरंग—२४१ ॥

जे श्रीहरि त्यागाश्रममां रहेला स्वभक्तोए मायिक विषयोनी इच्छा तथा पोताना सम्बन्धी तथा पोतानी सेवा करनाराओमां स्नेह राखवो नहि, एम कहेता हता, ते श्रीहरि मने ते बन्नेनो त्याग आपो. ॥ ३४० ॥ तरंग—२४२ ॥

जे श्रीहरि स्वभावनुं लक्षण अने स्वभावनी निवृत्तिनुं साधन स्वाश्रितोने कहेता हता, ते दयासागर श्रीहरि मने स्वभावनी निवृत्तिनुं साधन आपो. ॥ ३४१ तरंग—२४३ ॥

पोतानी अनुवृत्तिथी महान् थयेला पोताना त्यागिभक्त गोपालानंदमुनि तथा शुकानंदमुनिना प्रश्नोत्तरना निमित्तथी पोतानो सिद्धान्त कहेता हता, ते श्रीहरि मारा हृदयमां पोतानो सिद्धान्त धारण करो. ॥ ३४२॥ तरङ्ग—२४४ ॥

जे श्रीहरि पोताने अत्यन्तप्रिय अने श्रेष्ठ पोताना भक्तोने वर्तवानी रीति कहेता हता, ते श्रीहरि मने स्वभक्तना वर्तननी रीति आपो. ॥ ३४३ ॥ तरङ्ग—२४५ ॥

जे श्रीहरि वसन्तादि ऋतु प्रमाणे प्रतिदिन पोताना भक्तोए मानसिक उपचारोथी सम्पादन करवा योग्य पोतानी पूजानी पद्धति स्वाश्रितोने कहेता हता, ते श्रीहरि सर्वदा मारा पूज्य थाव. ॥ ३४४ ॥ तरङ्ग—२४६ ॥

जे श्रीहरि कृपाथी स्वाश्रितोने स्वकीय वचनामृतोथी सुखी करता हता, ते श्रीहरि सदा मने सुख आपनारा थाव. ॥ ३४५ ॥ तरङ्ग—२४७ ॥

दयानिधि श्रीहरि पोताने अप्रियताना कारणभूत दोषो अने पोताने प्रियताना कारणरूप पोताना भक्तोना गुणो, पोताना भक्तोने कहेता हता, तेओ दोषोने नाश करवामां तथा गुणो आपवामां समर्थ भक्ति धर्मना पुत्र श्रीहरि मारी हमेशां दोषोथी रक्षा करो तथा मने सद्गुणो आपो. ॥ ३४६–३४७ ॥ तरङ्ग—२४८ ॥

जे श्रीहरि स्वभक्तोने स्ववचनामृतोनुं पान कराववाथी तृप्ति पमाडता हता, एवा करुणासागर श्रीहरि मने वचनामृतथी तृप्ति करनारा थाव. ॥ ३४८ ॥ तरंग—२४९ ॥

जे श्रीहरि कृपाथी स्वमाहात्म्य युक्त सेवानो प्रकार, सद्गुणोथी पोतानी प्रसन्नता, असत् ग्रन्थि अने सद्ग्रन्थिनुं बन्धनपणुं, अने तेनो त्याग अने नहि त्याग, अति दुष्ट मानरूप दोषनी हेयता, पोताना निश्चयमां कारण, पोताना निश्चययुक्त स्वधर्मे सहित भक्ति करनार स्वजनोनी साथे संसारना बन्धनथी मुक्त थवानो प्रकार, पोताना भक्तनां सम्बन्धिओना मोक्षनी प्राप्तिनो भेद, अने समाधि अने देहावसानमां आत्मा परमात्माना सुखनी प्राप्ति, ए आदिक पोताना वचनामृतोनुं पान करावीने अति तृप्त करता हता, ते श्रीहरि सदा मारा हृदयमां निवास करो. ॥ ३४९ ॥ तरङ्ग–२५० ॥

जे श्रीहरि दयाथी स्वाश्रितोने स्ववचनामृतोनुं पान करावीने तृप्त करता हता, ते श्रीहरिमां मारुं मन सदा रहो. ॥ २५० ॥ तरंग–२५१ ॥

जे श्रीहरि वैराग्य रहित पोताना भक्तने गृहस्थाश्रमनो त्याग न करवो अने वैराग्य-वाळा पोताना भक्तने गृहस्थाश्रमनो त्याग तथा वैराग्यनी उत्पत्तिना कारणो पोताना भक्तोने परमदयाथी कहेता हता, ते स्वामिनारायण भगवान् मने पोतानी भक्तिनो अंगभूत वैराग्य आपो. ॥ ३५१ ॥ तरङ्ग–३५२ ॥

जे श्रीहरि पोतानी रुचिवाळा स्वभक्तनुं लक्षण तथा पांच कार्योनुं अनुसन्धान कहेता हता, जे श्रीहरि सदा मने तमारी रुचि प्रमाणे वर्त्तन अने पांच कार्यानुसन्धान आपो. ॥ ३५३ ॥ तरङ्ग–२५२ ॥

जे श्रीहरि अक्षर धाममां रहेली अने पृथ्वीपर मनुष्योंना नयन गोचर रहेली पोतानी मूर्त्तिनी सर्वप्रकारे एकता पोताना भक्तोने कहेता हता, ते श्रीहरि मारा हृदयमां रहो. ॥ ३५४ ॥ तरङ्ग–२५४ ॥

जे श्रीहरि पोताना भक्तोने आहारना नियमथी इन्द्रियोना पराजयनो प्रकार अने सज्जनना ज्ञान प्रकारथी बे प्रकारनुं आत्मज्ञान अने माहात्म्यज्ञान कहेता हता, ते श्रीहरि मारा हृदयमां रहो. ॥ ३५५ ॥ तरङ्ग–२५५ ॥

जे श्रीहरि प्रत्यक्षपरमात्मानाज दृढ भक्तो मुक्तानन्दमुनि-गोपालनंदमुनि विगेरे श्रेष्ठ भक्तोनुं लक्षण तेवा दृढ एकान्तिक भक्तोनुं लक्ष्मीजीनी माफक पोताने अत्यन्त प्रेमथी अन्तःकरणमां पोताना अखण्ड अनुसन्धानात्मक प्रवेश, अने पोतानी भक्तिमां देहाभिमान स्त्री-दुष्टस्वभाव-धनमां अने रसमां आसक्ति ए पांच विघ्नोनो त्याग कहेता हता, ते श्रीहरि मने पोताना दृढ भक्तोनो प्रत्यक्ष भगवानने विषे प्रवेश आपो तथा देहाभिमानादि विघ्नोथी मारुं रक्षण करो. ॥ ३५६–३६७ ॥ तरङ्ग–२५६ ॥

स्वभक्तोने पोतानी एक वासनानी प्राप्ति, अने पोताथी भिन्न मायिक विषयोनी वासनाना विनाशनां श्रेष्ठ साधनो यथार्थपणे जे श्रीहरि कहेता हता पोतानां क्रोधनो पण त्याग करवा योग्य अने ग्रहण करवा योग्यनो विवेक कहेता हता, एवा कृपानिधि श्रीहरि मने ते साधनो अने ते विवेक आपो. ॥ ३५८–३५९ ॥तरंग–२५७ ॥

जे श्रीहरि शुकानन्द मुनिना प्रश्नोना उत्तरो करीने ते मुनिने आनन्द पमाडता हता, ते श्रीहरि मने हंमेशां आनन्द आपनारा थाव. ॥ ३६०–तरंग २५८ ॥

जे श्रीहरि विघ्न रहित आत्यन्तिक श्रेयनुं साधन अने आत्यन्तिक कल्याणना मार्गमां महान् विघ्न कहेता हता, अने जीवात्मा तथा परमात्मानुं पण साक्षात् दर्शननुं साधन कहेता हता, एवा दयासागर श्रीहरि मने आत्यन्तिक श्रेयनुं साधन आपो, अने तेना विघ्नथी मारुं रक्षण करो. ॥ ३६१–३६२॥ तरंग २५९ ॥

जे श्रीहरि स्वस्वरूपनो निश्चय अने पोताना सुखनुं देशकालादिनी विषमतामां पण क्यारेय विस्मृति न थाय एवुं ज्ञान कहेता हता, ते श्रीहरि मने ते ज्ञान आपो. ॥३६३तरङ्ग–२६०॥

जे प्रत्यक्ष मनुष्याकृति भगवाननी सर्वप्रकारे दिव्यता-नित्यता-भजनीयता अने धनलोभादिको दोषो त्याग करवानुं कहेता हता, ते श्रीहरि मारा हृदयमां रहो. ॥ ३६४ ॥ तरंग–२६१ ॥

जे श्रीहरि सर्वप्रकारे अहंममत्वरूप मायानुं त्याग करवापणुं तथा आत्मस्वरूपनुं ज्ञान अने पोताना माहात्म्यज्ञाननी निष्ठा, पोताना भक्तोने पोतानो अनुभव दृष्टान्त पूर्वक युक्तिनां वचनोथी कहेता हता, ते श्रीहरि हंमेशां मारी अहन्ता अने ममतारूप मायाथी रक्षण करो, अने मने ते बे निष्ठाओ आपो. ॥ ३६५–३६६ ॥ तरङ्ग–२६२ ॥

श्रीवासुदेवादि सर्वे अवतारोना कारण महासमर्थ मारा पिता श्रीसहजानन्दस्वामी पोते प्रत्यक्ष श्रीभक्तिधर्मना पुत्र श्रीपुरुषोत्तमनारायण सर्वोपरि विराजे छे. ॥ ३६७ तरंग–२६३॥

अल्पजनो अक्षरथी पर जे स्वाभाविक आनन्दमूर्त्ति श्रीस्वामिनारायण भगवानने सर्वअवतारोनी समान कहे छे ते जनो तो सर्वनियन्ता अवतारी श्रीस्वामिनारायण भगवानना सर्वोत्कृष्ट महिमाने जाणता नथी, अत्यंतिक कल्याण करनारी मंगलमयी प्रभुनी आज्ञा अक्षरादि सर्वे मस्तकथी धारण करे छे, ते सदा आनन्द स्वरूप पुरुषोत्तम मारा पिता मनुष्य-नाट्यनुं अनुकरण करनार श्रीस्वामिनारायणभगवानने सदा हु वन्दन करुं छुं ॥ ३६८ ॥

जे हरिभक्त आ रहस्ययाचनस्तोत्र आदरपूर्वक श्रद्धाथी पाठ करशे, अथवा बीजानी आगळ वांचशे तथा श्रद्धा पूर्वक सांभळशे अने पुरश्चरण करशे अथवा करावशे, तेओनो उपर श्रीहरिकृष्ण भगवान प्रसन्न थशे. ॥ ३६९ ॥

श्रीहरि प्रसन्न थाय त्यारे देहधारिओने कोईपण वस्तु दुर्लभ नथी. तेना मनोरथो तत्कालज सिद्ध थाय छे तेमां संशय नथी. ॥ ३७० ॥

अखिल आनंद आपनारा भक्तिधर्मना पुत्र, दत्तक विधिथी पुत्ररूपे मने अंगीकार करना अवतारी श्रीहरिकृष्णभगवान में श्रीहरिवाक्यसुधासिन्धु ग्रन्थमां अनेक प्रकारना प्रश्नोत्तर रूपी वार्ता करीने पोतानुं रहस्य बताव्युं छे, तेनी याचना करी माटे आ रहस्ययाचन नामना स्तोत्र भणशे–भणावशे–आवृत्ति करशे अने पुरश्चरण करशे, ते सर्वेनुं मंगल थाव. [एम श्रीरघुवीरजी महाराज आशीर्वाद आपे छे] ॥ ३७१ ॥

इति श्रीरघुवीराचार्यविरचित श्रीहरिरहस्यस्तोत्रनुं वृत्तालयनिवासी शास्त्री श्वेतवैकुंठदासकृत गुजराती भाषान्तर सम्पूर्ण ।

मूल्य-चार रुपये

प्राप्तिस्थानम्
हरिप्रकाश शास्त्री
श्रीस्वामिनारायण मंदिर
मछोदरी, वाराणसी (उ० प्र०)